

Uniwersytet Gdański – Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego

REGIONY NADMORSKIE 13

**UWARUNKOWANIA ROZWOJU ROSYJSKIEJ
I POLSKIEJ CZĘŚCI EUROREGIONU
„BAŁTYK”**

pod redakcją G. M. Fiedorowa

Gdynia–Pelplin 2007

Komitet naukowy:

Gerhard Bahrenberg (Brema), Roger Bivand (Bergen),
Marek Dutkowski (Szczecin), Gennadij M. Fiedorow (Kaliningrad),
Walenty S. Korniejewiec (Kaliningrad), Thomas Lundén (Sztokholm),
Tadeusz Palmowski (Gdynia),
Jerzy J. Parysek (przewodniczący, Poznań), Eugeniusz Rydz (Słupsk),
Stasys Vaitekūnas (Kłajpeda).

Adres redakcji:

Tomasz Michalski (sekretarz)
Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego
Instytut Geografii, Uniwersytet Gdański
Al. Marsz. Piłsudskiego 46
81-378 Gdynia
tel. +48 58 6601632, fax +48 58 6616470
e-mail: geotm@univ.gda.pl, <http://www.kgrr.univ.gda.pl/>

Recenzent: Dariusz Waldziński

© by Authors

Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.
ul. Bpa Dominika 11, 83-130 Pelplin
phone: +48 58 5361757, fax +48 58 5361726
e-mail: bernardinum@bernardinum.com.pl
www.bernardinum.com.pl

Druk: Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin

ISBN 978-83-7380-552-1

Spis treści:

Wstęp 5

Tomasz Michalski

Czynniki rozwoju polskiej części Euroregionu Bałtyk
(województwa pomorskie i warmińsko-mazurskie) 8

Gennadij M. Fiedorow, Walenty S. Korniejewicz, Jurij M. Zwieriew

Uwarunkowania fizycznogeograficzne i społeczno-ekonomiczne
rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej 63

Tadeusz Palmowski

Perspektywy rozwoju współpracy transgranicznej
pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim
a północno-wschodnią Polską 152

Wstęp

Katedra Geopolityki i Geografii Społeczno-Ekonomicznej Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu im. Immanuela Kanta z Kaliningradu wraz ze swoimi naukowymi partnerami z Katedry Geografii Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Gdańskiego od lat 90. prowadzą badania nad procesami przemian gospodarczych, społecznych i politycznych w Europie Bałtyckiej. Szczególnym polem zainteresowań jest północno-wschodnia Polska oraz Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej. Współpraca naukowa odbywa się na mocy porozumień podpisanych pomiędzy oboma uniwersytetami w latach 1990 i 2003.

Nowe porozumienie obejmuje m. in. wykonywanie wspólnych projektów, działalności naukowo-badawczej, organizowania wspólnych konferencji, seminariów i innych spotkań naukowych. W ramach prowadzonej działalności dydaktycznej przewidziano szerzenie współpracy kulturalnej pomiędzy obu uniwersytetami. Stworzono także dobre warunki do regularnej wymiany kadry naukowo-dydaktycznej. Wyniki badań są publikowane we wspólnych wydawnictwach naukowych. Ze względu na nadmorskie położenie obu uniwersytetów zagadnienia edukacyjne i badawcze szczególnie ukierunkowane są na problematykę bałtycką. Współpraca obu uniwersytetów położonych po przeciwległych stronach Zatoki Gdańskiej wpisuje się w ten nurt badań.

Co najmniej dwa razy w ciągu roku odbywają się wspólne seminaria i konferencje międzynarodowe na przemian w Gdyni i Kaliningradzie. Wspólny dorobek prezentowany jest w wielu regularnie wydawanych publikacjach ukazujących się w języku polskim, rosyjskim bądź angielskim. Regularne spotkania zapoczątkowano w grudniu 2002 r. w Kaliningradzie, gdzie Katedra Geopolityki i Geografii Społeczno-Ekonomicznej Państwowego Uniwersytetu w Kaliningradzie wspólnie z Katedrą Geografii Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Gdańskiego zorganizowała Międzynarodowe Polsko-Rosyjskie Seminarium Naukowe „Capabilities of interplay and co-operation between Kaliningrad Region and northern

part of Poland within the frame of the EU spreading". Kolejne II Polsko-Rosyjskie Seminarium Międzynarodowe „Goeconomic and geopolitical problems of co-operation between Kaliningrad Oblast and north-east Polish regions”, zorganizowane przez te same jednostki, odbyło w Gdyni w maju 2003 r. Wymiernym efektem współpracy były dwa tomy wspólnych publikacji, które ukazały się w roku 2003 w Kaliningradzie i Gdyni. Pierwszy z nich to książka pt. „Possibilities for co-operation between Kaliningrad Region of Russia and Northern Poland within the EU enlargement process”, drugi to tom pt. „Economic, geopolitical and social problems of co-operation between Kaliningrad and Poland”, opublikowany w ramach „Coastal Regions” wydawanych przez Katedrę Geografii Rozwoju Regionalnego. W kwietniu 2004 r. zorganizowano w Kaliningradzie wspólną konferencję pt. „Priorytetowe kierunki współpracy międzynarodowej i międzyregionalnej w dziedzinie kultury i turystyki”, a w czerwcu tego samego roku w Gdyni „International conference regional development in cross-border areas of North Eastern Poland and Kaliningrad Oblast”. W 2004 r. wydana została w języku rosyjskim i polskim praca pt. „Rozwój regionalny na obszarze transgranicznym północno-wschodniej Polski i Obwodu Kaliningradzkiego”. W serii „Coastal Regions” opublikowana została wspólna praca „The framework of regional development in cross-border areas of North Eastern Poland and Kaliningrad Oblast”. W lutym 2005 r. w Kaliningradzie zorganizowaliśmy Seminarium międzynarodowe pt. „Współpraca transgraniczna i planowanie przestrzenne”, a w październiku tego samego roku także w Kaliningradzie konferencję międzynarodową „Integration processes in the Baltic region in sphere of economics and education”. W lutym 2007 r. Katedra Geopolityki i Geografii Społeczno-Ekonomicznej Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu im. Immanuela Kanta i Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Gdańskiego zorganizowały w Kaliningradzie seminarium pt. „Dokumenty programowe i strategiczne jako instrumenty polityki regionalnej”, a w czerwcu 2007 r. w Gdyni seminarium „Uwarunkowania społeczno-ekonomiczne rozwoju współpracy transgranicznej pomiędzy województwami północno-wschodniej Polski a Obwodem Kaliningradzkim FR”.

Współpraca naukowa i badawcza obu uniwersytetów w sposób znaczący wspiera i wzmacnia procesy kooperacji polsko-rosyjskiej i integracji bałtyckiej. Niniejsza praca wpisuje się w ten nurt badawczy. Praca stanowi wycinek kompleksowego opracowania, w którym zostały zidentyfikowane, zbadane i usystematyzowane dotychczasowe relacje transgraniczne pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim a sąsiadującymi z nim województwami Polski.

Oddawana do rąk Czytelnika książka składa się z trzech części. W pierwszym Tomasz Michalski dokonał charakterystyki poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego polskiej części Euroregionu Bałtyk w odniesieniu do innych regionów Polski. W drugim Gennadij M. Fiedorow, Walenty S. Korniejewiec i Jurij M. Zwieriew skupili się na charakterystyce środowiska geograficznego oraz sytuacji społeczno-ekonomicznej rosyjskiej części Euroregionu Bałtyk. Podsumowanie stanowi rozdział autorstwa Tadeusza Palmowskiego, w którym omówiono znaczenie warunków przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych Obwodu Kaliningradzkiego FR i województwa warmińsko-mazurskiego dla rozwoju polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej.

Zidentyfikowanie nowych dziedzin i form współpracy transgranicznej może przyczynić się do wzajemnego zbliżenia oraz podniesienia poziomu życia społeczności żyjących po obu stronach granicy rosyjsko-polskiej.

Gennadij M. Fiedorow

Czynniki rozwoju polskiej części Euroregionu Bałtyk (województwa pomorskie i warmińsko-mazurskie)

1. Cel i metody analizy

Ogólnym celem opracowania jest ocena potencjału rozwojowego polskiej części Euroregionu Bałtyk, czyli województw pomorskiego i warmińsko-mazurskiego. Przy czym rozwój społeczno-gospodarczy za Z. Chojnickim i T. Czyż (2006, s. 24) rozumie się jako „zespół ukierunkowanych zmian, jakie zachodzą w różnych sferach rzeczywistości społecznej, ekonomicznej, politycznej, instytucjonalnej, kulturowej, biologicznej, ekologicznej i ochrony środowiska przyrodniczego. Posługując się koncepcją terytorialnego systemu społecznego (Z. Chojnicki, 1988A, 1988B), możemy wyróżnić podsystem wewnętrzny i zewnętrzny. W powyższym kontekście celem szczegółowym są czynniki rozwoju o charakterze endogennym, natomiast egzogenne zostały zarysowane w końcowej części opracowania.

Wewnętrzne czynniki rozwoju podzielono na trzy grupy: przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne. Ponadto w osobną grupę wyodrębniono czynniki związane z infrastrukturą, gdyż w Polsce występują nadal jej poważne deficyty, stąd jej niedorozwój jest poważnym czynnikiem ograniczającym rozwój gospodarczy zarówno w ujęciu regionalnym, jak też ogólnokrajowym (por. A. S. Grzelakowski, 2005). Ponadto w ramach gospodarki wyodrębniono czynniki związane z gospodarką opartą na wiedzy, gdyż jest to obecnie najbardziej przyszłościowy kierunek rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw (por. A. Kukliński, 2001). Ostatecznie endogenne czynniki rozwoju województw podzielono na cztery grupy, w ich obrębie wyróżniając jeszcze podgrupy:

1. Środowisko przyrodnicze.
2. Społeczeństwo (podgrupy: zasoby ludzkie, rynek pracy, kapitał ludzki).
3. Gospodarka (podgrupy: aktywność gospodarcza, zasoby finansowe, efektywność gospodarowania, gospodarka oparta na wiedzy).
4. Infrastruktura (podgrupy: techniczna, społeczna, otoczenia biznesu).

Zakres czasowy opracowania ograniczono do 2005 roku, jedynie w nielicznych, uzasadnionych przypadkach sięgano do starszych danych statystycznych (co każdorazowo uwidoczniono w tekście). Przyjęto formułę prezentacji wewnętrznego potencjału rozwojowego województwa pomorskiego na tle innych NUTS-2 oraz Polski traktowanej jako całość.

Wszystkie dane statystyczne dotyczące endogennego potencjału rozwojowego województw: pomorskiego i warmińsko-mazurskiego pochodzą z publikacji Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie. Wzięto je głównie z roczników statystycznych województw, w niektórych przypadkach z roczników branżowych.

Do statycznej analizy generowanego endogennie względnego potencjału rozwojowego województw użyto cząstkowych wskaźników syntetycznych. Sama koncepcja wskaźników syntetycznych jest powszechnie znana i używana we wszelkiego rodzaju analizach czasowych, przestrzennych i czasowo-przestrzennych. Najważniejszym celem miar syntetycznych jest „porządkowanie” obiektów ze względu na poziom wielocephowego zjawiska. Również coraz częściej są one używane jako tzw. zmienne syntetyczne stosowane w modelach ekonometrycznych. Zasadnicze różnice pomiędzy technikami obliczania poszczególnych wskaźników syntetycznych sprowadzają się do: uwzględniania lub nie cech stymulat i destymulat, sprowadzania cech diagnostycznych do wspólnego układu porównawczego, określania wartości cech obiektu-wzorca lub pomijania go, zasad budowy miary, własności miary (D. Strahl, 1978). Jako pierwszy w Polsce taki wskaźnik opracował Z. Hellwig (1968). Od momentu wynalezienia są one powszechnie stosowane we wszelkiego rodzaju analizach ekonomicznych i społecznych, jak chociażby do analizy: efektywności regionalnej (W. Kosiedowski, 1996), rozwoju gospodarczego (M. Wierzbińska, M. Stec, 1996A), zagospodarowania transportowego (J. Kitowski, 1990), atrakcyjności turystycznej (G. Gołębski (red.), 1999), infrastruktury społecznej (M. Wierzbińska, M. Stec, 1996B); postępu społecznego (J. Mijakowska, 1994), sytuacji zdrowotnej (M. Cieślak, R. Jasiński, 1976).

Istnieje wiele odmian wskaźników syntetycznych (por. S. Bartosiewicz, 1976; M. Cieślak, 1974; Z. Hellwig, 1968; D. Strahl, 1978). Dla potrzeb niniejszego opracowania posłużono się wskaźnikiem syntetycznym Perkala (J. J. Parysek, L. Wojtasiewicz, 1979).

Przeprowadzona procedura badawcza składała się z następujących etapów:

1. Dobór zmiennych diagnostycznych.
2. Standaryzacja.
3. Zamiana destymulant na stymulanty.

4. Obliczenie wskaźnika syntetycznego.
5. Wizualizacja otrzymanych wartości wskaźnika syntetycznego.
6. Interpretacja otrzymanych wyników.

Dobór zmiennych diagnostycznych odbywał się w dwóch podetapach. Najpierw, na podstawie literatury przedmiotu oraz własnego doświadczenia, dokonano wyboru potencjalnych zmiennych diagnostycznych, które w możliwie optymalny sposób będą opisywały analizowaną rzeczywistość. W przypadku niniejszego opracowania, przy doborze zmiennych posłużono się następującymi opracowaniami: R. Bailey, B. Lehaney (1992); S. Bronsztejn (1995); Z. Chojnicki, T. Czyż (2004, 2005); T. Czyż (2004); R. Domański (1995); M. Dutkowski (1998); K. Gawlikowska-Hueckel (red.) (2003A, 2003B, 2003C, 2003D); A. Hildebrandt i inni (2006); A. Hildebrandt (red.) (2003A, 2003B); T. Kalinowski (red.) (2005); J. Kropiwnicki, R. Szewczyk (1998); T. Michalski (1999); M. Nowicki (red.) (2003A, 2003B); J. J. Parysek (1997); P. Susmarski (red.) (2003A, 2003B); M. Tarkowski (red.) (2003A, 2003B); S. Umiński (red.) (2003A, 2003B, 2003C, 2003D); S. M. Zawadzki (1972); Ю. Н. Глaбкий, А. И. Чистобаев (2002).

Drugim etapem było sprawdzenie współzależności cech diagnostycznych, aby uniknąć zjawiska nadmiarowości. Oczywiście w przypadku analiz społeczno-gospodarczych korelacja zerowa jest nieosiągalna, stąd wzięte do dalszej analizy zmienne diagnostyczne są częściowo ze sobą skorelowane.

Analizowane zmienne diagnostyczne posiadają różne wagi oraz miana, stąd konieczne było sprowadzenie ich do wspólnego układu porównawczego. Może to odbywać się na kilka sposobów (por. S. Majewski, 1999; J. J. Parysek, L. Wojtasiewicz, 1979). Na potrzeby niniejszego opracowania zastosowano standaryzację na podstawie poniższego wzoru, gdyż zachowuje ona dyspersję zmiennych. Jest to zresztą najczęściej stosowana metoda przy opracowaniach o charakterze diagnostycznym.

$$y'_{ij} = \frac{y_{ij} - \bar{y}_j}{s_j}$$

gdzie:

- y_{ij} wartość j -tej cechy w i -tym obiekcie;
- s_j odchylenie standardowe j -tej cechy;
- \bar{y}_j średnia arytmetyczną dla j -tej cechy;

Symulanta oznacza zmienne diagnostyczne, których wyższym wartościom odpowiada odczucie polepszania sytuacji, w przypadku destymulant sytuacji wygląda odwrotnie – wyższym wartościom zmiennej odpowiada poczucie pogarszania sytuacji. Z kolei w przypadku nominant

mamy wartość, którą uznajemy za optymalną i wszelkie odchylenia *in plus* oraz *in minus* są traktowane jako pogorszenie sytuacji. W przypadku wykorzystywania bezwzorcowych wskaźników syntetycznych, jeśli chcemy, aby ich wyższym wartościom odpowiadała lepsza sytuacja – zachodzi konieczność unikania stosowania nominant oraz zamiany destymulant na stymulanty. Istnieje wiele metod takiej zamiany. W niniejszym opracowaniu, w destymulantach po standaryzacji zamieniano przed wartościami znaki plus na minus i odwrotnie.

Kolejnym etapem było obliczenie wskaźnika syntetycznego Perkała na podstawie wzoru:

$$s_i = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m y'_{ij}$$

gdzie:

y'_{ij} standaryzowana wartość j -tej cechy w i -tym obiekcie, po zamianie destymulant na stymulanty;

m ilość obiektów.

Dwa ostatnie etapy: wizualizacja (na podstawie wykresów typu krzywej klinograficznej) oraz interpretacja zawierają wyniki i zostały zaprezentowane w dalszej części opracowania.

Przed przeprowadzeniem ostatecznej analizy wpływu czynników o charakterze endogennym, zdecydowano o przeprowadzeniu dwóch analiz o charakterze dynamicznym. Pierwsza dotyczyła zmian w przyroście naturalnym, druga w nakładach inwestycyjnych. Zakres czasowy analizy obejmuje okres od ostatniego roku gospodarki centralnie sterowanej (1989 r.) do 2005 r. Ponieważ przez większość tego czasu obowiązywał podział na 49 województw, stąd dla podokresu 1989–1997 zachodziła konieczność przeliczeń. W tym celu założono homogeniczność w przestrzeni „starych” województw obu zmiennych. Parytet przeliczeń oparto na procentowym udziale ludności „starych” województw w ludności „nowych”, przy czym parytety obliczano z dokładnością do gminy. Dla okresu 1998–2005 dane całkowicie odzwierciedlają wartości analizowanych zmiennych dla nowych województw. Metoda szacowania, przy założeniu jednorodnej intensywności analizowanego zjawiska na dzielonych jednostkach, jest dość często spotykana w przypadku analiz czasowych, gdy w danym interwale zmianom ulegają granice jednostek podstawowych. Dla przykładu zastosował ją A. Jelonek (1992) przy opisie ruchu naturalnego w Polsce w latach 1948–1988.

Aby w sposób maksymalnie przejrzysty pokazać zmiany w natężeniu charakteryzowanych zjawisk, stosowano linie regresji II stopnia. Starano się, aby była to regresja liniowa; w sytuacji, gdy było to niemożliwe – wy-

znaczano inne równania regresji. Przy obliczaniu regresji kierowano się uwagami E. Nowosielskiej (1977A, 1977B), W. Ratajczaka (2002) i J. Rungego (2006) odnośnie stosowania tej grupy metod w geografii społeczno-gospodarczej. Ostatecznie wszystkie obliczenia dokonano na podstawie standardowej w takich przypadkach metody najmniejszych kwadratów.

W podsumowaniu posłużono się kombinacją metody wskaźnika syntetycznego oraz klasyfikacji wielocechowej. Końcowy wskaźnik syntetyczny został obliczony poprzez zsumowanie wartości dziewięciu cząstkowych wskaźników syntetycznych. Jego wartości posłużyły do wyróżnienia pięciu grup województw o różnym poziomie endogennych czynników rozwojowych. W tym celu zastosowano klasyfikację jednocechową w świetle kryterium rozstępu krytycznego Z. Hellwiga (1968). Jest to procedura dość często stosowana w odniesieniu do metacech (por. Z. Kaczmarek, J. J. Parysek, 1977). Natomiast klasyfikacja wielocechowa posłużyła do określenia grup województw ze względu na wzajemne stosunki pomiędzy poszczególnymi grupami czynników rozwoju. W efekcie zbudowano macierz (tabl. 1.), w której wierszach jest przedstawione zróżnicowanie ze względu na poziom czynników rozwoju, a w kolumnach ze względu na relacje pomiędzy nimi.

Z klasyfikacją wielocechową (zwaną też analizą skupień) mamy do czynienia, gdy dzielimy na podzbiory zbiór obiektów opisany przez dwie lub więcej cech. Zatem istota tego rodzaju klasyfikacji polega na jednoczesnym uwzględnieniu większej liczby cech badanych obiektów i na przyjęciu takiego kryterium klasyfikacji, które w rezultacie doprowadzi do względnie jednoznacznego określenia podobieństwa obiektów wchodzących w skład wydzielonych podzbiorów. Praktycznie chodzi o określenie średniego podobieństwa analizowanych obiektów na podstawie kombinacji wartości cech, które charakteryzują te obiekty; wymaga to wzięcia pod uwagę odpowiednich (z punktu widzenia rozwiązywanego problemu) cech obiektów, w relacji których muszą być uwzględnione funkcje podobieństwa, a także metoda tworzenia podzbiorów (J. J. Parysek, 1982).

W klasyfikacji wielocechowej stosowane są zarówno metody przez podział, jak i przez grupowanie (o wiele częściej). Spośród wielu dostępnych metod najbardziej uniwersalna, i zarazem najpowszechniej stosowana, jest metoda Warda. Do oszacowania odległości między skupieniami obiektów znajdujących się w n -wymiarowej przestrzeni (gdzie n to liczba zmiennych diagnostycznych) wykorzystuje ona podejście analizy wariancji. Zatem w tej metodzie dąży się do minimalizacji sumy kwadratów dowolnych dwóch skupień, które mogą zostać uformowane na każdym etapie. Ogólnie, metoda ta jest traktowana jako bardzo efektywna, chociaż zmierza do tworzenia skupień o małej wielkości. Jak podaje

J. J. Parysek (1982), w tej metodzie dokonuje się połączenia dwóch skupień, gdy zapewniają one minimum sumy kwadratów odchyłeń wszystkich elementów od środków ciężkości skupień. Samo kryterium łączenia skupień (*error sum of squares*) możemy zapisać wzorem:

$$E.S.S. = \sum_{i=1}^n x_i^2 - \frac{1}{n} \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2$$

E.S.S. –kryterium Warda;

x_i odchylenie i -tego punktu ($i=1, 2, \dots, n$) od środka ciężkości x .

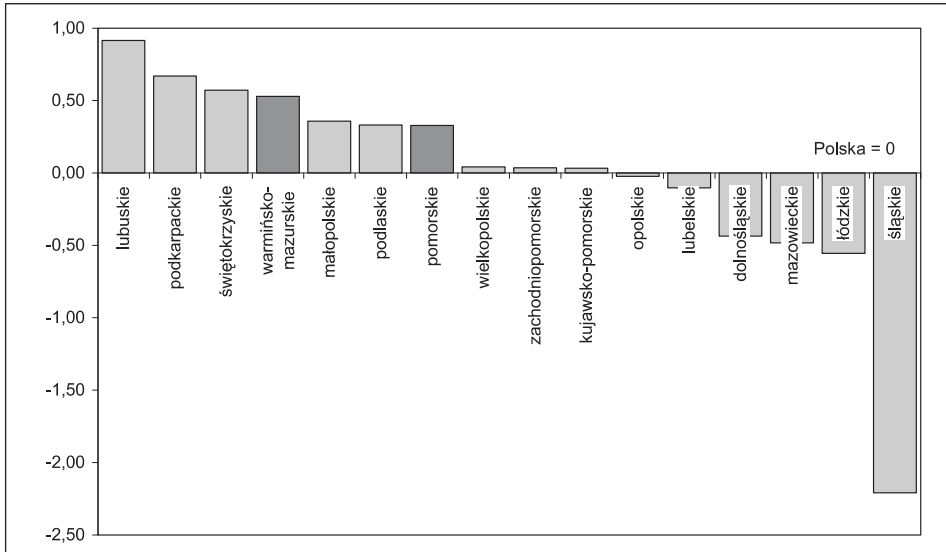
2. Stan środowiska

Analizując środowisko otaczające człowieka, rozpatrujemy je w wielu ujęciach, chociażby jako środowisko przyrodnicze, geograficzne, antropogeniczne itd. Do celów niniejszego opracowania przyjęto spojrzenie na środowisko zgodne z koncepcją zdrowia środowiskowego (por. T. Michalski, 2006A), co jest tożsame z wytycznymi Agendy 21 (por. Agenda 21 w..., 1997). Spowodowało to analizę następujących zmiennych:

- lesistość w % całej powierzchni;
- powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % całości powierzchni;
- ścieki przemysłowe i komunalne nieczyszczone na 1 km² w dam³;
- emisja przemysłowych zanieczyszczeń pyłowych i gazowych (bez dwutlenku węgla) z zakładów szczególnie uciążliwych w tonach na km²;
- odpady (przemysłowe plus komunalne zmieszane) w tonach na 1 km².

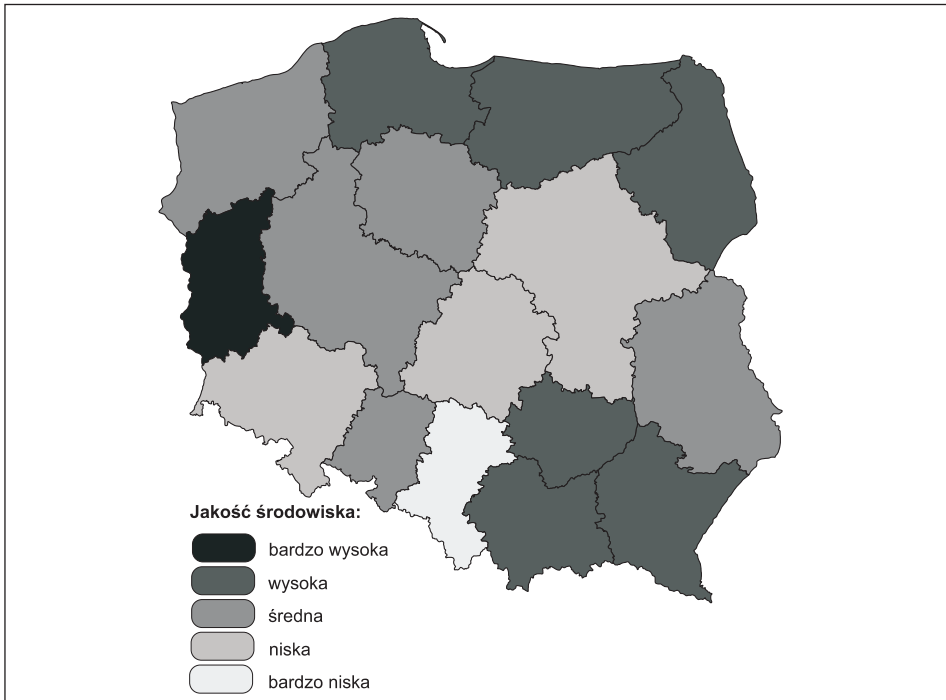
Patrząc na potencjał tkwiący w środowisku przyrodniczym widać, że największy posiadają województwa nie posiadające na swoim terenie wielkich aglomeracji miejskich, położone na północy oraz południowo-wschodzie kraju plus lubuskie (ryc. 1, ryc. 2.). Natomiast bezsprzecznie najgorsza sytuacja występuje w województwie śląskim posiadającym duże okręgi przemysłowe, zwłaszcza Górnośląski Okręg Przemysłowy. Niekorzystnym stanem środowiska odznacza się również część województw posiadających duże aglomeracje: łódzkie, mazowieckie i dolnośląskie.

Jak tego należało się spodziewać, atutem analizowanych województw jest wysoka jakość środowiska przyrodniczego, aczkolwiek nie są one w ścisłej czołówce krajowej, zajmując 4. i 7. miejsce (ryc. 1.). Największym atutem środowiska przyrodniczego w województwie warmińsko-

Ryc. 1. Zróżnicowanie jakości środowiska przyrodniczego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 2. Zróżnicowanie jakości środowiska przyrodniczego, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

mazurskim jest małe zanieczyszczenie powietrza oraz niska „produkcja” odpadów (najkorzystniejsza sytuacja w kraju), ponadto korzystnie jest także w zakresie ilości odprowadzanych ścieków. Nieco gorzej jest w województwie pomorskim. Jego największym atutem jest względnie wysoka lesistość (4. miejsce w kraju). Zatem wydaje się, że w przypadku obu analizowanych regionów działania powinny skupiać się na utrzymaniu obecnego stanu rzeczy, przy nieznacznych działaniach sanacyjnych. Dodatkowo w przypadku województwa pomorskiego należałoby skoncentrować się na rozszerzeniu obszarów objętych ochroną. Dotyczy to zwłaszcza przeciwdziałania pogorszeniu sytuacji na terenach o wybitnych walorach turystycznych. Niestety, obecnie daje się zauważyć zbyt żywiolowy rozwój budownictwa o charakterze turystycznym w obu regionach.

Bez wątplenia środowisko przyrodnicze powinno stać się ważnym czynnikiem rozwoju obu województw. Albowiem do przedstawionych powyżej danych statystycznych (skupionych głównie na lesistości, ochronie i degradacji) należy doliczyć walory nie ujęte w niniejszej analizie, jak: piękno krajobrazu młodglacialnego, wysoka jeziorność, wybrzeże morskie, niska gęstość zaludnienia, zapewniająca swobodny dostęp do piękna przyrody itd. (por. J. T. Czochański (red.), 2001; J. Czochański, M. Kistowski (red.), 2006; J. T. Czochański i inni, 2006; J. Kondracki, 1972, 1991; M. Przewoźniak, 1991). Wszystko to powoduje, że najprawdopodobniej poza obszarem metropolitalnym, korytarzami transportowymi oraz obszarami o dobrych warunkach glebowych (głównie Żuławy Wiślane) – turystyka powinna stać się jednym z najważniejszych czynników rozwoju, lecz aby tak się stało – władze województw wraz z lokalnymi przedstawicielami biznesu turystycznego powinny wykreować wspólny regionalny produkt turystyczny, który uwzględniałby powyższe walory. Oczywiście, należy także dbać o to, by rozwój turystyki nigdy nie przeżył nad potrzebami ochrony środowiska.

3. Sytuacja społeczeństwa

W dobie trzeciej rewolucji przemysłowej społeczne czynniki rozwoju zyskują coraz bardziej na znaczeniu. Ponadto w większości europejskich krajów narastają problemy związane ze starzeniem się społeczeństwa. W rezultacie mamy do czynienia z efektem synergicznym związanym z wpływem jakości społeczeństwa na aktualną sytuację gospodarczą regionów oraz perspektywy ich rozwoju/stagnacji. Stąd zdecydowano o trzech osobnych analizach społeczeństwa ze względu na:

1. Jego liczebność, wpływającą jednocześnie na rozmiar w najbliższej przyszłości (zasoby ludzkie).

2. Kształtującego się obecnie poziomu jego wykorzystania (rynek pracy).
3. Jego jakości w rozumieniu nie tylko kwalifikacji, lecz także etyki (kapitał ludzki). Przy czym w tym przypadku mamy już do czynienia z analizą gospodarki opartej na wiedzy w zakresie jej ludzkiego podsystemu.

W celu charakterystyki zasobów ludzkich (ryc. 3.) posłużono się następującymi zmiennymi:

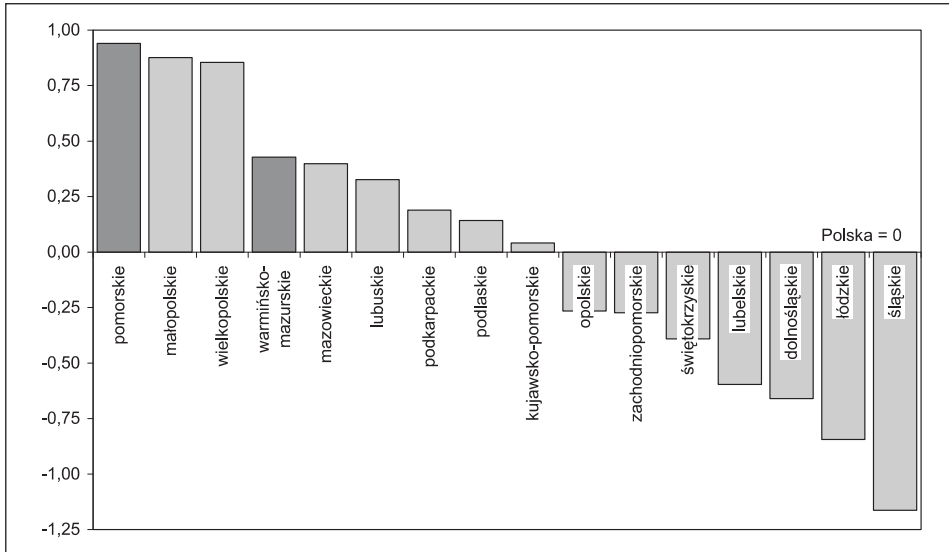
- saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności;
- zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych;
- ludność w wieku <25 lat w % całości;
- współczynnik dynamiki demograficznej.

W zróżnicowaniu wielkości zasobów ludzkich nie widać poważniejszych prawidłowości (ryc. 3., ryc. 4.). Można jedynie stwierdzić, że korzystniejszą sytuacją odznaczają się województwa położone w Polsce Północnej środkowej, niż południowej (wyjątkiem jest zachodniopomorskie o niekorzystnej sytuacji oraz małopolskie i podkarpackie o korzystnej).

Oba analizowane województwa odznaczają się względnie dużymi zasobami ludzkimi oraz perspektywami ich znacznej liczby również w najbliższych latach (ryc. 4.). Przy czym populacja zamieszkująca województwo pomorskie odznacza się największymi zasobami ludzkimi w kraju. Jest to spowodowane przede wszystkim bardzo dobrą sytuacją w zakresie ruchu naturalnego (współczynnik demograficzny równy 1,812 był w 2005 roku najwyższy w kraju). Także w przypadku pozostałych zmiennych diagnostycznych użytych do niniejszej analizy – ich wartości są powyżej ogólnokrajowych. Także w województwie warmińskomazurskim sytuacja jest korzystna, zwłaszcza w odniesieniu do odsetka ludzi młodych (2. miejsce w Polsce), natomiast minusem jest bardzo duża przewaga stałej migracji nad imigracją.

Tak dobra sytuacja w zakresie zasobów ludzkich jest ważnym potencjalnym czynnikiem prorozwojowym województwa, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę – że od kilku lat zdecydowana większość państw Europy Środkowej i Środkowo-Wschodniej przeżywa poważny kryzys demograficzny (por. T. Michalski, 2005).

Poważnym zagrożeniem dla liczby zasobów ludzkich jest niebezpieczeństwo wzmożonej emigracji, zwłaszcza ludzi młodych. Przy czym mamy do czynienia z dwoma głównymi typami tejże emigracji. Pierwszy jest związany z wyjazdami do bogatych krajów Unii Europejskiej, w mniejszym stopniu do Stanów Zjednoczonych, Kanady, Australii itp. Proces ten przybrał na sile po wstąpieniu naszego kraju do UE, jednakże brak wiarygodnych danych nie pozwala na realne oszacowanie jego nasilenia. Drugi rodzaj emigracji, o charakterze wewnątrz krajowym, jest dużo

Ryc. 3. Zróżnicowanie zasobów ludzkich

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 4. Zróżnicowanie zasobów ludzkich, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

słabszy. Dotychczas ograniczał się on głównie do imigracji do aglomeracji warszawskiej, lecz w zeszłym roku także inne regiony kraju zaczęły odczuwać braki wykwalifikowanej kadry. Stąd zapewne będzie narastać zjawisko wewnętrznej konkurencji o zasoby ludzkie. Dobrym przykładem tego typu działań jest akcja promocyjna władz Wrocławia zachęcająca młodych ludzi do przyjazdów do pracy do tego miasta.

Wprawdzie oficjalnie województwo pomorskie odznacza się korzystną sytuacją w zakresie kierunku i bilansu migracji (5. miejsce w kraju z saldem +0,5%), lecz należy pamiętać, że te dane uwzględniają jedynie osoby meldujące się na stałe, ponadto sytuacja w zakresie kierunków wyjazdów robi się coraz bardziej dynamiczna. Natomiast, jak już o tym wspomniano, w województwie warmińsko-mazurskim sytuacja w tym zakresie jest bardzo zła (saldo -2,2%) i wszystko wskazuje na to, że może ulegać dalszemu pogorszeniu w związku z procesami migracyjnymi dotykającymi obszary peryferyjne, bez wielkich aglomeracji.

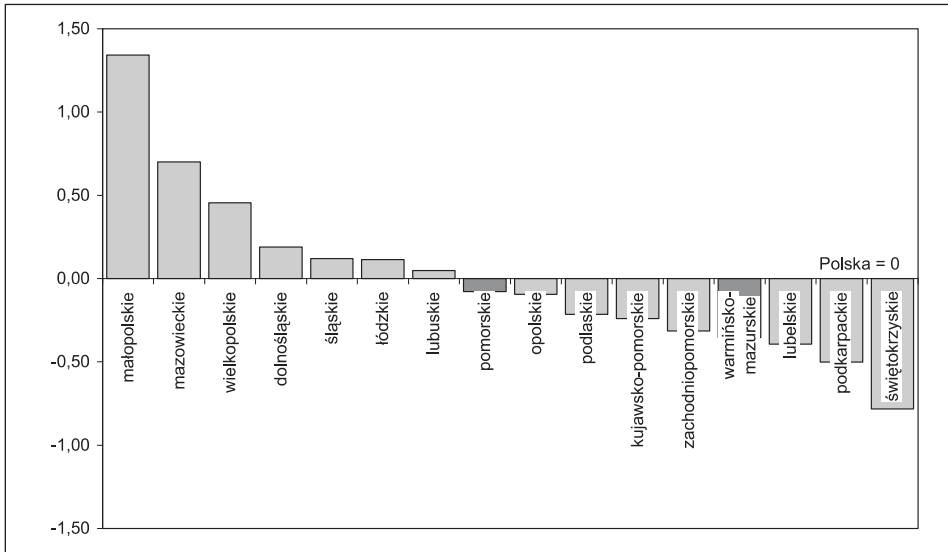
Aby dokonać analizy rynku pracy (ryc. 5.), posłużono się poniższymi zmiennymi:

- współczynnik aktywności zawodowej w %;
- stopa bezrobocia rejestrowanego (w % ogółu ludności aktywnej zawodowo);
- bezrobotni w wieku 24 lat i poniżej w % całości bezrobotnych zarejestrowanych;
- odsetek pracujących w rolnictwie w % ogółem (wartość szacunkowa).

Zdecydowany dodatni wpływ na sytuację na rynku pracy ma posiadanie przez dany region wielkiej aglomeracji miejskiej, która stanowi rzeczywistość lub potencjalną „lokomotywę rozwoju”. Widać to wyraźnie w układzie przestrzennym w Polsce, gdzie najlepszą sytuacją odznaczają się województwa posiadające wielkie i prężnie rozwijające się aglomeracje miejskie (małopolskie, mazowieckie i wielkopolskie). Tuż poniżej kryterium podziału na mapie znalazło się województwo dolnośląskie z Wrocławiem, w którym sytuacja na rynku pracy również jest relatywnie dobra (ryc. 6.).

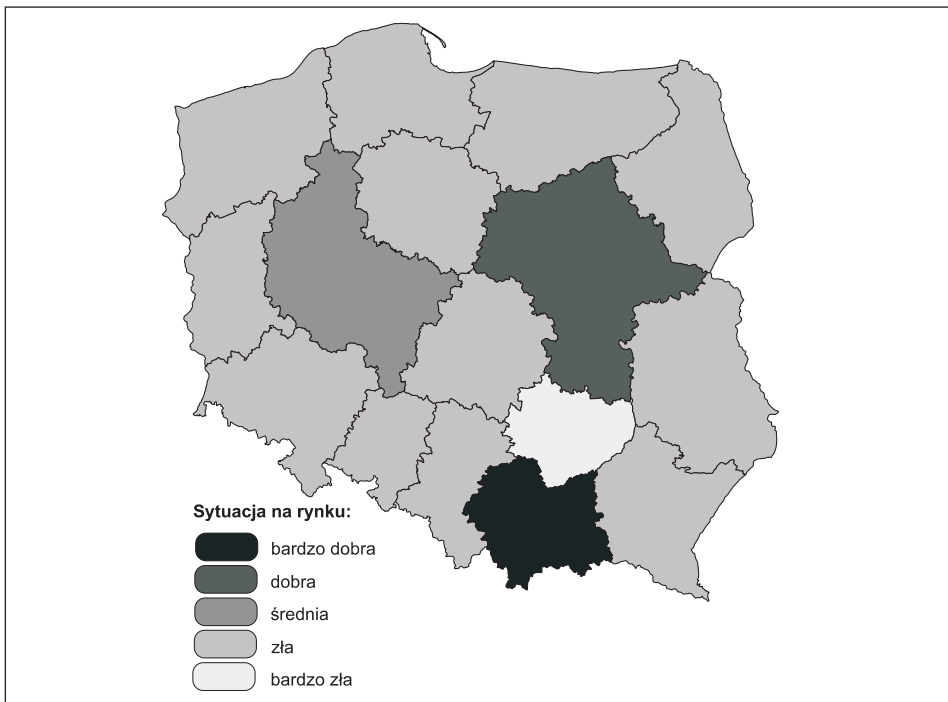
Dla województwa pomorskiego taką „lokomotywą rozwoju” jest Trójmiasto (por. M. Dutkowski, 2000). Jak to widać z ryc. 5. region ten jest ostatnim spośród posiadających wielkie aglomeracje na swoim terytorium (brano pod uwagę ukształtowane organizmy miejskie posiadające powyżej 0,5 mln ludności w rdzeniu: Warszawę, Kraków, Poznań, Wrocław, Łódź, GOP i Trójmiasto). Z kolei w województwie warmińsko-mazurskim sytuacja na rynku pracy jest bardzo zła (4. miejsce od końca), zresztą Olsztyn trudno traktować jako wielką aglomerację.

Spśród użytych przy charakterystyce rynku pracy zmiennych – w zakresie pierwszych trzech społeczeństwo województwa pomorskiego charakteryzuje się parametrami gorszymi niż średnia krajowa. Jedynie

Ryc. 5. Zróżnicowanie sytuacji na rynku pracy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 6. Zróżnicowanie sytuacji na rynku pracy, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

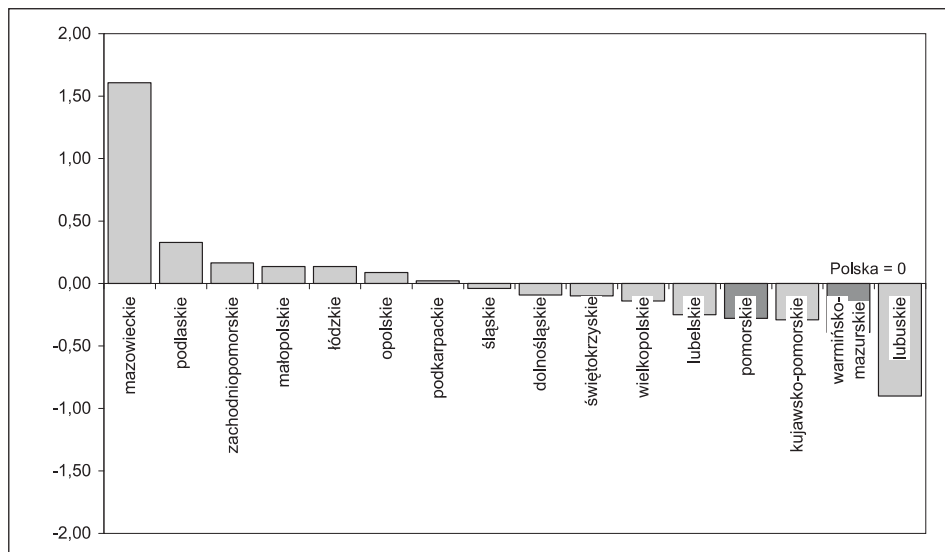
w przypadku struktury pracujących jest lepiej. Dużo gorsza niż się spodziewano konkurencyjność województwa na rynku pracy względem innych regionów w Polsce wynika przede wszystkim z niekorzystnej sytuacji gospodarczej, a tym samym wysokiego bezrobocia na wschodnich i zwłaszcza zachodnich peryferiach badanego województwa. Natomiast w obrębie województwa warmińsko-mazurskiego wszystkie parametry opisujące rynek pracy przedstawiają się niekorzystnie. Możemy założyć, że w tym regionie działają te same niekorzystne grupy czynników, co w województwie pomorskim, ponadto nie występuje tu pozytywne oddziaływanie dużej aglomeracji, gdyż takowej region warmińsko-mazurski nie posiada. Pomimo ogólnego polepszenia sytuacji ekonomicznej w Polsce – oba obszary nadal odznaczają się wysokim bezrobociem (M. Nowicki (red.), 2007).

Względnie niekorzystna sytuacja na rynku pracy jest potencjalnie niebezpieczna, ponieważ z jednej strony negatywnie wpływa na zamożność społeczeństwa, z drugiej może zachęcać do emigracji do regionów o większych możliwościach znalezienia zadowolającej pracy, co zresztą jest już widoczne w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego. Dodatkowo jeśli weźmiemy pod uwagę, że na szerszym forum, np. w ramach Europy Bałtyckiej polska część odznaczała się najgorszą sytuacją na rynku pracy (M. Pacuk, T. Michalski, M. Tarkowski, 2003) – jest to czynnik znacząco zmniejszający konkurencyjność charakteryzowanych województw. Chyba że spróbujemy potraktować go jako rozwojowy w tym sensie, że na regionalnym rynku pracy są jeszcze duże zasoby do wykorzystania, ale o możliwości takiej interpretacji w dużym stopniu decyduje jakość zasobów ludzkich, które zbadano poniżej.

Dokonana poniżej charakterystyka kapitału ludzkiego częściowo dotyczy społeczeństwa, a częściowo mieści się w ramach gospodarki opartej na wiedzy. Do oceny jakości kapitału ludzkiego (ryc. 7.) następujące zmienne potraktowano jako diagnostyczne:

- zatrudnienie w działalności badawczo-rozwojowej (B+R) w EPC na 1000 osób aktywnych zawodowo;
- studenci szkół wyższych (bez cudzoziemców i szkół resortu obrony narodowej oraz resortu spraw wewnętrznych i administracji) na 10 tys. ludności;
- przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności;
- osoby niepełnosprawne na 1000 osób (dane z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2002 roku).

W ujęciu przestrzennym (ryc. 8.) sytuacja odbiega od powszechnie przyjętej – nie uwidoczniła się przewaga województw posiadających wielkie

Ryc. 7. Zróżnicowanie jakości kapitału ludzkiego (aspekt społeczny gospodarki opartej na wiedzy)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 8. Zróżnicowanie jakości kapitału ludzkiego (aspekt społeczny gospodarki opartej na wiedzy), ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

ośrodki naukowo-badawcze. Wynika to z przyjętej filozofii badania jakości zasobów ludzkich. Albowiem oprócz uwzględnienia zmiennych opisujących poziom wykształcenia społeczeństwa – zdecydowano o wzięciu do analizy również zmiennej opisującej poziom bezpieczeństwa oraz zmiennej charakteryzującej poziom niepełnosprawności ludności. W pierwszym przypadku jest to podyktowane rosnącym znaczeniem czynników społecznych nie związanych bezpośrednio z wykształceniem bezpośrednio związanym z pracą (chodzi tu zwłaszcza o poziom rozwoju kultury oraz poziom bezpieczeństwa). W przypadku osób niepełnosprawnych mamy dwojakie uzasadnienie ich uwzględnienia w analizie: po pierwsze osoby niepełnosprawne są mniej aktywne zawodowo, a ich ewentualne przysposobienie do wykonywania pracy częstokroć wymaga zwiększonych nakładów finansowych, po drugie – w Polsce, na tle państw Unii Europejskiej, notujemy nadzwyczajnie wysoki poziom niepełnosprawności społeczeństwa, przynajmniej częściowo jest to efekt „cwaniactwa” ludności, a nie wystąpienia faktycznych przyczyn decydujących o niepełnosprawności czy przynależności do określonych grup dyspanseryjnych.

Widać wyraźnie (ryc. 7.), że także w odniesieniu do jakości kapitału ludzkiego – sytuacja obu województwach kształtuje się poniżej średniej krajowej. O ile można się było takiego stanu rzeczy spodziewać po województwie warmińsko-mazurskim, gdyż połowa zmiennych diagnostycznych dotyczy nauki i edukacji na poziomie wyższym – podczas gdy w tym województwie jest zlokalizowana tylko jedna uczelnia wyższa z pełnią praw akademickich. O tyle zaskoczeniem jest niska pozycja województwa pomorskiego. Dlatego też ważne jest prześledzenie, dlaczego analizowana sytuacja jest aż tak niekorzystna. Ponieważ, jak wspomniano, połowa zmiennych diagnostycznych jest związana z edukacją na poziomie wyższym oraz badaniami naukowymi – należałoby oczekiwać, że województwo pomorskie, posiadające jeden z największych ośrodków akademickich w Polsce, będzie w czołówce krajowej. I faktycznie, pod względem zatrudnienia w działalności badawczo-rozwojowej (B+R) w EPC województwo pomorskie jest na trzecim miejscu. Natomiast z liczbą studentów szkół wyższych na 10 tys. ludności (397,7 studenta) region jest już poniżej średniej krajowej. Świadczy to o znacznych dysproporcjach pomiędzy posiadaną kadrą naukowo-badawczą a jej wykorzystaniem na cele edukacyjne na poziomie wyższym. Najgorzej jest jednak w przypadku oceny kwalifikacji moralnych zasobów ludzkich, gdyż w zakresie liczby przestępstw stwierdzonych w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności analizowane województwo jest na ostatnim miejscu w kraju.

Przy analizie aktualnej sytuacji na rynku pracy stwierdzono, że jest ona wprawdzie niekorzystna, lecz nie będzie stanowiła poważnego zagrożenia dla perspektyw rozwoju województwa pomorskiego pod warunkiem wysokiej jakości posiadanego kapitału ludzkiego. Gdy spowoduje to szybkie przyciągnięcie inwestycji, tym bardziej, że województwo posiada relatywnie wielkie zasoby ludzkie. Niestety, jest inaczej – może to spowodować w nieodległej przyszłości nasiloną emigrację młodych osób, a w konsekwencji szybkie zmniejszenie dotychczas znacznych zasobów ludzkich. Dużo gorzej jest w województwie warmińsko-mazurskim, w którym proces wzmożonej emigracji już się rozpoczął i na pewno jest większy niż podają to oficjalne statystyki z racji nie uwzględniania w nich osób wyjeżdżających do Europy Zachodniej.

Należy zatem stwierdzić, że wprawdzie oba badane regiony odznaczają się korzystną sytuacją demograficzną i strukturą wiekową ludności, a tym samym wysokimi zasobami ludzkimi, lecz ich relatywnie słaba jakość (oraz w przypadku warmińsko-mazurskiego: słabe wykorzystanie) powodują, że aby stan ich społeczeństw w pełni można było potraktować jako atut – należy szybko przyciągnąć inwestycje do obu województw oraz położyć większy nacisk na rozwój nauki i edukację na poziomie wyższym oraz polepszenie ich kontaktów ze sferą biznesu.

4. Stan gospodarki

Zasoby środowiska czy też ludzkie okazują się być niewystarczającymi czynnikami rozwoju, gdy za nimi nie podąża dobrze funkcjonująca ekonomia regionalna. Dlatego też w analizie wewnętrznych czynników rozwoju obu województw posłużono się zmiennymi charakteryzującymi i tę dziedzinę aktywności ludzkiej. Ich zadanie polega na opisanu bezpośrednio woli rozwoju gospodarczego, skuteczności i zasobów finansowych społeczności lokalnych oraz nowoczesność gospodarki, a także pośrednio przyciąganie inwestycji spoza analizowanego obszaru. Stąd zdecydowano o czterech osobnych analizach gospodarki ze względu na:

1. Aktywność gospodarczą, która informuje nas o determinacji regionalnej społeczności w dążeniu do polepszenia warunków swojego życia.
2. Zasoby finansowe na poziomie regionalnym, dzięki którym można uzyskać ogólny obraz kondycji finansowej zarówno społeczeństwa, jak też władz samorządowych oraz pośrednio regionalnych przedsiębiorców.
3. Efektywność gospodarowania, gdyż aby ekonomia regionalna mogła się rozwijać, musi posiadać nie tylko należyte zasoby finansowe i ludzi pragnących z nich skorzystać, ale także umiejących robić to skutecznie.

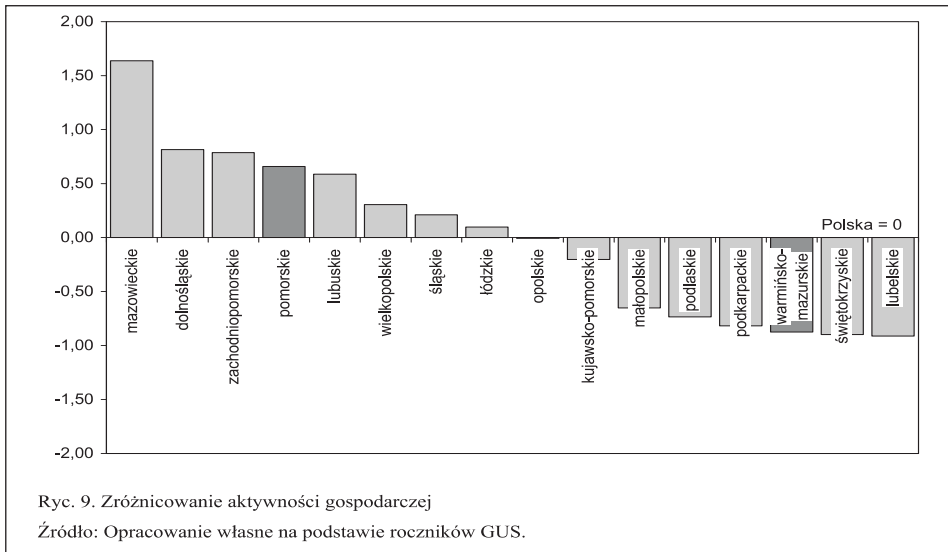
4. Gospodarka oparta na wiedzy, gdyż w dobie trzeciej rewolucji przemysłowej szybko nabiera ona coraz większego znaczenia, jest zatem przyszłościowym kierunkiem zmian w sferze aktywności gospodarczej ludności.

Przy analizie aktywności ekonomicznej (ryc. 9.) posłużono się następującymi zmiennymi diagnostycznymi:

- bezrobotni poszukujący pracy przez 13 i więcej miesięcy w % całości bezrobotnych;
- podmioty gospodarki narodowej osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (bez osób prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne) na 10 tys. mieszkańców;
- nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach (powyżej 9 pracujących) w zł (ceny bieżące) na 1 mieszkańca;
- udział dochodów własnych budżetów gmin, powiatów, miast na prawach powiatów i województw w całości dochodów.

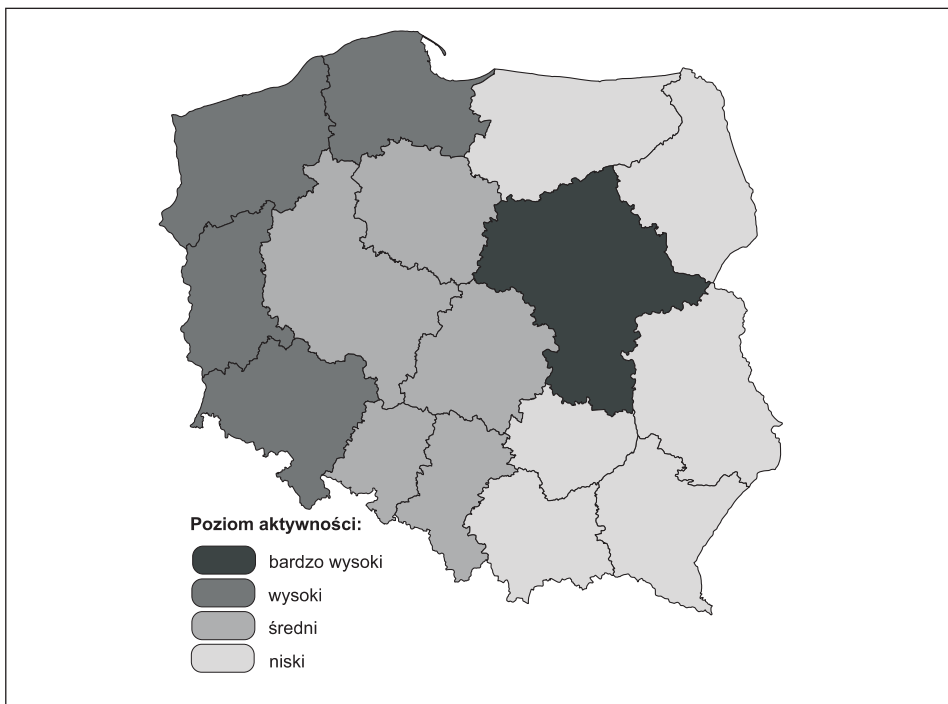
Analizując aktywność ekonomiczną społeczeństwa w ujęciu przestrzennym, widać wyraźnie jej zmniejszanie się od zachodniej ku wschodniej granicy państwa, za wyjątkiem regionu stołecznego (ryc. 10.). Jest to wynik w zasadzie zgodny z oczekiwaniami. Jedynym zaskoczeniem jest niekorzystna sytuacja w województwie małopolskim.

Pod względem aktywności ekonomicznej ludności województwo pomorskie zajmuje wysokie, czwarte miejsce w Polsce. O wiele gorzej jest w przypadku regionu warmińsko-mazurskiego, będącego na trzecim miejscu od końca (ryc. 9.). Tak wysoką pozycję województwo pomorskie zawdzięcza trzem ostatnim zmiennym spośród wymienionych powyżej zmiennych, zwłaszcza aktywności samorządów (4. miejsce w kraju z wartością 52,3% dochodów własnych w całości wpływów do budżetów). Teza ta znajduje potwierdzenie przy ocenie wykorzystania funduszy unijnych przez lokalne samorządy, w czym województwo pomorskiej jest w ściślejszej czołówce krajowej (szerzej na temat tego typu działań: R. Matczak i inni (red.), 2004; W. Szydarowski (red.), 2001, 2002). Przeciwnieństwem jest sytuacja w drugim z opisywanych regionów, gdzie w zakresie wziętych do analizy zmiennych plasuje się on w końcówce krajowej. Także w zakresie osób długotrwale bezrobotnych różnice są bardzo duże, lecz wynika to z uwarunkowanej historycznie specyfiki województwa warmińsko-mazurskiego, gdyż ten rodzaj bezrobocia jest szczególnie związany z regionami w których nastąpiła bardzo duża zapaść rolnictwa po likwidacji państwowych gospodarstw rolnych (por. J. Bański, W. Stola, 2002) oraz lokalne zakłady przemysłowe okazały się być mało konkurencyjne, a mała mobilność społeczeństwa (wynikająca częściowo z niskiej gęstości zaludnienia, a co częściowo za tym idzie – słabego rozwoju infrastruktury transportu) sprzyja utrwalaniu bezrobocia długookresowego.

Ryc. 9. Zróżnicowanie aktywności gospodarczej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 10. Zróżnicowanie aktywności gospodarczej, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

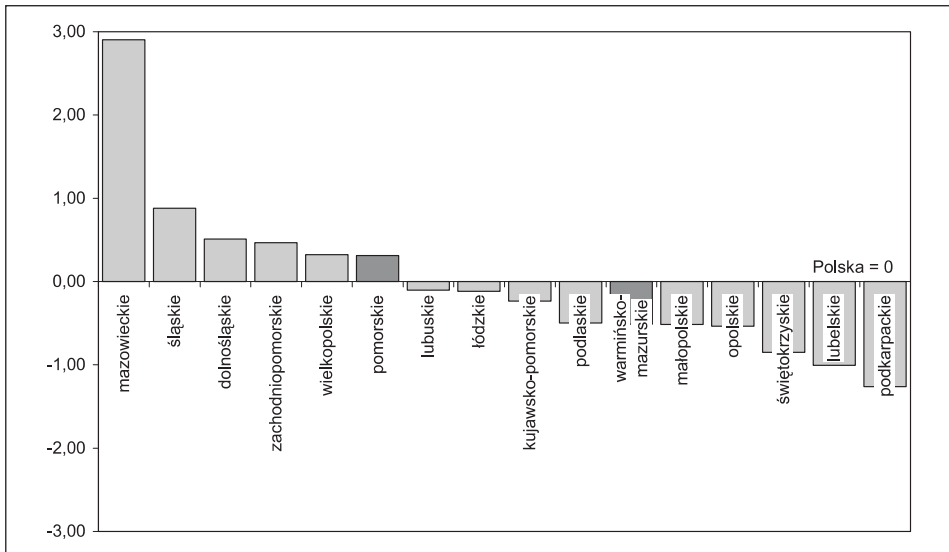
Wysoka aktywność gospodarcza notowana w województwie pomorskim jest jego poważnym atutem prorozwojowym, gdyż bez chęci społeczności regionalnej należyty rozwój gospodarczy jest niemożliwy, nawet przy dużym oddziaływaniu egzogennych czynników prorozwojowych. Najlepszym przykładem tego typu sytuacji jest obecna kondycja gospodarcza wschodnich landów Niemiec. Na szczęście dla analizowanego województwa – aktywność gospodarcza jego mieszkańców, w tym także regionalnych liderów (tu: przedsiębiorców i samorządowców) są bardzo wysokie. Do czynienia z odmienną sytuacją mamy w województwie warmińsko-mazurskim. Wprawdzie liczba inicjatyw obywatelskich jest w nim względnie wysoka (por. J. Wendt, 2007), lecz napięcie współpracy międzynarodowej samorządów jest już bardzo niskie (por. T. Kaczmarek, 2004). Pod tym względem trochę podobna sytuacja panuje na zachodnich i wschodnich peryferiach województwa pomorskiego. Duży wpływ na to ma, zwłaszcza na terenach wiejskich o dominacji w przeszłości państwowych gospodarstw rolnych (por. J. Bański, 1999; R. Kulikowski, 2002), odziedziczona swoista mentalność ludzka związana z oczekiwaniem na pomoc z zewnątrz. Na szczęście notowane obecnie ożywienie gospodarcze pozwala mieć nadzieję na częściową poprawę sytuacji w tym zakresie.

Wśród zmiennych diagnostycznych mających za zadanie scharakteryzować zasoby finansowe (ryc. 11.) znalazły się:

- dochody budżetów gmin, powiatów, miast na prawach powiatów i województw w zł na 1 mieszkańca;
- nominalne dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych (ceny bieżące) w zł na 1 mieszkańca [dane z 2004 roku];
- wartość brutto środków trwałych (bieżące ceny ewidencyjne) w zł na 1 mieszkańca.

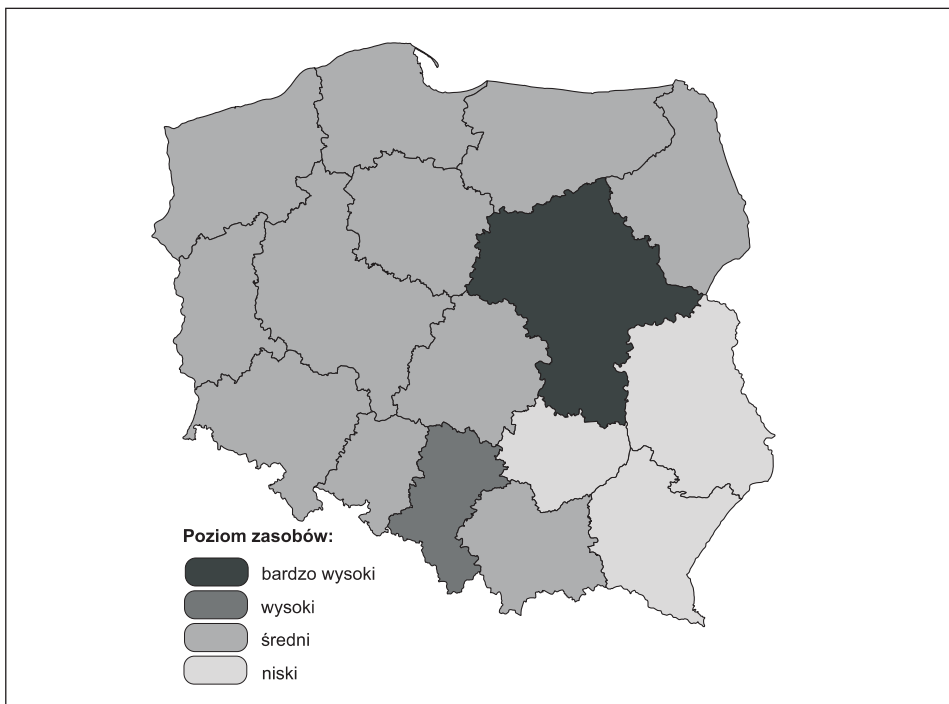
Przy analizie wewnętrznych zasobów finansowych w ujęciu przestrzennym (ryc. 12.) widać wyraźnie wpływ dwóch czynników: (1) posiadania na terytorium regionu dużej aglomeracji miejskiej oraz (2) odległość od granicy zachodniej ku wschodniej (por. T. Michalski, 2006B). Województwo pomorskie wprawdzie posiada na swoim terytorium Trójmiasto, lecz jest położone w centralnej części kraju (licząc w układzie południkowym). W efekcie charakteryzowane zasoby są w nim powyżej średniej ogólnokrajowej, lecz nieznacznie. Natomiast w peryferyjnie położonym, ponadto bez dużej aglomeracji województwie warmińsko-mazurskim sytuacja, zgodnie z przewidywaniami, jest gorsza niż przeciętna dla Polski.

Zmienną wpływającą na relatywnie wysokie zasoby finansowe w regionie pomorskim są dochody samorządów liczone na jednego obywa-

Ryc. 11. Zróżnicowanie zasobów finansowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 12. Zróżnicowanie zasobów finansowych, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

tela. Znajduje zatem potwierdzenie postawiona wcześniej teza o dużym pozytywnym wpływie lokalnych i regionalnych samorządów na rozwój tego regionu. Natomiast w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego tak niska pozycja jest wypadkową działania wszystkich zmiennej, przyjmujących wartości poniżej średniej ogólnopolskiej.

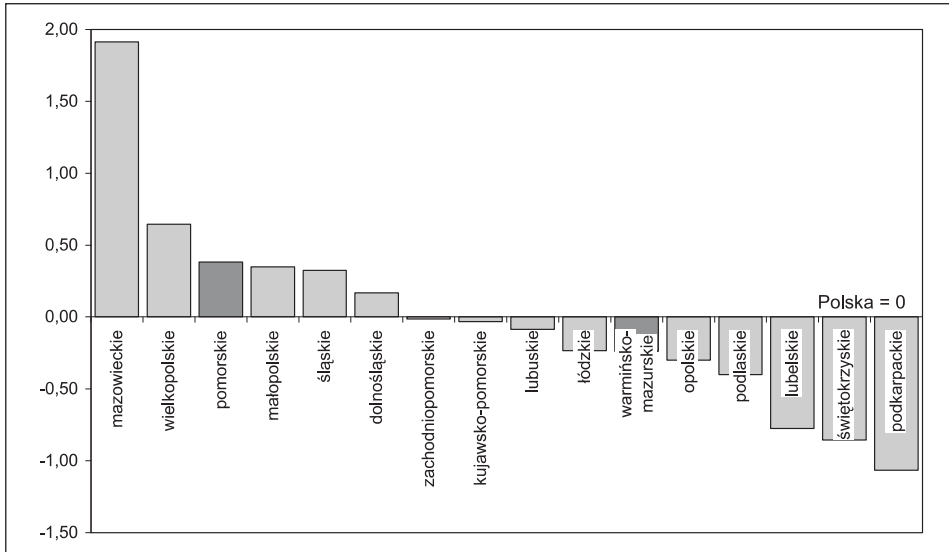
Podobnie jak w przypadku aktywności gospodarczej – wielkość wewnętrznych zasobów finansowych w województwie pomorskim należy uznać za jego atut, aczkolwiek słabszy niż w poprzednim przypadku. Wydaje się, że w odniesieniu do analizowanej sfery gospodarki widać już negatywny wpływ egzogennych czynników, zwłaszcza związanych z postępującą peryferyzacją regionu (która będzie dokładnie omówiona w końcowej części opracowania). Tym niemniej, dzięki mądrej polityce finansowej wewnątrz województwa (por. M. Zagórski, 1999), można te negatywne oddziaływanie czynników zewnętrznych osłabić. Natomiast w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego po raz kolejny mamy do czynienia ze sferą gospodarki, w której region ten wypada względnie źle, jeżeli dodamy do tego jego peryferyjne położenie – perspektywy jego rozwoju nie wyglądają zbyt optymistycznie.

Efektywność gospodarowania (ryc. 13), spośród wszystkich trzech analizowanych tu grup zmiennych gospodarczych, najpełniej informuje o aktualnej konkurencyjności gospodarki regionu. W celu jej charakterystyki posłużono się wymienionymi poniżej zmiennymi diagnostycznymi:

- produkt krajowy brutto (ceny bieżące) na 1 mieszkańca [dane z 2004 roku];
- wartość dodana brutto na 1 pracującego (ceny bieżące) w złotych [dane z 2004 roku];
- przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w zł;
- produkcja sprzedana przemysłu (ceny bieżące) na 1 mieszkańca;
- wartość skupu produktów rolnych na 1 ha użytków rolnych w zł (ceny bieżące);
- liczba mieszkań oddanych do użytku na 1000 ludności.

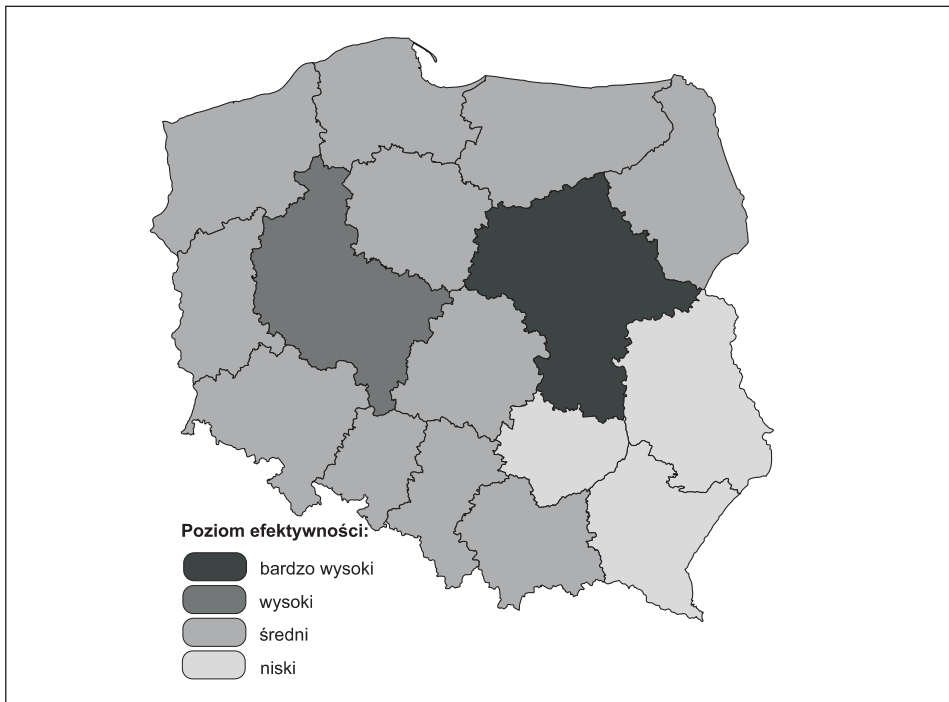
W ujęciu przestrzennym analizowana sytuacja bardzo przypomina poprzednią, jedyną poważniejszą zmianą jest „spadek” do niższej kategorii województwa małopolskiego i „zajęcie jego miejsca” przez region wielkopolski (ryc. 14.)

Ze względu na efektywność gospodarki województwo pomorskie zajmuje bardzo wysoką, trzecią pozycję (ryc. 13) w kraju. Przy czym należy mieć na uwadze, że tuż za nim są województwa: małopolskie i śląskie. Zatem przy nawet nieznacznej korekcji doboru zmiennych diagnostycznych może się okazać, że opisywany region może zmienić swoją pozycję na trochę gorszą. Z kolei województwo warmińsko-mazurskie po raz

Ryc. 13. Zróżnicowanie efektywności gospodarowania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 14. Zróżnicowanie efektywności gospodarowania, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

kolejny wypada poniżej średniej krajowej, aczkolwiek nieznacznie lepiej, niż w przypadku poprzednich dwóch grup zmiennych opisujących stan gospodarki.

Największy wpływ na tak wysoką pozycję regionu pomorskiego mają bardzo dobre wyniki budownictwa (2. miejsce w kraju), natomiast najgorzej wypadła ocena gospodarki rolnej. W województwie warmińsko-pomorskim najlepiej (nieznacznie powyżej wartości ogólnopolskich) wypadło budownictwo mieszkaniowe oraz skup produktów rolnych. Najważniejszą zmienną braną pod uwagę przy ocenie efektywności gospodarowania jest produkt krajowy brutto. W 2004 roku województwo pomorskie zajmowało piątą pozycję w kraju (za mazowieckim, śląskim, wielkopolskim oraz dolnośląskim), natomiast warmińsko-mazurskie piątą od końca. Należy jednakże mieć świadomość, że przez wiele lat jedną z podstawowych branż stanowiących o rozwoju województwa pomorskiego była gospodarka morska, która od kilku lat przeżywa regres. Zatem faktyczna pozycja tego województwa na mapie gospodarczej kraju jest tak naprawdę nieznacznie niższa, niż to by wynikało z przedstawionych powyżej analiz.

Tym niemniej widać wyraźnie, że pomimo niekorzystnego położenia geograficznego względem głównych ciągów komunikacyjnych – gospodarka województwa pomorskiego wykazuje się dużą efektywnością i jest to kolejny poważny czynnik prorozwojowy tego województwa. W całkowicie odmienniej sytuacji znajduje się województwo warmińsko-mazurskie o bardzo słabej ekonomice regionalnej.

Jak to już wspomniano, obecnie coraz większego znaczenia nabiera gospodarka oparta na wiedzy, którą w skrócie możemy określić jako układ złożony z trzech składowych: wiedzy, gospodarki oraz oddziaływań zachodzących pomiędzy nimi (Z. Chojnicki, 2001). W układzie regionalnym zmierzenie wszystkich trzech składowych za pomocą wskaźników ilościowych jest prawie niemożliwe z racji niemierzalnego charakteru części oddziaływań. Stąd na potrzeby niniejszego opracowania skupiono się na znaczeniu przemysłu oraz usług wysokiej techniki. Natomiast problematyka związana z kapitałem ludzkim została w dużym stopniu omówiona w rozdziale dotyczącym społeczeństwa, przy okazji analizy jakości kapitału ludzkiego.

W celu charakterystyki sfery ekonomiczno-technicznej gospodarki opartej na wiedzy (ryc. 15.) użyto czterech zmiennych:

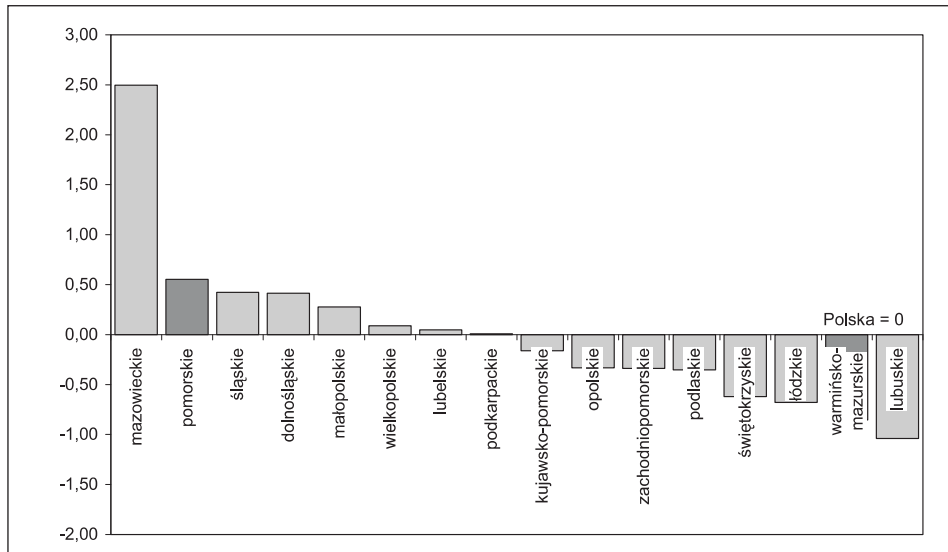
- udział sekcji produkcyjnych wysokiej techniki w pracujących ogółem w przetwórstwie przemysłowym [dane z 2004 roku];
- pracujący w usługach wysokiej techniki w % ogółu pracujących w usługach [dane z 2004 roku];

- nakłady na działalność badawczą i rozwojową (ceny bieżące) w zł na 1 mieszkańca;
- nakłady na działalność innowacyjną w przemyśle (zakłady zatrudniające powyżej 49 osób) (ceny bieżące) w zł na 1 zatrudnionego w przemyśle.

Ostatnia spośród zmiennych diagnostycznych tylko częściowo odzwierciedla znaczenie innowacji w przemyśle, gdyż po stronie nakładów finansowych wzięto do analizy tylko te pochodzące z zakładów średnich, dużych i wielkich, natomiast po stronie pracowniczej – zatrudnionych ze wszystkich zakładów przemysłowych, lecz taka konieczność wynika ze sposobu zgromadzenia i udostępniania danych przez Główny Urząd Statystyczny. Założono, że powstałe w ten sposób zniekształcenia uzyskanych wyników będą niewielkie.

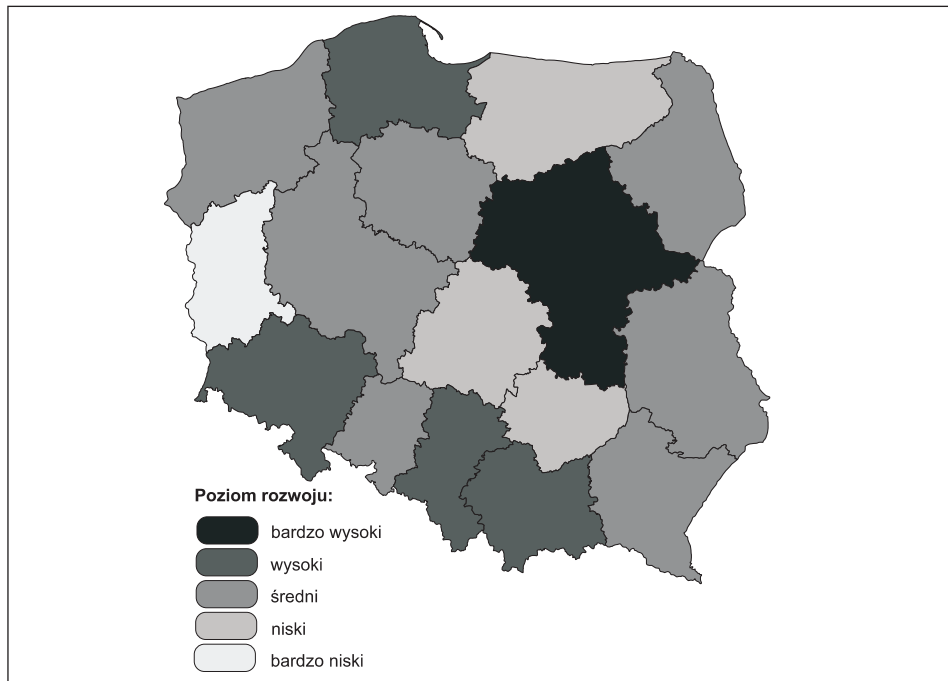
Analizując w układzie regionalnym poziom względnego rozwoju gospodarki opartej na wiedzy (GOW), widać wyraźnie dominację województwa mazowieckiego (ryc. 15.), z racji lokalizacji na jego obszarze stolicy kraju. Jak to wspomniano, jest to sytuacja typowa dla krajów średnio i słabo rozwiniętych gospodarczo. Oprócz tego daje się zauważyć przewaga południowej części Polski (województwa: śląskie, dolnośląskie i małopolskie) w analizowanym rodzaju gospodarki (ryc. 16.). Na tym tle wyjątkowo dobrze wypada województwo pomorskie zajmując drugie miejsce. Jest to jednocześnie jedyne z województw Polski Północnej o poziomie rozwoju GOW powyżej średniej krajowej. Jak się tego spodziewano, województwo warmińsko-mazurskie w tym zakresie wypada bardzo słabo, zajmując w kraju drugą pozycję od końca.

Szczególnie wysoką pozycję zajmuje województwo pomorskie w kategorii: dział sekcji produkcyjnych wysokiej techniki w pracujących ogółem w przetwórstwie przemysłowym. Jest to zapewne związane z rozwinięciem na tym obszarze gospodarką morską. W odniesieniu do pozostałych zmiennych diagnostycznych jest już gorzej. W połączeniu z faktem, że analizowany region jest otoczony przez województwa o względnie niskim poziomie GOW – realne jest zagrożenie spadkiem z tak korzystnej pozycji. W tej sytuacji wytworzenie efektu synergicznego, jak to chociażby jest możliwe w południowej części kraju, jest niemożliwe. Zatem regionalne władze i liderzy powinni się skupić na umacnianiu roli Trójmiasta jako „lokomotywy” rozwoju GOW w Polsce Północnej (por. T. Pankau (red.), 2006). Działania intensyfikujące powinny dotyczyć oczywiście także i innych sektorów aktywności gospodarczej, aby można było otrzymać efekt synergiczny. Pośrednio lub bezpośrednio znajduje to już odzwierciedlenie w dokumentach programowych (por. I. Borkowska, R. Matczak (red.), 2004). Natomiast w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego daje się zauważyć niedorozwój we wszystkich analizowanych

Ryc. 15. Zróżnicowanie gospodarki opartej na wiedzy (aspekt techniczno-ekonomiczny)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS; Z. Chojnicki, T. Czyż (2006).

Ryc. 16. Zróżnicowanie gospodarki opartej na wiedzy (aspekt techniczno-ekonomiczny), ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS; Z. Chojnicki, T. Czyż (2006).

zmiennych opisujących GOW. Najgorzej jest w odniesieniu do zmiennej opisującej udział sekcji produkcyjnych wysokiej techniki w pracujących ogółem w przetwórstwie przemysłowym, w przypadku której analizowane województwo zajmuje ostatnią pozycję w kraju.

Analizując kompleksowo endogenne czynniki rozwoju związane z sytuacją gospodarczą, można stwierdzić, że na zróżnicowanie województw wpływają dwa czynniki: posiadanie na swoim terenie wielkiej, prężnie rozwijającej się aglomeracji oraz położenie w kierunku zachód – wschód. Bezapelacyjnie najlepszą sytuacją odznacza się województwo mazowieckie posiadające stolicę. Do drugiej grupy zaliczono województwa: dolnośląskie, wielkopolskie, śląskie, pomorskie oraz zachodniopomorskie. Są to wszystko regiony posiadające wielkie aglomeracje, za wyjątkiem zachodniopomorskiego ze Szczecinem, lecz w tym przypadku dodatkowym jego walorem jest położenie blisko granicy zachodniej. Do trzeciej grupy zaliczono zarówno województwa posiadające również wielkie aglomeracje: małopolskie i łódzkie, jak też pozostałe położone w zachodniej lub centralnej części kraju: kujawsko-pomorskie, lubuskie oraz opolskie. Do województw o najmniej korzystnym działaniu wewnętrznych czynników prorozwojowych o charakterze gospodarczym należą województwa bez wielkiej aglomeracji, dodatkowo położone na wschodzie Polski: podlaskie, warmińsko-mazurskie, lubelskie, podkarpackie i świętokrzyskie.

Widać zatem, że pod względem sytuacji ekonomicznej oba województwa polskiej części Euroregionu Bałtyk bardzo się od siebie różnią. Oceniając także zdolność obu regionów do przyciągania inwestycji zagranicznych (M. Wdowicka, 2004), widać duże dysproporcje pomiędzy nimi, na niekorzyść województwa warmińsko-mazurskiego. Dodatkowo, wewnątrz analizowanego regionu występują duże dysproporcje między Trójmiastem a pozostałymi obszarami (por. P. Śleszyński, 2005). Aczkolwiek znaczenie gospodarcze Trójmiasta na arenie krajowej, mierzone choćby liczbą wielkich przedsiębiorstw – słabnie (por. H. Rogacki, 2004),

5. Stopień (nie)rozwoju infrastruktury

W warunkach bardzo słabego rozwoju infrastruktury komunikacyjnej w Polsce – jest ona poważnym czynnikiem hamującym szybszy wzrost gospodarczy w naszym kraju. Stąd, jak to wspomiano we wstępie, zdecydowano o jej wyodrębnieniu w osobną kategorię czynników. Po dokładnej analizie zdecydowano o zagregowaniu zmiennych diagnostycznych opisujących poziom rozwoju czy raczej niedorozwoju infrastruktury w trzy grupy:

1. Infrastruktura techniczna.
2. Infrastruktura społeczna.
3. Infrastruktura otoczenia biznesu.

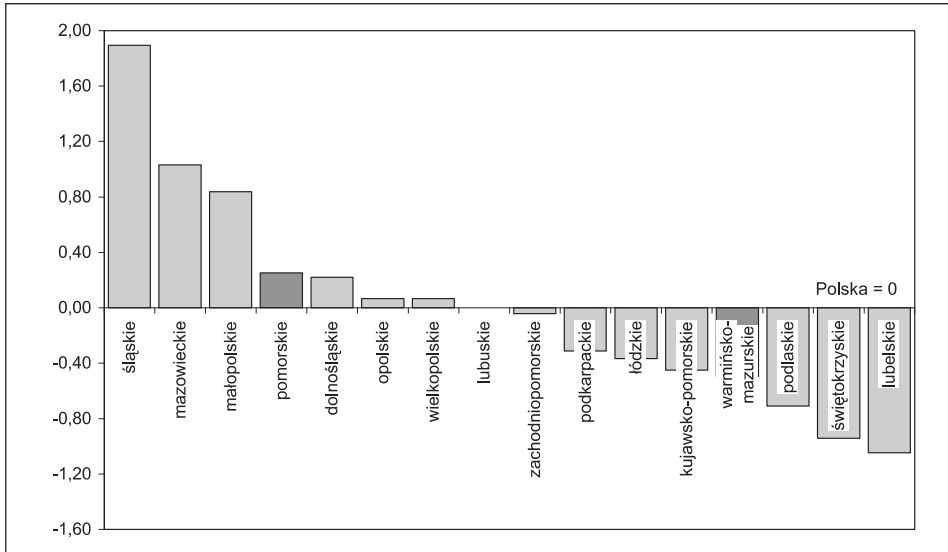
Pierwszy z podanych wyżej rodzajów infrastruktury możemy podzielić na komunikacyjną i komunalną. Do analizy wzięto:

- linie normalnotorowe zelektryfikowane w km na 100 km²;
- drogi publiczne dwujezdniowe w km na 100 km²;
- ruch pasażerów w portach lotniczych (w osobach);
- odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer z dostępem do Internetu;
- odsetek mieszkań wyposażonych w łazienkę.

Analizując poziom rozwoju infrastruktury technicznej (ryc. 17., 18.), widać działanie dwóch czynników sprzyjających jej wysokiemu zainwestowaniu. Po pierwsze jest to obecność wielkiej aglomeracji (zwłaszcza widać to po województwach: mazowieckim, śląskim i małopolskim). Drugim czynnikiem jest odległość od zachodniej granicy; gdyż im dalej, tym analizowany rodzaj infrastruktury jest słabiej rozwinięty.

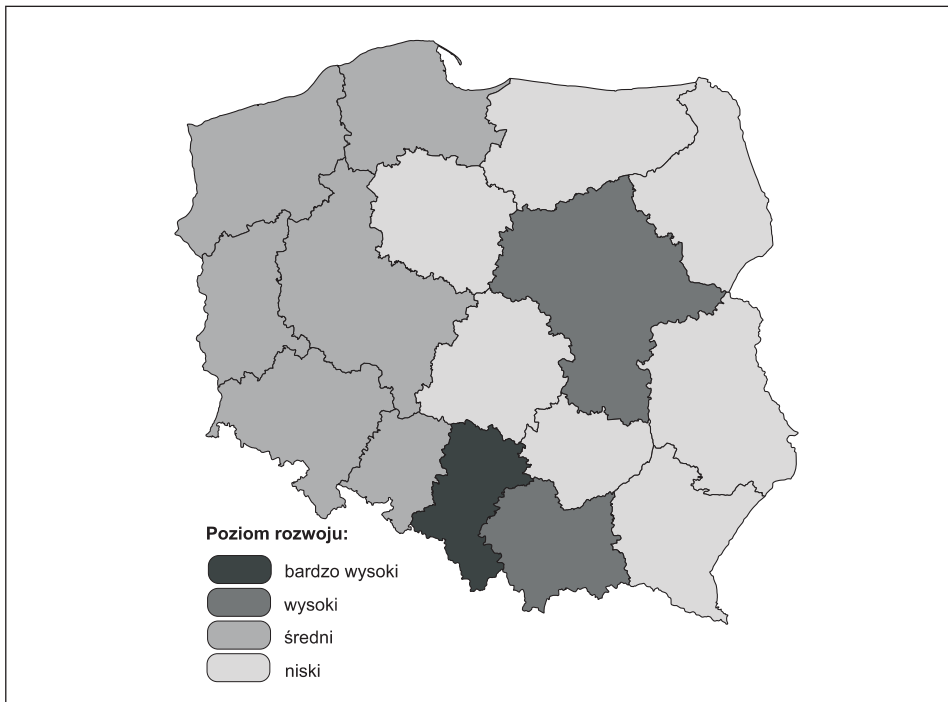
Minusem obu charakteryzowanych województw jest słaby rozwój infrastruktury transportu; odznaczają się one niedorozwojem zarówno infrastruktury kolejowej, jak też drogowej. Nieco lepiej jest w przypadku ruchu lotniczego w województwie pomorskim dzięki portowi lotniczemu w Gdańsku-Rębiechowie. Natomiast lotnisko w Szymanach (województwo warmińsko-mazurskie) ma znaczenie minimalne. Także porty morskie, zwłaszcza w Gdańsku i Gdyni, nieznacznie poprawiają obraz sytuacji w zakresie transportu. Należy zatem zgodzić się z opiniami wyrażonymi w opracowaniu pod redakcją R. Matczaka (2005), że niedorozwój infrastruktury transportowej jest ewidentnie słabą stroną Pomorza. Częściowo te niedogodności rekompensują porty morskie w Gdańsku i Gdyni. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że bez wygodnego połączenia portów trójmiejskich z zapleczem, w stosunkowo krótkim czasie może nastąpić spadek ich konkurencyjności, a tym samym ulec przyspieszeniu postępująca peryferyzacja transportowa całego regionu (por. W. Rydzkowski, K. Wojewódzka-Król, 2002). Z kolei port morski w Elblągu ma minimalne znaczenie. Aby go ożywić, należałoby zakończyć spór ze stroną rosyjską lub wykonać przekop przez Mierzę Wiślaną – co uniezależniłoby polskie porty Zalewu Wiślanego od nacisków politycznych ze strony Federacji Rosyjskiej (szerzej na ten temat: T. Jednorąg (red.), 1996; T. Jednorąg, 2005).

Z kolei warunki zamieszkania oceniane za pomocą odsetka mieszkań wyposażonych w łazienkę są w obu województwach powyżej średniej krajowej. Natomiast ze względu na powszechność dostępu do internetu wśród mieszkańców obu regionów występują duże różnice: województwo pomorskie zajmuje 4. miejsce od początku, podczas, gdy warmińsko-mazurskie 4. od końca.

Ryc. 17. Zróżnicowanie poziomu rozwoju infrastruktury technicznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 18. Zróżnicowanie poziomu rozwoju infrastruktury technicznej, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

W zakresie ogólnie ocenianej infrastruktury technicznej sytuacja województwa pomorskiego jest reaktywnie korzystna na tle kraju, natomiast warmińsko-mazurskiego zdecydowanie zła.

Infrastrukturę społeczną, za J. Korszelem (1982), zdefiniowano jako urzędnicy i instytucje świadczące w sposób zorganizowany usługi nieprodukcyjne typu konsumpcyjnego oraz posiadające charakter jednostkowy. Spośród znacznej ilości dostępnych danych opisujących ten rodzaj infrastruktury, zdecydowano o wyborze następujących zmiennych (ryc. 19.):

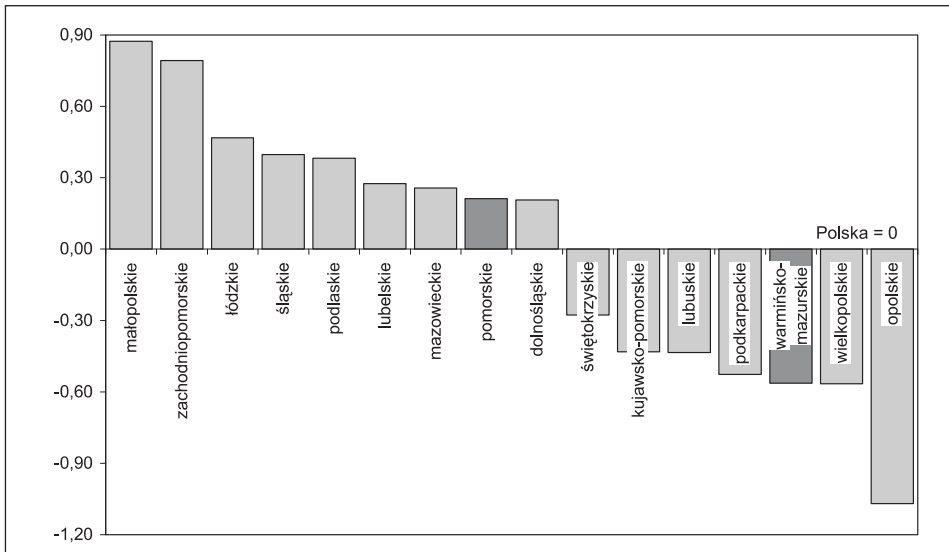
- łóżka w szpitalach ogólnych na 10 tys. ludności;
- lekarze i lekarze stomatolodzy pracujący na 10 tys. mieszkańców;
- widzowie i słuchacze teatrów i instytucji muzycznych oraz zwiedzający muzea i wystawy w osobach na 1000 ludności;
- miejsca noclegowe w turystycznych obiektach noclegowych zbiorowego zakwaterowania (bez kempingów i pól biwakowych) na 1000 mieszkańców.

Zatem w analizie znalazły się dwie zmienne opisujące usługi medyczne, jedna kulturalne i jedna turystyczne. Zrezygnowano z analizy usług edukacyjnych, gdyż na poziomie szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych ich zróżnicowanie w skali kraju jest nieznaczne, natomiast szkolnictwo wyższe i naukę poddano analizie przy okazji omawiania kapitału ludzkiego.

Cechą charakterystyczną infrastruktury społecznej jest jej dużo mniejsze zróżnicowanie w skali kraju, niż ma to miejsce chciałby w odniesieniu do gospodarki. Brakuje też wyraźnych prawidłowości w jej rozmieszczeniu przestrzennym (ryc. 20.). Aczkolwiek pierwsze miejsce, zgodnie z oczekiwaniami, zajmuje województwo małopolskie z Krakowem jako centrum kulturalnym i turystycznym (a także poważnym ośrodkiem medycznym) oraz większością pozostałego obszaru o ponadprzeciętnych walorach turystycznych. Także bardzo wysoką pozycję posiada region zachodniopomorski, głównie dzięki bardzo dobremu (1. miejsce w kraju) poziomowi rozwoju infrastruktury noclegowej.

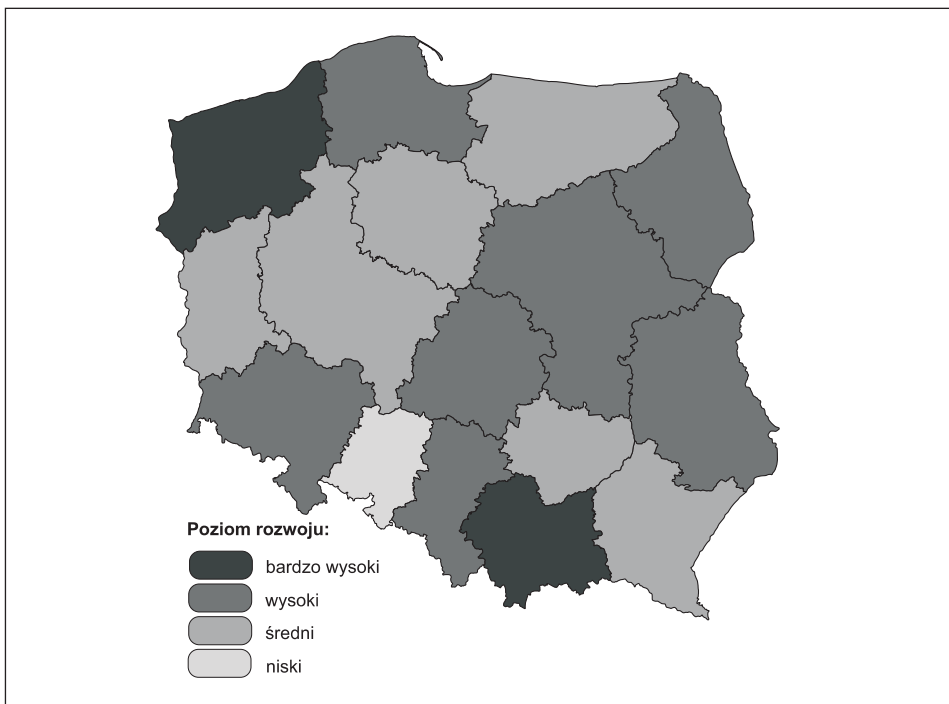
Województwo pomorskie zajmuje niższą pozycję, niż się tego spodziewano. Zakładano wyraźniejszy wpływ Akademii Medycznej w Gdańsku na sytuację w służbie zdrowia, jak również poważniejszy wpływ stopnia rozwoju bazy noclegowej. Tymczasem infrastruktura związana ze służbą zdrowia jest zdecydowanie poniżej średniej krajowej. Natomiast bardzo niska pozycja województwa warmińsko-mazurskiego (3. miejsce od końca) jest zgodna z oczekiwaniami.

We współczesnym świecie czynniki rozwoju związane z kulturą zyskują coraz bardziej na znaczeniu (P. Kolas, 2000) i w tym kontekście po

Ryc. 19. Zróżnicowanie poziomu rozwoju infrastruktury społecznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 20. Zróżnicowanie poziomu rozwoju infrastruktury społecznej, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

stronie plusów województwa pomorskiego należy zapisać jego relatywnie wysoką pozycję w kraju w tej kategorii. Zresztą ten czynnik rozwoju jest poważnie traktowany w regionie (por. J. Limon, 2000). Natomiast bardzo niepokojący jest względnie niski poziom zainwestowania służby zdrowia, szczególnie w kontekście zagrożenia jego mieszkańców wieloma poważnymi chorobami (por. T. Michalski (red.), 2002). Jest to niezrozumiałe tym bardziej, że w Trójmieście zlokalizowana jest Akademia Medyczna. Przy obecnie pojawiającej się w Polsce skłonności do zamykania szpitali oraz coraz bardziej powszechnych wyjazdach lekarzy poza granice kraju – można się spodziewać pogorszenia jakości funkcjonowania służby zdrowia. Wtedy też słaba jakość infrastruktury społecznej w województwie w tym zakresie może stać się ważkim czynnikiem zmniejszającym jego konkurencyjność. Natomiast w odniesieniu do województwa warmińsko-mazurskiego – już obecnie bardzo niski poziom rozwoju infrastruktury społecznej należy uznać za poważny czynnik antyrozwojowy. Najgorzej jest w przypadku systemu służby zdrowia, gdyż jeżeli chodzi o liczbę lekarzy na 1000 mieszkańców, region ten zajmuje ostatnią pozycję w Polsce. Wprowadzie w przypadku liczby miejsc noclegowych w stosunku do liczby mieszkańców województwo jest powyżej średniej ogólnopolskiej (3. miejsce), lecz fakt ten nie jest w stanie „zrekompensować” niedorozwoju innych form infrastruktury społecznej. Niestety, w najbliższych latach można spodziewać się jedynie pogorszenia w zakresie opieki medycznej w regionie, powodowanej przede wszystkim przez jego małą atrakcyjność dla przyszłych lekarzy (duża odległość i słabe powiązania z ośrodkami, gdzie mogliby podnosić kwalifikacje, mała gęstość zaludnienia, niski poziom zamożności mieszkańców itp.).

Pojęcie infrastruktury otoczenia biznesu jest w dużym stopniu zawarte w infrastrukturze społecznej. Jednakże zdecydowano o jej wydzieleniu, mając na uwadze zakres świadczeń (ograniczone do działań o charakterze ekonomicznym) oraz podmiotów świadczeń (przedsiębiorstwa).

Raczej skromnie prezentują się możliwości doboru zmiennych w przypadku analizy infrastruktury otoczenia biznesu (ryc. 21.), stąd zdecydowano się na trzy zbliżone do siebie:

- przeciętne zatrudnienie w pośrednictwie finansowym, obsłudze nieruchomości, wynajmie i usługach związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej na 1000 mieszkańców;
- nakłady inwestycyjne na pośrednictwo finansowe, obsługę nieruchomości, wynajem i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej (w zł na 1 mieszkańca);
- wartość brutto środków trwałych (bieżące ceny ewidencyjne) zainwestowanych w pośrednictwie finansowym oraz obsługa nieruchomości,

wynajmie i usługach związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej (w zł na 1 mieszkańca).

Jak to było do przewidzenia – na pierwszym miejscu jest województwo mazowieckie, a to dzięki lokalizacji na jego obszarze stolicy kraju (ryc. 21.). W przypadku wszystkich trzech zmiennych diagnostycznych parametry opisujące województwo mazowieckie są dwukrotnie wyższe, niż średnia krajowa. Na dalszych miejscach są województwa posiadające na swoim obszarze wielkie i duże aglomeracje (ryc. 22.).

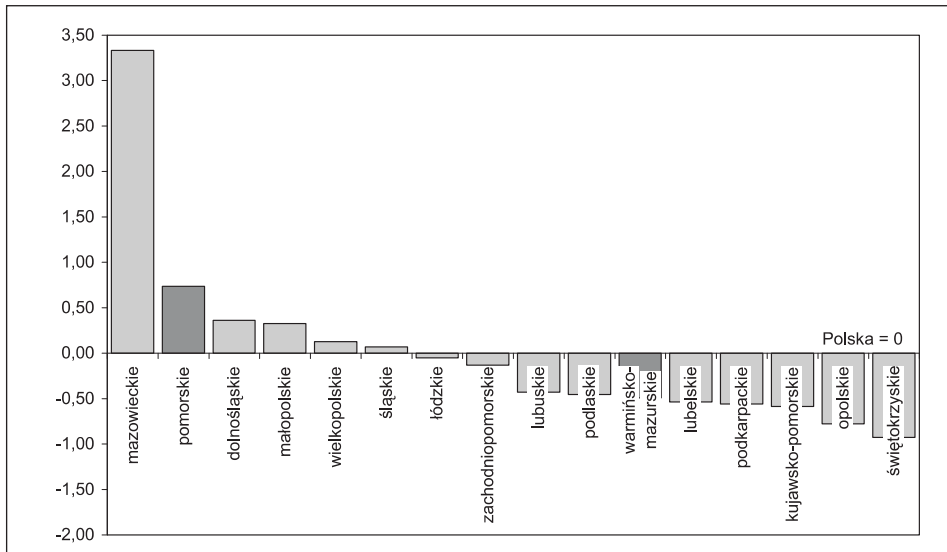
Ze względu na infrastrukturę otoczenia biznesu województwo pomorskie plasuje się na wysokiej, drugiej pozycji. Wprawdzie zatrudnienie w analizowanym rodzaju infrastruktury jest naznaczenie poniżej wartości ogólnopolskiej, lecz za to w przypadku dwóch pozostałych zmiennych ją przekracza (w obu przypadkach jest za mazowieckim na drugim miejscu).

Wyprzedzenie pod względem stopnia rozwoju infrastruktury otoczenia biznesu takich województw jak dolnośląskie, małopolskie czy wielkopolskie należy uznać za sukces. Jest to w dużym stopniu wpływ lokalizacji w województwie (zwłaszcza Trójmieście) firm zajmujących się obsługą gospodarki morskiej; częściowy wpływ ma także lokalizacja inwestycji zagranicznych, głównie skandynawskich.

Natomiast sytuacja w województwie warmińsko-mazurskim, zgodnie z przewidywaniami, jest poniżej średniej krajowej, lecz i tak uzyskana pozycja jest wyższa, niż początkowo przypuszczano.

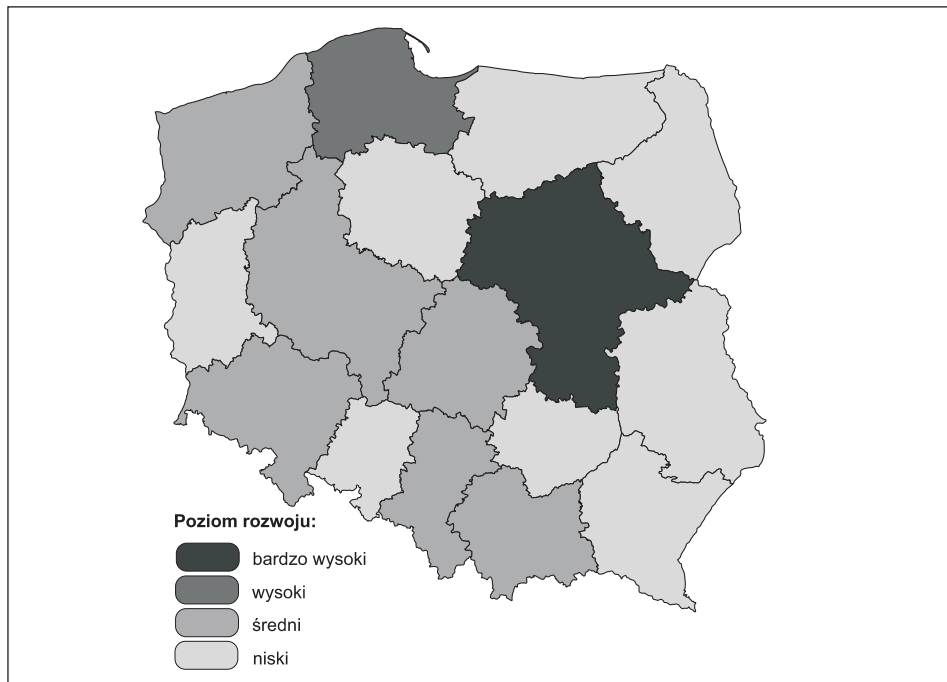
Jeżeli w województwie pomorskim do istniejącego potencjału związanego ze sferą otoczenia biznesu dodamy względnie sprawnie działający samorząd, wytworzy się efekt synergiczny związany z lokalizacją w obrębie województwa dużej grupy ludzi, którzy są dobrze przygotowani i wyposażeni w środki techniczne, aby móc zwiększać konkurencyjność regionu. Wprawdzie peryferyjne położenie regionu oraz brak dobrze rozwiniętej infrastruktury komunikacyjnej nie sprzyjają inwestycjom, tym niemniej istniejący ogromny potencjał wcześniej lub później powinien spowodować szybszy rozwój województwa. Natomiast w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego należałoby przede wszystkim wzmocnić poziom rozwoju infrastruktury otoczenia biznesu w dużych miastach regionu: Olsztynie, Elblągu, być może Ełku oraz Braniewie, które mogłyby pełnić rolę regionalnego centrum wymiany gospodarczej z obwodem kaliningradzkim.

Bezspornie infrastruktura jest bardzo poważną grupą czynników o charakterze prorozwojowym w województwie mazowieckim, lecz w rzeczywistości jej działanie w dużym stopniu jest ograniczone do samej aglomeracji warszawskiej. Na dalszych miejscach są inne województwa

Ryc. 21. Zróżnicowanie poziomu rozwoju infrastruktury otoczenia biznesu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

Ryc. 22. Zróżnicowanie poziomu rozwoju infrastruktury otoczenia biznesu, ujęcie przestrzenne

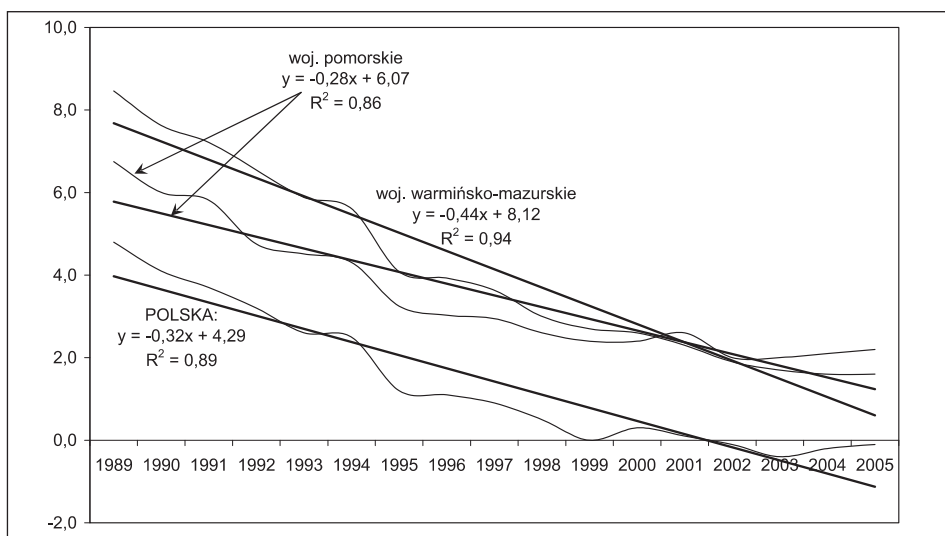
Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

posiadające na swoim terenie wielkie aglomeracje: śląskie i małopolskie, następnie: pomorskie, dolnośląskie i zachodniopomorskie. Natomiast województwo warmińsko-mazurskie odznacza się bardzo słabym rozwojem ogólnie pojmowanej infrastruktury. Niestety, można spodziewać się relatywnego pogarszania sytuacji w tym zakresie, z racji postępującego procesu peryferyzacji oraz wzmożonej emigracji z tego obszaru.

6. Zmiany w czasie sytuacji społecznej i ekonomicznej

Istotne dla oceny współczesnej sytuacji jest prześledzenie zmian, które doprowadziły do niej. Stąd przed ostatecznym podsumowaniem zdecydowano o analizie czasowej zmian jednej zmiennej diagnostycznej opisującej sytuację społeczną (współczynnik przyrostu naturalnego) oraz ekonomiczną (nakłady inwestycyjne na 1 mieszkańca, przy założeniu wartości dla Polski w każdym roku jako 100). Analizę przeprowadzono dla okresu 1989–2005, czyli od ostatniego roku obowiązywania w Polsce gospodarki centralnie sterowanej do roku analizy statycznej, przeprowadzonej we wcześniejszych rozdziałach.

Na ryc. 23. przedstawiono zmiany w przyroście naturalnym. Jak widzimy – sytuacja demograficzna w naszym kraju ulega systematycznemu pogorszeniu. Jest to zjawisko typowe dla nowych państw członkowskich UE, generowane bardziej przez spadek liczby urodzeń, niż wzrost liczby zgonów (por. T. Michalski, 2005). Nie inaczej jest również w obu cha-

Ryc. 23. Zmiany współczynnika przyrostu naturalnego w %

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

rakteryzowanych województwach. Z tym, że w obu przyrost naturalny, jak dotychczas, jest powyżej średniej krajowej. Spoglądając w przyszłość widać, że relatywnie sytuacja w województwie pomorskim staje się coraz lepsza względem notowanej w Polsce liczonej jako całość. To znaczy, że spadek przyrostu naturalnego jest słabszy, niż w kraju. Jest to przede wszystkim pozytywny wpływ populacji Kaszubów i Kociewiaków, przywiązanych do tradycyjnego modelu rodziny.

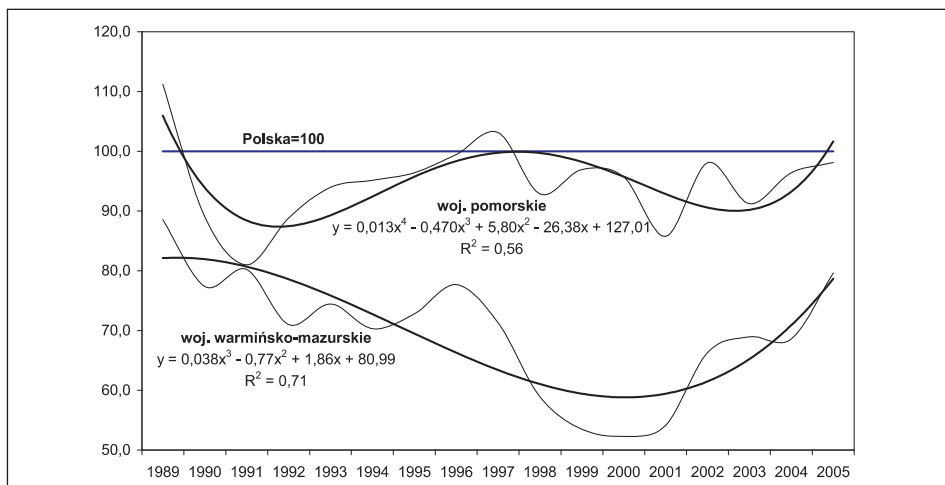
Na początku analizowanego okresu przyrost naturalny w województwie pomorskim był dużo wyższy, niż w Polsce i nieznacznie korzystniejszy, niż w regionie pomorskim. Mieliśmy do czynienia z typową sytuacją, jaka występowała do niedawna na ziemiach pomorskich, których populacja odznaczała się większą dynamiką demograficzną, lecz procesy transformacji w naszym kraju spowodowały relatywnie daleko idące pogorszenie sytuacji ludności na tych obszarach, zwłaszcza wiejskich, w następstwie likwidacji państwowych gospodarstw rolnych (por. R. Kulikowski, 2004). Także przemysł zniósł gorzej procesy przejścia od gospodarki centralnie sterowanej do rynkowej. Na te dwa negatywne czynniki nałożył się trzeci związany ze zwiększeniem się atrakcyjności wielkich aglomeracji. W efekcie otrzymano efekt synergiczny wytwarzający poważną zachętę do emigracji. I tak dzieje się w rzeczywistości. Na przykład w 2002 roku, a więc jeszcze przed wejściem Polski do Unii Europejskiej, w województwie warmińsko-mazurskim tylko powiat ziemski i grodzki Olsztyn odznaczały się dodatnim saldem migracji, a ponieważ wyjeżdżają głównie ludzie młodzi, w optymalnym wieku prokreacyjnym – zatem nic dziwnego, że tempo spadku przyrostu naturalnego w regionie tak gwałtownie maleje.

Niestety, można się spodziewać, że wstąpienie Polski do Unii Europejskiej wzmogło, już i tak silne, tendencje do emigracji. Powinno to spowodować dalszy szybki spadek przyrostu naturalnego w województwie warmińsko-mazurskim i słabszy w pomorskim. Aczkolwiek, z powodu zbliżania się kolejnego wyżu demograficznego, przez najbliższe lata spadek ten może być niwelowany przez zwiększoną liczbę urodzeń związanych właśnie z tym kolejnym wyżem.

Nakłady inwestycyjne w Polsce ulegały systematycznym zmianom, w zależności od tendencji gospodarczych i politycznych. W uproszczeniu możemy wyróżnić cztery okresy gospodarcze: początek lat dziewięćdziesiątych to czas mocnych reform ekonomicznych i politycznych oraz związanego z nimi pogorszenia sytuacji ekonomicznej w kraju, połowa lat dziewięćdziesiątych to ożywienie gospodarcze, przełom XX i XXI wieku to czasy stagnacji oraz ostatnie lata – ponownie ożywienie gospodarcze. W przeprowadzonej poniżej analizie nakładów finansowych na jednego mieszkańca założono, że będą badane zmiany sytuacji w obu charaktery-

zowanych województwach względem sytuacji w Polsce, liczonej w danym roku jako 100. Stało się tak, gdyż chciano zwrócić uwagę na pozycje obu województw względem ogólnie panującej w danym roku sytuacji, a nie na faktyczne nakłady. W ten sposób pośrednio oceniano względną konkurencyjność obu obszarów oraz ich zdolność do generowania nakładów finansowych z własnych źródeł oraz z inwestycji zewnętrznych.

Mierząc nakładami inwestycyjnymi na 1 mieszkańca (ryc. 24.), przy założeniu nakładów w Polsce w danym roku za 100, obecnie cały analizowany obszar odznacza się niższym poziomem inwestowania. Przy czym widać wyraźne różnice pomiędzy oboma województwami. W pomorskim największy spadek nakładów miał miejsce w początkowym okresie reform, natomiast w województwie warmińsko-mazurskim podczas kryzysu drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych. Jednocześnie na okres wzrostu gospodarczego (połowa lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku oraz początek XXI wieku) – gospodarki obu województw zareagowały bardzo podobnie. Nasuwają się zatem dwa wnioski. Po pierwsze gospodarki obu regionów są bardziej wrażliwe na zmiany koniunktury, niż Polska liczonej jako całość – i jest to zgodne z oczekiwaniami. Natomiast reakcje na sytuacje kryzysowe pokazują, że obie gospodarki bazują na innych czynnikach wewnętrznego rozwoju w sferze ekonomii. Ponieważ widać podobieństwa w istnieniu silnie rozbudowanej funkcji turystycznej oraz, w początkowym okresie, na obu obszarach silnie rozwiniętego sektora państwowego w gospodarce rolnej (aczkolwiek w pomorskim słabiej, niż

Ryc. 24. Zmiany nakładów inwestycyjnych na 1 mieszkańca (wartość dla Polski w każdym roku równa 100)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS.

warmińsko-mazurskim) – zatem zasadnicza różnica tkwi w przemyśle. W województwie pomorskim, w momencie rozpoczęcia reform, bardzo duże znaczenie miała gospodarka morska oraz bezpośrednio lub pośrednio powiązane z nią inne działy przemysłu, jak np. elektromaszynowy, chemiczny itd., podczas gdy w województwie warmińsko-mazurskim przemysł elektromaszynowy, odzieżowy, spożywczy oraz drzewno-papierniczy.

7. Wpływ czynników zewnętrznych

Rozszerzenie Unii Europejskiej w znaczący sposób zmieniło sytuację polskiej części Euroregionu Bałtyk. Z jednej strony spowodowało napływ pieniędzy z różnorodnych funduszy unijnych, ułatwiło wymianę gospodarczą z państwami należącymi do UE, zwiększyło bezpieczeństwo inwestycji itd., lecz są także minusy. Należą do nich przede wszystkim odpływ młodych ludzi oraz zwiększenie (przejściowe?) trudności w przekraczaniu granicy z Federacją Rosyjską.

Oprócz jednak przemożnego oddziaływania rozszerzenia Unii Europejskiej na konkurencyjność obu analizowanych województw – duży wpływ mają jeszcze dwie grupy czynników egzogennych. Niestety, oba oddziałują na opisywane województwa negatywnie. Pierwszym jest peryferyzacja, drugim brak efektu aglomeracji.

Cały region Łuku Południowego Bałtyku odznacza się niskim stopniem spójności. Także na tle Polski oba województwa pozostają poza głównymi układami komunikacyjnymi. Przy czym chodzi tu o faktycznie istniejące, tj. wyposażone w odpowiednią infrastrukturę korytarze transportowe, a nie jedynie oznaczone w nomenklaturze rządowej jako ważne. Wobec niedostatków rozwoju infrastruktury transportowej w Polsce – staje się ona jednym z głównych czynników hamujących rozwój regionów. Bardzo wyraźnie widać to rozwoju inwestycji na obszarach gdzie już zbudowano nieliczne autostrady, względnie gdzie one powstaną w najbliższym czasie

Aktualnie w kraju rozwijane i modernizowane są dwa równoleżnikowe szlaki komunikacyjne wschód–zachód: (Berlin–Poznań–Warszawa–Mińsk i dalej do Moskwy oraz Drezno–Wrocław–GOP–Kraków–Lwów). Natomiast północny szlak równoleżnikowy na terenie Polski nadal pozostaje w sferze bardziej planów niż realizacji. Ponadto oba południkowe szlaki transportowe wiodące z Ystad przez Szczecin, Poznań, Wrocław do Pragi oraz ze Sztokholmu/Karlskrony przez Trójmiasto, Łódź, GOP do Bratysławy i dalej na Bałkany są również bardziej w fazie planów i deklaracji niż realizacji.

Jedynym realizowanym ciągiem transportowym jest VI korytarz TINA, będący częścią transeuropejskiego układu transportowego (por. M. Dutkowski, W. Szydarowski, 2001; M. Graban, 2003), lecz ta grupa inwestycji napotyka trudności. Wprawdzie rozpoczęto wreszcie budowę pierwszego odcinka autostrady A-1 z Gdańska do Nowych Marz, lecz koncesja na budowę drugiego odcinka została wygaszona przez Ministra Transportu. Podczas gdy ukończenie co najmniej autostrady jest sprawą bardzo pilną, z racji możliwości wykorzystania potoków towarowych w układzie północ-południe. W tym ostatnim przypadku bardzo pomocna może okazać się koncepcja morskich autostrad (por. W. Szydarowski, 2006), lecz bez ukończenia A-1 Polska (i Pomorze) będzie korzystać z tychże korzyści w stopniu minimalnym.

Obecnie rozwijane są liczne koncepcje dotyczące powstawania korytarzy transportowych, które prowadziłyby przez charakteryzowany region. Pierwsza jest związana z Via Hanseatica (T. Palmowski, 2003A; T. Parteka, 2003A, 2003B), która tworzy „kręgosłup” transportowy Pomorza. Wprawdzie koncepcja budowy Via Hanseatici znalazła wsparcie ze strony programu „Łuku Południowego Bałtyku” (por. R. Matczak, T. Parteka, J. Zaucha (red.), 2004), lecz występują tu dwa poważne ograniczenia. Po pierwsze rozbudowa lub budowa od nowa polskiej części tzw. Nowej Via Hanseatica byłaby impulsem do rozwoju województwa pomorskiego, natomiast na obszarze warmińsko-mazurskiego dotyczyłaby jedynie podregionu (NUTS-3) elbląskiego. Wprawdzie są koncepcje jej przedłużenia, by połączyć z Via Baltica, lecz wydaje się, że mają one wydźwięk bardziej polityczny, żeby nie zniechęcać władz w Olsztynie, niż większe szanse na realizację w najbliższym czasie. Po drugie, plany rozwoju infrastruktury drogowej w ramach programu „Łuku Południowego Bałtyku” bardziej dotyczą poprawy jakości ciągów drogowych na poziomie lokalnym, niż modernizacji samej Nowej Via Hanseatica, bądź też są zlokalizowane poza główną ośią głównego ciągu drogowego (np. obwodnice Kętrzyna czy Olsztyna). Są tylko dwie poważniejsze potencjalne inwestycje drogowe, które wpisywałyby się w pełni w koncepcję Via Hanseatica (wykorzystywano o opracowanie W. Kustra, 2004): Trasa Lęborska oraz zachodnia obwodnica Szczecina (por. Analiza warunków ..., 2004). Ponadto koncepcja Nowej Via Hanseatica nie znajduje należytego poparcia ze strony władz w Warszawie.

Sytuację w województwie warmińsko-mazurskim pogarsza dodatkowo fakt, że drugi z południowych ciągów komunikacyjnych, mianowicie Via Baltica – również omijałoby to województwo. W efekcie może być on potencjalnym czynnikiem rozwoju województwa podlaskiego, a jego wpływ prorozwojowy na wschodnie rubieże województwa warmińsko-

mazurskiego byłby mocno ograniczony. Inne koncepcje rozwoju ciągów komunikacyjnych, jak chociażby Via Pontica (por. T. Palmowski, 2001A, 2003B; A. Piskozub, 2000), wydają się być jeszcze mniej prawdopodobnymi do realizacji w najbliższym czasie.

Dodatkowym czynnikiem utrudniającym rozwój infrastruktury transportowej o zasięgu międzynarodowym jest bardzo duża zależność kształtowania ruchu w zależności od uwarunkowań geopolitycznych, które w przypadku północno-wschodniej Polski uległy całkowitej zmianie po 1989 r. (por. J. Wendt, 1999, 2000). Rezultatem tego jest nieprzystawalnie układu komunikacyjnego na tym obszarze do nowych potrzeb.

Kolejnym poważnym czynnikiem osłabiającym konkurencyjność obu analizowanych województw jest brak efektu aglomeracji. Wprawdzie jest to czynnik będący efektem synergicznym określonego oddziaływania czynników endogennych, lecz szansą na ograniczenie jego negatywnego wpływu są działania o charakterze zewnętrznym – stąd zdecydowano o jego omówieniu w tym miejscu.

Po upadku żelaznej kurtyny sytuacja w Europie Bałtyckiej uległa diametralnej zmianie, a przed krajami i regionami w niej położonymi (zwłaszcza postkomunistycznymi) otworzyły się nowe szanse rozwoju (por. T. Palmowski, 2000A, 2000B; J. Wendt, 2001, 2006; J. Zaleski, 2001).

Trójmiasto ma zbyt mały potencjał ludnościowy, aby stać się dużym biegunem rozwoju, ponadto w jego najbliższej okolicy brakuje większych miast (poza liczącym poniżej 100 tys. mieszkańców Słupskiem i liczącym nieco powyżej 130 tys. Elblągiem). W przypadku Olsztyna jest jeszcze gorzej, gdyż nie dość, że sam posiada liczbę ludności pozwalającą pełnić rolę co najwyżej regionalnego ośrodka, to w jego otoczeniu brakuje większych miast (Elbląg położony na peryferiach województwa warmińsko-mazurskiego wydaje się być bardziej związany funkcjonalnie z Trójmiastem, niż Olsztynem). W tym stanie rzeczy jedyną nadzieją na poprawę szans rozwoju obu regionów wydaje się być współpraca międzynarodowa. W takiej sytuacji naturalnym partnerem okazuje się być obwód kaliningradzki, należący podobnie jak oba województwa – do Euroregionu Bałtyk. Przy czym znaczenie tej współpracy możemy rozpatrywać w dwojakim znaczeniu: regionalnym i metropolitalnym.

Sam obwód znajduje się w dość specyficznej sytuacji, stanowiąc wprawdzie część Federacji Rosyjskiej, lecz będąc od niej oddzielnym obszarem nowych państw członkowskich Unii Europejskiej. Z jednej strony stanowi to jego szansę rozwoju, gdyż może stać się areną współpracy między Unią Europejską i Rosją, z drugiej może także stać się polem potencjalnego konfliktu. Problemem obwodu jest fakt, że decyzje dotyczące

praktycznie wszystkich aspektów jego funkcjonowania zapadają w Moskwie. Powoduje to, że na szczeblu regionalnym współpraca dość często ulega zawirowaniom, tym niemniej powoli się rozwija, co samo w sobie należy już uznać za sukces.

Drugi problem we współpracy z obwodem kaliningradzkim wynika z faktu, że polsko-rosyjska granica jest zewnętrzną granicą Unii Europejskiej. A przekraczanie wschodnich granic Unii Europejskiej napotyka wiele utrudnień (por. J. Kitowski 2003). Niestety, po rozszerzeniu Unii Europejskiej, wskutek chociażby wprowadzenia wiz – przekraczanie granicy jest jeszcze bardziej utrudnione.

Wszystko to powoduje, że istnieje bardzo wiele alternatywnych scenariuszy i ocen znaczenia oraz perspektyw rozwoju obwodu kaliningradzkiego (por. Ю. Зверев, 2001; А. П. Клемешев i inni, 2002; T. Palmowski, 2001B), co implikuje szanse dalszego rozwoju współpracy między nim a polską częścią Euroregionu Bałtyk. Sytuacja w tym zakresie jest dużo mniej stabilna, jak chociażby na południowej czy zachodniej granicy Polski (por. S. Ciok, 2004; P. Šindler P., 2003; T. Strykiewicz, T. Kaczmarek, 2000). Aczkolwiek tzw. kierunek północny Unii Europejskiej zyskuje na znaczeniu (por. T. Palmowski, 2002A), co pozwala mieć nadzieję na dalszy rozwój współpracy, a tym samym na zwiększanie konkurencyjności obu województw.

Aspekt metropolitarny idzie dalej, niż regionalny – zakłada utworzenie metropolii nad Zatoką Gdańską (por. T. Palmowski, 2003C, 2005, 2006), co jest bardzo trudne, lecz przyniosłoby duże korzyści. Ewentualnie w przyszłości byłoby możliwe włączenie tu nawet Kłajpedy.

Oprócz uwarunkowań o charakterze politycznym, na przeszkodzie zacieśniania współpracy między oboma analizowanymi województwami (i regionem Kłajpedy) stoi, wspomniany już wcześniej, niedorozwój infrastruktury transportowej (por. T. Komornicki, 2003A, 2003B; K. Kopeć, 2004; 2005; T. Palmowski, 2002B). Zresztą na fundamentalny wpływ międzynarodowej infrastruktury transportowej w rozwoju gospodarczym obwodu kaliningradzkiego zwracają uwagę także autorzy rosyjscy (Н. Ю. Боробавкина, 2004; А. П. Клемешев i inni, 2002).

8. Wnioski końcowe

Ostateczną ocenę endogennych czynników rozwoju obu charakteryzowanych województw przeprowadzono w trzech etapach. Najpierw za pomocą wskaźnika syntetycznego (zbudowanego z wartości poszczególnych grup zmiennych potraktowanych jako metacechy) oceniono natężenie tejże grupy czynników. Następnie, posługując się klasyfikacją wielo cechową (analizą skupień), poddano analizie relacje pomiędzy

poszczególnymi metacechami, by w końcowym etapie zestawić ze sobą dwie powyższe klasyfikacje.

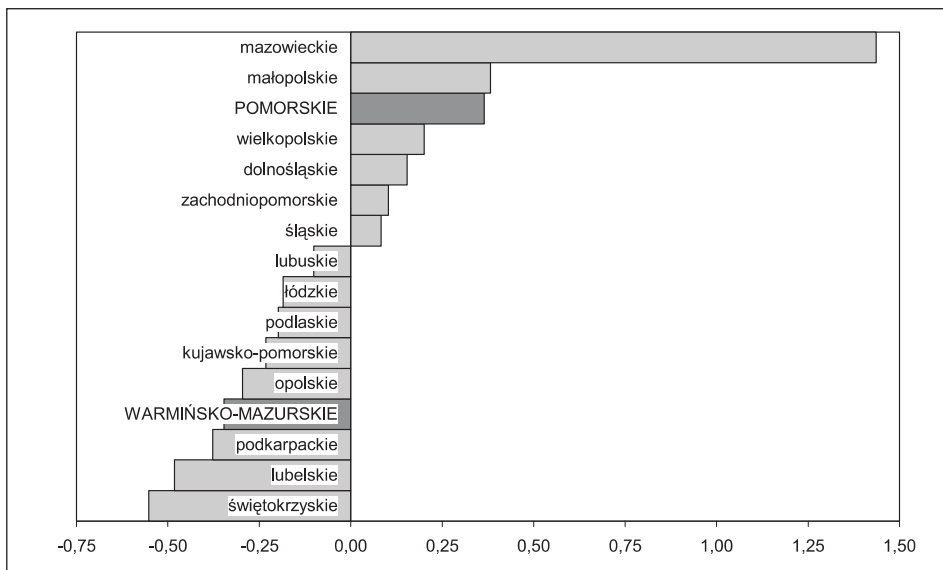
Ogólną wielkość endogennych czynników rozwoju województwo zaprezentowano na ryc. 25. Stosując kryterium rozstępu krytycznego Hellwiga, wyróżniono cztery grupy regionów. Widać wyraźnie pozytywny wpływ posiadania przez dane województwo na swoim terenie wielkiej aglomeracji, jedyny wyjątek stanowi region łódzki (ryc. 26).

Zgodnie z przewidywaniami, największy potencjał posiada województwo mazowieckie (pierwsze miejsce w zakresie sytuacji na rynku pracy, jakości kapitału ludzkiego, wszystkich czterech podkategorii gospodarczych oraz infrastruktury otoczenia biznesu). Jak sygnalizowano to wcześniej – jest to głównie rezultat usytuowania w jego obrębie stolicy kraju, gdyż w pozostałych podregionach województwa sytuacja jest już dużo gorsza.

Do drugiej grupy, charakteryzującej się sytuacją lepszą, niż średnia dla Polski, należą województwa: małopolskie, pomorskie, wielkopolskie, dolnośląskie, zachodniopomorskie i śląskie. Z małymi wyjątkami regiony te odznaczają się korzystną sytuacją we wszystkich czterech podkategoriami gospodarczych oraz (również z nielicznymi wyjątkami) w podkategoriami infrastruktury. Są to wszystko województwa posiadające w swoim obrębie dużą aglomerację miejską, którą można traktować jako swoistą „lokomotywę” rozwoju dla całego regionu. Przy czym najmniejszą posiada województwo zachodniopomorskie, zresztą najsłabsze w tej grupie.

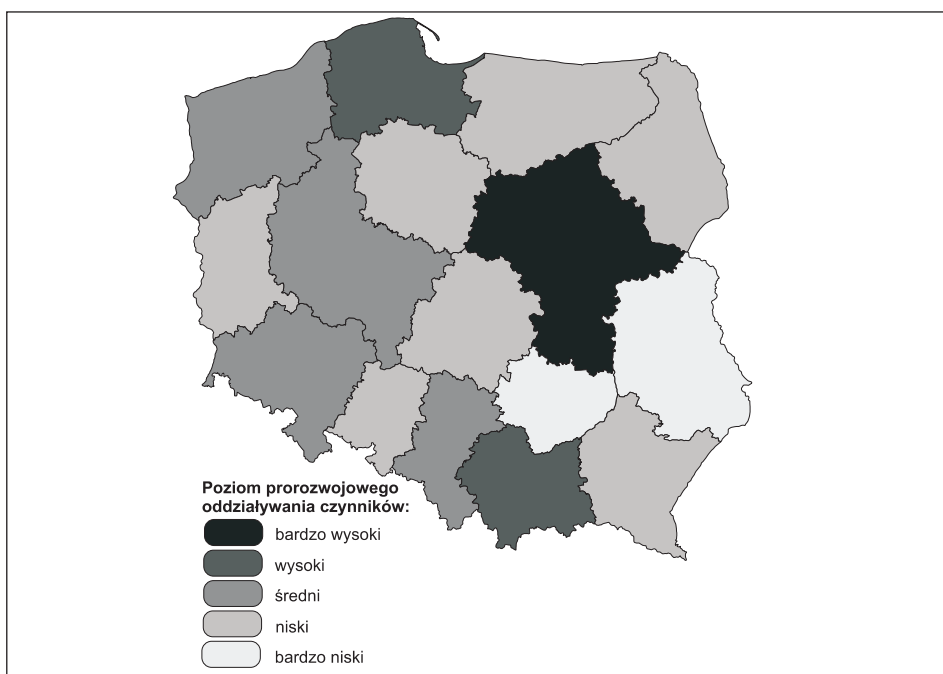
Pozostałe dwie grupy województw odznaczają się ogólnym poziomem wewnętrznych czynników rozwoju poniżej średniej krajowej. Sytuację nieznacznie gorszą, niż średnia krajowa posiadają: lubuskie, łódzkie, kujawsko-pomorskie, podlaskie, opolskie, warmińsko-mazurskie i podkarpackie. Ich wyróżnikiem jest niski lub bardzo niski poziom zasobów finansowych, efektywności gospodarczej oraz rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, ponadto odznaczają się niedorozwojem infrastruktury otoczenia biznesu. Plusem jest dobry stan środowiska przyrodniczego (poza łódzkim i opolskim). Jest to grupa najbardziej niejednorodna wewnętrznie, gdyż mamy tu zarówno regiony z dużymi aglomeracjami, lecz przeżywającymi znaczne trudności (Łódź), lub będącymi dopiero w fazie tworzenia (Bydgosko-Toruńska). Z drugiej strony są województwa peryferyjne, dodatkowo bez dużych ośrodków miejskich, jak chociażby właśnie warmińsko-mazurskie.

Najmniejszą konkurencyjnością, ze względu na wykształcenie endogennych czynników rozwoju, odznaczają się województwa lubelskie i świętokrzyskie. Zdecydowały o tym przede wszystkim niskie wartości

Ryc. 25. Syntetyczna ocena poziomu działania czynników endogennych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS; Z. Chojnicki, T. Czyż (2006).

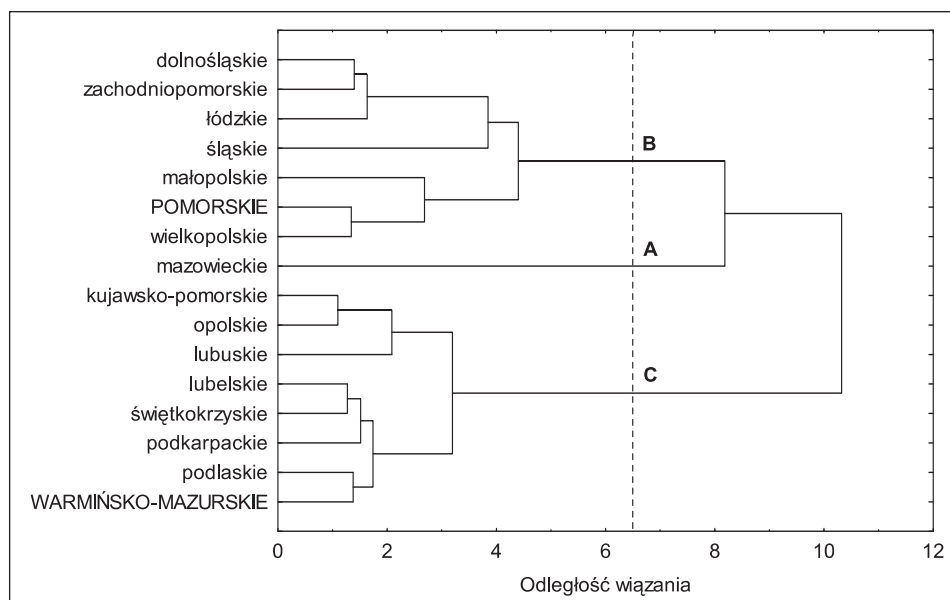
Ryc. 26. Syntetyczna ocena poziomu działania czynników endogennych, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS; Z. Chojnicki, T. Czyż (2006).

w podkategorjach gospodarczych (poza gospodarką opartą na wiedzy w lubelskim), niedorozwój infrastruktury technicznej oraz zła sytuacja na rynku pracy.

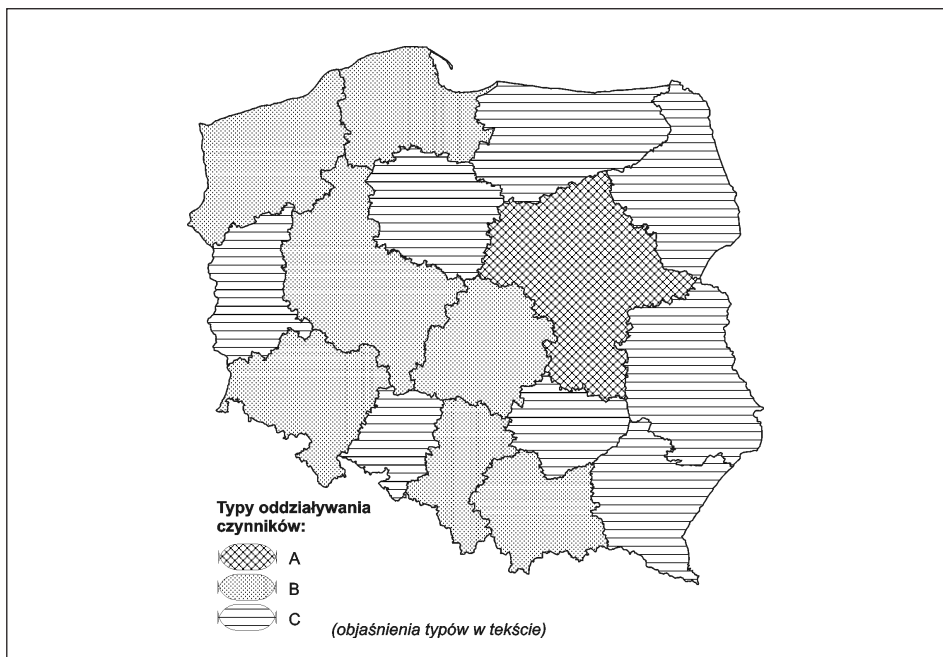
Rezultaty uzyskane w efekcie przeprowadzenia klasyfikacji województw, ze względu na relacje zachodzące pomiędzy poszczególnymi podkategoriami wewnętrznych czynników rozwoju, przedstawiono na ryc. 27. Uzyskane wyniki są zbliżone do otrzymanych w efekcie przeprowadzonej powyżej klasyfikacji pseudojednocechowej w świetle o meta-cechy ogólnego wskaźnika syntetycznego. Jedyne różnice to „przejście” województwa łódzkiego do grupy regionów posiadających w swym obrębie wielkie aglomeracje miejskie oraz połączenie w jedną dwóch naj-słabszych grup województw (ryc. 28).

Podsumowanie zawarto w tablicy 1. Widać zatem wyraźnie klarowną sytuację pod względem działania endogennych czynników rozwojowych w Polsce na poziomie NUTS-2. Decydujący wpływ wywiera posiadanie przez dane województwo dobrze rozwijającej się aglomeracji miejskiej. Drugorzędne znaczenie ma bliskość do granicy zachodniej. Jednakże należy zdawać sobie sprawę, że aglomeracje w naszym kraju przechodzą również gwałtowne przemiany (por. J. J. Parysek, 2004, 2005; S. Staszew-

Ryc. 27. Klasyfikacja województw ze względu na relacje pomiędzy endogennymi czynnikami rozwoju

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS; Z. Chojnicki, T. Czyż (2006).

Ryc. 28. Klasyfikacja województw ze względu na relacje pomiędzy endogennymi czynnikami rozwoju, ujęcie przestrzenne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS; Z. Chojnicki, T. Czyż (2006).

Tabl. 1. Ostateczna klasyfikacja województw ze względu na endogenne czynniki rozwoju

		Typ		
		A	B	C
Poziom	bardzo wysoki	mazowieckie		
	wysoki		małopolskie POMORSKIE wielkopolskie dolnośląskie śląskie zachodniopomorskie	
	średni		łódzkie	lubuskie kujawsko-pomorskie podlaskie opolskie WARMIŃSKO-MAZURSKIE podkarpackie
	niski			lubelskie świętokrzyskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników GUS; Z. Chojnicki, T. Czyż, 2006.

ska, 2004), stąd nie zawsze mogą z powodzeniem pełnić role regionalnych centrów rozwoju. Dobrym przykładem może być tu słabe oddziaływanie aglomeracji łódzkiej czy bydgosko-toruńskiej.

Na tle innych województw – pomorskie odznacza się bardzo wysokim prorozwojowym oddziaływaniem czynników o charakterze endogennym, niestety – dużo gorzej jest z czynnikami zewnętrznymi. Natomiast w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego widzimy słabe pozytywne oddziaływanie zarówno czynników endogennych, jak i egzogennych.

Ponieważ każde województwo możemy traktować jako terytorialny system społeczny (por. Z. Chojnicki, 1988A, 1988B), zatem ich władze powinny skupiać się zarówno na wzmacnianiu czynników o charakterze wewnętrznym, jak też dążyć do zwiększenia stopnia otwartości danego regionu. W warunkach silnego niedorozwoju infrastruktury w Polsce – podstawowym zadaniem związanym z czynnikami egzogennymi jest rozwój infrastruktury transportu w celu zwiększenia stopnia spójności regionów. Natomiast na arenie wewnętrznej zwiększenie jakości kapitału ludzkiego, wraz z dążeniem do powiększenia innowacyjności oraz zdolności do przyciągania i absorpcji kapitału. Działania te powinny w efekcie zwiększyć stopień konkurencyjności województw polskiej części Euroregionu Bałtyk. Aczkolwiek w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego będzie to bardzo trudne.

Spis literatury:

- Боробавкина Н. Ю., 2004, Воздействие внешнеэкономической деятельности на приграничное сотрудничество калининградской области, Вестник Калининградского государственного университета, Серия Экономика, Выпуск 4, s. 78–84.
- Глабкий Ю. Н., Чистобаев А. И., 2002, Регионоведение, Гардарики, Москва.
- Зверев Ю., 2001, Разширение ЕС и калининградская область: проблемы и перспективы [w:] J. Kitowski (red.) Spatial dimension of socio-economic transformation processes In Central and Extern Europe on the turn of the 20th century, Vol. I, Papers and Monographs on the Department of Economy, No. 22, Faculty of Economics The Maria-Curie Skłodowska University, Branch in Rzeszów, Rzeszów, s. 255-268.
- Клемешев А. П., Козлов С. Д., Федоров Г. М., 2002, Остров сотрудничества, Издательство Калининградского государственного университета, Калининград.
- Agenda 21 w Polsce. Sprawozdanie z realizacji w latach 1992–1996, 1997, Rzeczpospolita Polska, Warszawa.
- Analiza warunków dla realizacji projektu zachodniego drogowego obejścia miasta Szczecina, 2004 [w:] Łuk Południowego Bałtyku. Ra-

- port końcowy, zapis na CD. Kompakt jest załącznikiem do publikacji: R. Matczak, T. Parteka, J. Zaucha (red.), 2004, Kreowanie strefy rozwojowej południowego Bałtyku, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Szczecin–Gdańsk–Olsztyn.
- Bailey R., Lehaney B., 1992, Forecasting in the local economy: an approach for businesses and planners [w:] J. W. Owsiański, J. Stefański, A. Staszak (red.) Transition to advanced market economies. Strategic options, modeling approaches and operational research perspectives, red., The Association of Polish Operational Research Societies, Warsaw, s. 471–482.
 - Bański J., 1999, Obszary problemowe w rolnictwie Polski, Prace Geograficzne IGiPZ PAN Nr 172, Warszawa.
 - Bański J., Stola W., 2002, Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce, Studia Obszarów Wiejskich, Tom 2, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Zespół Badań Transformacji Obszarów Wiejskich IGiPZ im. S. Leszczyńskiego PAN, Warszawa.
 - Bartosiewicz S., 1976, Propozycja metody tworzenia zmiennych syntetycznych [w:] Programowanie i statystyka, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej imienia Oskara Langego we Wrocławiu, Z. 84(106), s. 5–9.
 - Borkowska I., Matczak R. (red.), 2004, Wspieranie przedsiębiorczości w warunkach konkurencyjności Pomorza, seria: Pomorskie Studia Regionalne, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
 - Bronsztejn S., 1995, Ekonomika regionalna, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
 - Chojnicki Z., 1988A, Koncepcja terytorialnego systemu społecznego, Przegląd Geograficzny, T. LX, Z. 4, s. 491–510.
 - Chojnicki Z., 1988B, Terytorialny system społeczny [w:] B. Jałowiecki (red.) Gospodarka przestrzenna, region, lokalność, Biuletyn KPZK PAN, Z. 138, s. 29–49.
 - Chojnicki Z., 2001, Wiedza dla gospodarki w perspektywie OECD [w:] A. Kukliński (red.) Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku, Komitet Badań Naukowych, Warszawa, s. 80–91.
 - Chojnicki Z., Czyż T., 2004, Główne aspekty regionalnego rozwoju społeczno-gospodarczego [w:] J. J. Parysek (red.) Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 13–24.
 - Chojnicki Z., Czyż T., 2005, Rozwój społeczno-gospodarczy w ujęciu regionalnym [w:] T. Czyż, Z. Chojnicki (red.) Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych, Biuletyn KPZK PAN, Nr 219, s. 8–23.
 - Chojnicki Z., Czyż T., 2006, Aspekty regionalne gospodarki opartej na wiedzy w Polsce, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

- Cieślak M., 1974, Taksonomiczna procedura prognozowania rozwoju gospodarczego i określenia potrzeb na kadry kwalifikowane, *Przegląd Statystyczny*, R. XXI, Z. 1, s. 29–39.
- Cieślak M., Jasiński R., 1976, Globalny wskaźnik stanu zdrowia, *Studia Demograficzne*, T. 45, s. 91–96.
- Ciok S., 2004, Pogranicze polsko-niemieckie: problemy współpracy transgranicznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Czochoński J. T. (red.), 2001, Opracowanie fizjograficzne. Do planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego, *Pomorskie Studia Regionalne*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- Czochoński J. T., Hałuzo M., Kubicz G., Wojcieszek H., 2006, Studium ekofizjograficzne województwa pomorskiego, *Pomorskie Studia Regionalne*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Słupsk-Gdańsk.
- Czochoński J., Kistowski M. (red.), 2006, Studia przyrodniczo-krajo-brazowe województwa pomorskiego, *Pomorskie Studia Regionalne*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- Czyż T., 2001, Zróżnicowanie regionalne Polski w układzie nowych województw [w:] T. Czyż (red.) *Zróżnicowanie społeczno-gospodarcze w nowym układzie terytorialnym Polski*, *Biuletyn KPZK PAN*, Nr 197, s. 7–35.
- Domański R., 1995, Otoczenie i nisze gospodarki Poznania, [w:] J. J. Parzysek (red.) *Rozwój lokalny: zagospodarowanie przestrzenne i nisze atrakcyjności gospodarczej*, *Studia KPZK PAN*, t. CIV, s. 121–168.
- Dutkowski M., 1998, Concept of monitoring interregional competition and cooperation (case of Denmark and Poland's coastal areas) [w:] W. Toczyski (red.) *Competition and cooperation of the baltic regions of Denmark, Germany and Poland*, *Governmental Centre for Strategic Studies*, Sopot, s. 151–164.
- Dutkowski M., 2000, Lokomotywa. Od aglomeracji portowo-miejskiej do nadmorskiej metropolii, „*Pomorski Przegląd Gospodarczy*”, nr 5/2000 (11), s. 10–13.
- Dutkowski M., Szydarowski W., 2001, TINA szansą Pomorza, „*Pomorski Przegląd Gospodarczy*”, Nr 4/2001 (16), s. 63–67.
- Gawlikowska-Hueckel K., 2003A, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo lubuskie, *Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową*, Gdańsk.
- Gawlikowska-Hueckel K., 2003B, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo małopolskie, *Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową*, Gdańsk.

- Gawlikowska-Hueckel K., 2003C, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo łódzkie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Gawlikowska-Hueckel K., 2003D, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo opolskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Gołembski G. (red.), 1999, Regionalne aspekty rozwoju turystyki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań.
- Graban M., 2003, Rola VI korytarza transportowego w regionie Morza Bałtyckiego [w:] T. Palmowski, M. Pacuk (red.) Europa Bałtycka regionem współpracy i integracji (XIX Sejmik Morski), seria: Zeszyty Morskie, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana Gdańsk, Szczecin, Związek Miast i gmin Morskich, Gdańsk-Kopenhaga, s. 185–190.
- Grzelakowski A. S., 2005, Analiza i ocena dotychczas stosowanych form i metod finansowania infrastruktury transportowej w Polsce oraz skutki tych działań [w:] A. S. Grzelakowski (red.) Formy i metody finansowania infrastruktury transportu w Polsce. Problemy optymalizacji finansowania infrastruktury transportu, Wydawnictwo Akademii Morskiej w Gdyni, Gdynia, s. 11–57.
- Hellwig Z., 1968, Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr, Przegląd Statystyczny, R. XV, Z. 4, s. 307–327.
- Hildebrandt A., 2003A, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo dolnośląskie, Instytut Badań nad Rynkową, Gdańsk.
- Hildebrandt A., 2003B, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo podkarpackie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Hildebrandt A., Susmarski P., Kalinowski T., Tarkowski M., 2006, Sukces rozwojowy województw, Pomorski Przegląd Gospodarczy, Nr 4/2006 (27), s. 4–12.
- Jednorał T. (red.), 1996, Wnioski i zalecenia z realizacji prac badawczo-rozwojowych objętych projektem badawczym zamawianym PBZ-061-01 w zakresie aktywizacji regionu elbląskiego, w aspekcie transportu morsko-rzeczno, rekreacji i rybołówstwa. Zeszyt 2. Wielokierunkowe badania, studia przedprojektowe oraz procedury, zakres i harmonogram dalszych działań, związanych z budową kanału żeglugowego w polskiej części Mierzei Wiślanej łączącego porty Zalewu Wiślanego z Morzem Bałtyckim, Zakład Wydawnictw Naukowych Instytutu Morskiego, Elbląg.
- Jednorał T., 2005, Czy i kiedy zostanie wykonany kanał żeglugowy przez Mierzeję Wiślaną [w:] W. Jaroszewicz (red.) Współpraca w euro-

- regionie a rozwój lokalny (XXI Sejmik Morski), seria: Zeszyty Morskie, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana”, Ośrodek Myśli Morskiej Gdańsk-Szczecin, Związek Miast i Gmin Morskich, Prezydent Elbląga, Elbląg-Kaliningrad, s.137-144.
- Jelonek A., 1992, Ruch naturalny ludności w Polsce w latach 1848–1988, Prace Geograficzne, Z. 92, Prac Instytutu Geograficznego UJ, Z. 114, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MLXV.
 - Kaczmarek T., 2004, Współpraca zagraniczna polskich miast, gmin i regionów [w:] J. J. Parysek (red.) Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 151–164.
 - Kaczmarek Z., Parysek J. J., 1977, Zastosowanie analizy wielowymiarowej w badaniach geograficzno-ekonomicznych [w:] Z. Chojnicki (red.) Metody ilościowe i modele w geografii, PWN, Warszawa, s. 94–127.
 - Kalinowski T. (red.), 2005, Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski 2005, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
 - Kitowski J., 1990, Klasyfikacja województw według syntetycznego wskaźnika zagospodarowania transportowego, Przegląd Komunikacyjny, R. XXIX(45), NR 11, s. 237–240.
 - Kitowski J., 2003, Eastern border of European Union – opportunities and threats [w:] J. Kitowski (red.) Eastern dimension of European Union, seria: Geopolitical Studies, Vol. 11, IG&SO PAS, Warsaw, s. 95–111.
 - Kolas P., 2000, Kulturalne przyciągnię, „Pomorski Przegląd Gospodarczy”, Nr 2/2000 (8), s. 17–19.
 - Komornicki T., 2003A, Trade linkages between northern Poland and the Baltic rim countries [w:] J. Kitowski (red.) Eastern dimension of European Union, seria: Geopolitical Studies, Vol. 11, IG&SO PAS, Warsaw, s. 223–241.
 - Komornicki T., 2003B, Spatial dimension of the socio-economic connections between Poland and the Kaliningrad district of the Russian Federation [w:] T. Palmowski, G. Fedorov, V. Korneevets (red.) Economic, geopolitical and social problems of co-operation between Kaliningrad and Poland, seria: Coastal Regions, 6, Wydawnictwo „Bernardinum”, Gdynia-Pelplin, s. 50–60.
 - Kondracki J., 1972, Polska Północno-Zachodnia, PWN, Warszawa.
 - Kondracki J., 1991, Typologia i regionalizacja środowiska przyrodniczego [w:] L. Starkel (red.) Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 561–603.
 - Kopec K., 2004, Transport infrastructure as a link with Kaliningrad oblast In the development strategy for pomorskie voivodeship [w:]

- T. Palmowski (red.) The framework of regional development in cross-border areas of north-eastern Poland and the Kaliningrad oblast, seria: Coastal Regions, 9, Wydawnictwo "Bernardinum", Gdynia-Pelplin, s. 105-117.
- Kopec K., 2005, Plany rozwoju infrastruktury transportowej w województwie pomorskim ze szczególnym uwzględnieniem połączeń wschód-zachód, Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG, T. XI, s. 115-133.
 - Korszel J., 1982, Rozmieszczenie infrastruktury społecznej. Wybrane problemy, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
 - Kosiedowski W., 1996, Próba oceny przestrzennego zróżnicowania efektywności regionalnej, Wiadomości Statystyczne, Nr 1, s. 37-40.
 - Kropiwnicki J., Szewczyk R., 1998, Regionalne profile Polski, Polska Agencja Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
 - Kukliński A., 2001, Gospodarka oparta na wiedzy jako wyzwanie dla Polski XXI wieku [w:] A. Kukliński (red.) Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku, KBN, Warszawa, s. 13-20.
 - Kuligowski F., 2002, Problemy społeczne wsi i rolnictwa w Polsce [w:] J. Bański, E. Rydz (red.) Społeczne problemy wsi, Studia Obszarów Wiejskich, T. 2, Warszawa, s. 9-18.
 - Kustra W., 2004, Inwentaryzacja planowanych inwestycji drogowych w korytarz VIA HANSEATICA [w:] Łuk Południowego Bałtyku. Raport końcowy, zapis na CD. Kompakt jest załącznikiem do publikacji: R. Matczak, T. Parteka, J. Zaucha (red.), 2004, Kreowanie strefy rozwojowej południowego Bałtyku, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Szczecin-Gdańsk-Olsztyn.
 - Limon J., 2000, Ekonomia umysłu = kultura umysłu?, Pomorski Przegląd Gospodarczy, Nr 2/20000 (8), s. 8-11.
 - Majewski S., 1999, Szeregowanie krajów za pomocą Diagramu Czekańskiego i Taksonomicznego Miernika Rozwoju, Wiadomości Statystyczne, R. XLIV, Nr 8, s. 76-84.
 - Matczak R. (red.), 2005, Strategia rozwoju województwa pomorskiego 2020, Pomorskie Studia Regionalne, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
 - Matczak R., Parteka T., Zaucha J. (red.), 2004, Kreowanie strefy rozwojowej południowego Bałtyku, seria: Bałtyckie Studia Regionalne, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Szczecin-Gdańsk-Olsztyn.
 - Michalski T. (red.), 2002, Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji zdrowotnej, systemu bezpieczeństwa i usług medycznych w województwie pomorskim, seria: Regiony Nadmorskie 5, Wydawnictwo EJB, Gdynia.

- Michalski T., 1999, Tendencje rozwoju regionów Polski Północnej w latach 1989–1996 [w:] M. Dutkowski (red.) Uwarunkowania i czynniki rozwoju regionów Polski Północnej, seria: Regiony Nadmorskie 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 7–22.
- Michalski T., 2005, Changes in the Demographic and Health Situation Among Post-Communist Members of the European Union, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin.
- Michalski T., 2006A, Environmental health as a factor of local development, *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Univeritatis Prešovensis. Prírodné vedy, Ročník XLV, Folia Geographica 10, FHPH PU, Prešov*, s. 355–359.
- Michalski T., 2006B, Perspectives of Development Polish Part of South Baltic Arc – Financial Aspect [w:] S. Vaitekūnas, L. Šimanskienė, W. Kosiedowski (red.) Proceedings of the International Conference Regional Development in the Context of the Frame European Union, Kłapiėda University, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Klaipėda, s. 107–121.
- Michalski T., Tarkowski M., 2004, Analiza potencjału i perspektyw rozwoju społeczno-gospodarczego polskiej części Łuku Południowego Bałtyku [w:] Łuk Południowego Bałtyku. Raport końcowy, ss 61, zapis na CD. Kompakt jest załącznikiem do publikacji: R. Matczak, T. Parteka, J. Zaucha (red.), 2004, Kreowanie strefy rozwojowej południowego Bałtyku, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Szczecin–Gdańsk–Olsztyn.
- Mijkowska J., 1994, Postęp społeczny – Polska w rankingu światowym, *Wiadomości Statystyczne*, Nr 6, s. 20–22.
- Nowicki K., 2003A, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo pomorskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Nowicki K., 2003B, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo warmińsko-mazurskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Nowicki M. (red.), 2007, Pomorskie Obserwatorium Rynku Pracy. Raport kwartalny 1/2007, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Nowosielska E., 1977A, Metodologiczne problemy stosowania modeli regresji w badaniach geograficznych, *Przegląd Geograficzny*, T. 49, Z. 1, s. 3–25.
- Nowosielska E., 1977B, Analiza regresji w badaniach geograficznych [w:] Z. Chojnicki (red.) *Metody ilościowe i modele w geografii*, PWN, Warszawa, s. 16–45.
- Pacuk M., Michalski M., Tarkowski M., 2003, Rynek pracy w Europie Bałtyckiej – ujęcie regionalne, *Zeszyty Naukowe Wydziału Ekono-*

- micznego Uniwersytetu Gdańskiego. *Ekonomia* Nr 1, s. 159–173.
- Palmowski T., 2000A, Rola regionów transgranicznych w procesie integracji Europy Bałtyckiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
 - Palmowski T., 2000B, Balic Europe and its eastern borders [w:] J. Kitowski (red.) Eastern borders of European integration processes, Papers and Monographs on the Department of Economy, No. 19, Faculty of Economics The Maria-Curie Skłodowska University, Branch in Rzeszów, Rzeszów, s. 673–693.
 - Palmowski T., 2001A, Intermodal transport n the transport corridor Gdańsk-Odessa [w:] J. Kitowski (red.) Spatial Dimension of socio-economic transformation processes in Central and Eastern Europe on the turn of the 20th century, Vol. II, Papers and Monographs on the Department of Economy, No. 22, Faculty of Economics The Maria-Curie Skłodowska University, Branch in Rzeszów, Rzeszów, s. 341–352.
 - Palmowski T., 2001B, Kaliningrad and its internal problems [w:] J. Wendt, A. Ilieş (red.) Chosen problems of political geography in Central Europe, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 43–49.
 - Palmowski T., 2002A, „Northern dimension” of European Union [w:] J. Kitowski (red.) New arrangements of socio-economic link in Central and Eastern Europe, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów, s. 111–124.
 - Palmowski T., 2002B, Kaliningradzkie scenariusze, *Pomorski Przegląd Gospodarczy*, nr 2/2000 (20), s. 35–38.
 - Palmowski T., 2003A, Rola Via Hanseatici w strategii i programie rozwoju południowej części Europy Bałtyckiej [w:] T. Lijewski, J. Kitowski (red.) *Prace Komisji Geografii Komunikacji*, Tom IX, s. 33–47.
 - Palmowski T., 2003B, Development of the Gdańsk-Odessa transport corridor, *Geopolitical & Economic Research on Central and Eastern Europe*, Vol. 3, s. 51–60.
 - Palmowski T., 2003C, Geopolitical context for the development of new forms of co-operation between the Tri-City and Kaliningrad oblast [w:] J. Kitowski (red.) Eastern dimension of European Union, seria: *Geopolitical Studies*, Vol. 11, IG&SO PAS, Warsaw, s. 439–449.
 - Palmowski T., 2005, Nowy układ bipolarny wokół Zatoki Gdańskiej [w:] P. Lorens (red.) *Integracja i dezintegracja obszarów metropolitarnych*, seria: *Biblioteka Urbanisty* 6, Urbanista, Warszawa, s. 242–251.
 - Palmowski T., 2006, Trójmiasto – Kaliningrad – bipolarny europol?, *Pomorski Przegląd Gospodarczy*, Nr 5/2006 (28), s. 62–68.
 - Pankau F. (red.), 2006, *Studia nad obszarem metropolitarnym Trójmiasta*, *Pomorskie Studia Regionalne*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.

- Parteka T., 2003A, Conditioning scenarios on regional impact assessment of the Via Hanseatica zone (the Sapphire Arc) [w:] T. Palmowski, G. Fedorov, V. Korneevets (red.) Economic, geopolitical and social problems of co-operation between Kaliningrad and Poland, seria: Coastal Regions 6, Wydawnictwo "Bernardinum", Gdynia-Pelplin, s. 74–86.
- Parteka T., 2003B, Oddziaływanie regionalne strefy korytarza transportowego Via Hanseatica [w:] Regiony nadmorskie Polski w Unii Europejskiej, Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego, *Ekonomia*, Nr 1, s. 111–124.
- Parysek J. J., 1982, Modele klasyfikacji w geografii, Seria Geografia Nr 31, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Parysek J. J., 1997, Podstawy gospodarki lokalnej, Wyd. Nauk. UAM, Poznań.
- Parysek J. J., 2004, Trajektorie rozwoju miast polskich w latach 1989–2002 [w:] J. J. Parysek (red.) Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 117–132.
- Parysek J. J., 2005, Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Parysek J. J., Wojtasiewicz L., 1979, Metody analizy regionalnej i metody planowania regionalnego, *Studia KPZK PAN*, Tom LXIX.
- Piskozub A., 2000, Via Pontica, czyli kierunek Odessa, *Pomorski Przegląd Gospodarczy*, nr 3–4/2000 (9–10), s. 29–32.
- Przewoźniak M., 1991, Krajobrazowy system interakcyjny strefy nadmorskiej w Polsce, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Ratajczak W., 2002, Niektóre problemy analizy regresji w badaniach geograficznych [w:] H. Rogacki (red.) Możliwości i ograniczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 75–86.
- Rocznik demograficzny 2006, 2006, GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny województw 2006, 2006, GUS, Warszawa.
- Rogacki H., 2004, Zmiany zróżnicowania regionalnego dużych przedsiębiorstw przemysłowych w Polsce [w:] J. J. Parysek (red.) Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 63–74.
- Runge J., 2006, Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Rydzkowski W., Wojewódzka-Król K., 2002, Wpływ dostępności transportowej na rozwój gospodarczy Pomorza [w:] D. Rucińska (red.) Dostosowanie gospodarki Pomorza do Unii Europejskiej. Dwugłos akademików i praktyków, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Gdańsku, Gdańsk, s. 56–68.

- Šindler P., 2003, Typologie a funkce hranic a jejich změny v čase (na příkladu česko-polského příhraničí) [w:] J. Runge (red.) *Granice. Obszary przygraniczne. Euroregiony*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 30–36.
- Stahl D., 1978, Propozycja konstrukcji miary syntetycznej, *Przegląd Statystyczny*, R. XXV, Z. 2, s. 205–215.
- Staszewska S., 2004, Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne dużych miast Polski w okresie transformacji – wybrane zagadnienia [w:] J. J. Parysek (red.) *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 133–150.
- Stryjakiewicz T., Kaczmarek T., 2000, Transborder co-operation and development in the conditions of great socio-economic disparities: the case of Polish-German region [w:] J. J. Parysek, T. Stryjakiewicz (red.) *Polish economy in transition: spatial perspectives*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 49–71.
- Susmarski P., 2003A, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo podlaskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Susmarski P., 2003B, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo zachodniopomorskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Szydarowski W. (red.), 2002, Programowanie rozwoju województwa pomorskiego w procesie integracji z Unią Europejską, seria: Pomorskie Studia Regionalne, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- Szydarowski W., 2006, Development scenarios for Motorways of the Sea in the southern part of the Baltic Sea [w:] T. Palmowski (red.) *Balic Europe from idea to reality. Elaboration dedicated to Professor Jerzy Zaleski upon the fifth anniversary of death*, seria: Coastal Regions 11, Wydawnictwo "Bernardinum", Gdynia-Pelplin, s. 105–122.
- Śleszyński P., 2005, Koncentracja działalności gospodarczej w strefie nadmorskiej Polski i jej znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego [w:] M. Dutkowski (red.) *Zagospodarowanie przestrzenne i rozwój obszarów nadmorskich w Polsce*, Oficyna IN PLUS, Szczecin, s. 8–12.
- Tarkowski M., 2003A, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo śląskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Tarkowski M., 2003B, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo wielkopolskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Umiński S., 2003A, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo kujawsko-pomorskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.

- Umiński S., 2003B, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo lubelskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Umiński S., 2003C, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo kujawsko-pomorskie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Umiński S., 2003D, Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską. Województwo mazowieckie, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Wdowicka M., 2004, Inwestycje zagraniczne w Polsce w okresie transformacji ustrojowej [w:] J. J. Parysek (red.) *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 45–61.
- Wendt J., 1999, Geopolityczne aspekty tranzytu w Europie Środkowej, seria: *Geopolitical Studiem*, Vol. 6, IG&SO PAS, Warsaw.
- Wendt J., 2000, Transit problems of Poland's East neighbours on the eve of III millenium, *Revista Română dr Geografie Politică*, Anul II, Nr. 2, s. 25–33.
- Wendt J., 2001, Geopolitical conditions of changes in sea economy in the Baltic Sea Region [w:] J. Wendt (red.) *Baltic Europe on the eve of third millennium*, seria: *Coastal Regions*, 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 45–57.
- Wendt J., 2006, Balic Europe at the begining of XXI century [w:] T. Palmowski (red.) *Balic Europe from idea to reality. Elaboration dedicated to Professor Jerzy Zaleski upon the fifth anniversary of death*, seria: *Coastal Regions 11*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Gdynia-Pelplin, s. 157–166.
- Wendt J., 2007, Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, seria: *Prace Geograficzne*, Nr 208, IGiPZ PAN im. S. Leszczyckiego PAN, Warszawa.
- Wierzińska M., Stec M., 1996A, Ranking województw ze względu na rozwój gospodarczy, *Wiadomości Statystyczne*, Nr 10, s. 23–27 + s. IV okładki.
- Wierzińska M., Stec M., 1996B, Zróżnicowanie infrastruktury społecznej gmin w woj. rzeszowskim, *Wiadomości Statystyczne*, Nr 10, s. 60–67.
- Zaleski J., 2001, Towards an appointment design of Baltic neighbor's links (motives and promises of regional contact) [w:] J. Wendt (red.) *Baltic Europe on the eve of third millennium*, seria: *Coastal Regions 3*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 29–37.
- Zawadzki S. M., 1972, *Podstawy planowania regionalnego*, PWE, Warszawa.

Gennadij M. Fiedorow, Walenty S. Korniejewicz, Jurij M. Zwieriew

Uwarunkowania fizycznogeograficzne i społeczno-ekonomiczne rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej

1. Środowisko geograficzne

Niewielki pod względem powierzchni Obwód Kaliningradzki posiada zróżnicowane zasoby naturalne. Walorem jest 147 km niezamarzającego wybrzeża morskiego z piaszczystymi plażami i unikatowymi formami utworzonymi przez naturę, jak mierzeje Wiślana i Kurońska. Mierzeje oddzielają od morza zalewy Wiślany (Kaliningradzki) i Kuroński. Całkowita długość Mierzei Kurońskiej wynosi 98 km, z czego 48 km należy do Obwodu Kaliningradzkiego, natomiast szerokość – od 400 m do 4 km. Mierzeja Wiślana jest krótsza i węższa; jej długość to 65 km, z czego 35 km w granicach Obwodu Kaliningradzkiego, natomiast szerokość – od 300 do 1800 m. Na pierwszej z wymienionych mierzei znajduje się Park Narodowy „Mierzeja Kurońska”, zaś na drugiej rezerwat „Mierzeja Wiślana”. Piaszczyste wydmy o wysokości do 60–70 m, sosnowe lasy, sąsiedztwo morza i zalewu czynią mierzeje prawdziwym cudem przyrody. Przez Mierzeję Kurońską przebiega szlak jesiennych i wiosennych migracji wielu milionów ptaków. Studiowaniem ich przelotów zajmuje się stacja biologiczna Instytutu Zoologicznego Rosyjskiej Akademii Nauk.

Całe terytorium obwodu stanowi nizinna równina, której fragmenty znajdują się poniżej poziomu morza. Tylko niektóre wzgórza Wyżyny Wisztynieckiej, wysunięte najbardziej na południowy wschód, mają wysokość powyżej 200 m n.p.m. (maksymalnie do 242 m). Średnia wysokość bezwzględna powierzchni Obwodu Kaliningradzkiego nad poziomem morza wynosi 15 m. W Rosji wskaźnik ten jest niższy tylko w Kałmucji i Obwodzie Astrachańskim, położonych na Nizinie Nadkaspjskiej.

Liczne tereny obwodu znajdujące się w pobliżu zalewów Kurońskiego i Wiślanego leżą poniżej poziomu morza. Są to tereny polderowe podobne do, znanych na całym świecie, polderów w Holandii. Powierzchnia kaliningradzkich polderów wynosi około 1 tys. km², co stanowi ponad połowę polderów całego byłego ZSRR. Tereny polderowe, przeznaczone do wykorzy-

stania w produkcji rolniczej, są oddzielone groblami (ich długość przekracza 700 km) i poprzecinane kanałami melioracyjnymi. Poldery stanowią obszar gęsto zaludniony, zamieszkiwany przez 70 tys. osób.

W obwodzie panuje klimat przejściowy od morskiego do kontynentalnego. Lata są stosunkowo chłodne, ze średnią temperaturą lipca od $+17^{\circ}$ do $+18^{\circ}\text{C}$. Krótkotrwały napływ zwrotnikowych mas powietrza może powodować wyższe temperatury powietrza (do $+36^{\circ}\text{C}$). Zimy są łagodne – średnia temperatura w styczniu waha się od -2 do -4°C , pokrywa śnieżna jest niezbyt gruba i nietrwała. W poszczególnych latach napływ arktycznych mas powietrza doprowadza do krótkotrwałych silnych mrozów (do -35°C). Średnia roczna suma opadów wynosi 700 mm, z wahaniami (w zależności od przewagi w ciągu roku kontynentalnych lub morskich mas powietrza) od 400 do 1100 mm. Ze względu na długotrwały okres wegetacyjny zbiera się trzy pokosy traw w sezonie. Łagodny, umiarkowany klimat umożliwia uprawę warzyw, zbóż i roślin pastewnych, a wydajność produkcji z naturalnych użytków paszowych jest najwyższa w kraju.

Gleby charakteryzujące się nadmierną wilgotnością, przy płaskim, nizinnym ukształtowaniu terenu, wymagają rozległych prac melioracyjnych, a wymywane, stosunkowo ubogie w próchnicę gleby darniowo-bielicowe – znacznej ilości nawozów. Prawie cały obszar obwodu jest pokryty odwadniającymi kanałami melioracyjnymi.

Warunki klimatyczne, wybrzeże Bałtyku z morską wodą i świeżym powietrzem, obecność borowin i wód mineralnych sprzyjają rozwojowi uzdrowisk, specjalizujących się w leczeniu chorób serca i płuc.

Następstwem nadmiernej wilgotności i równinnego krajobrazu w obwodzie jest duża liczba jezior i rzek. Wiele z nich ma także sztuczne pochodzenie. W obwodzie jest 4,6 tys. rzek i kanałów melioracyjnych o łącznej długości 13 tys. km i około 4 tys. jezior i stawów. Jednak powierzchnia większości zbiorników wodnych jest niewielka.

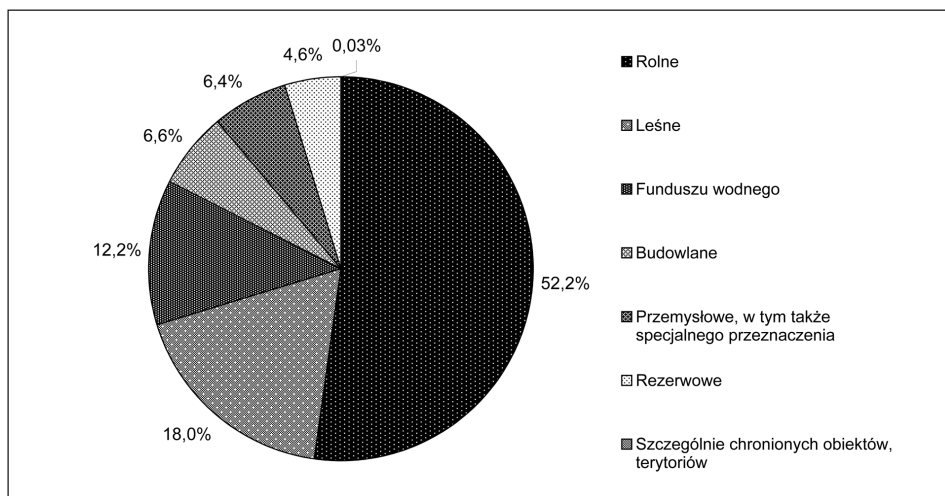
W latach o średniej zasobności w wodę, cieką są zasilane $22,5\text{ km}^3$ wody rocznie, z tego na Niemen przypada $19,7\text{ km}^3/\text{rok}$, na Pregolę – $2,6\text{ km}^3/\text{rok}$, a na pozostałe rzeki – $0,2\text{ km}^3/\text{rok}$. Średnie roczne zasoby zbiorników wód powierzchniowych wynoszą 23 km, z czego na terenie obwodu powstaje rocznie $2,7\text{ km}^3$ wody, a z sąsiednich państw (Litwy, Polski) napływa $20,3\text{ km}^3$ wody.

Największe rzeki – Niemen i Pregola – połączone są kanałami w jeden system wodny. Całkowita długość dróg żeglownych przewyższa 360 km. Największe jezioro – Wisztynieckie – leży na wysokości 178 m n.p.m.; jego powierzchnia wynosi 18 km^2 , głębokość – 47 m.

Największymi wewnętrznymi zbiornikami wodnymi są bogate w zasoby rybne zalewy: Kuroński i Wiślany (Kaliningradzki). Nie są one zbyt

głębokie, szybko się nagrzewają, zapewniając dobre warunki dla wzrostu i rozmnażania się ryb. Największe znaczenie dla połowów ma leszcz, sandacz, śledź bałtycki, spotyka się także gatunki unikatowe, takie jak węgorz. Całkowita powierzchnia Zalewu Kurońskiego wynosi 1600 km², z czego do Obwodu Kaliningradzkiego należy 1300 km². Zalew Kaliningradzki obejmuje 510 km² należącej do obwodu, części Zalewu Wiślanego (840 km²). Kaliningrad jest połączony z morzem 40-kilometrowym kanałem, przechodzącym przez zalew.

Powierzchnia obwodu wynosi 1512,5 tys. ha, z których 172 tys. ha to powierzchnia rosyjskiej części zalewów morskich Kurońskiego i Wiślanego. Klasyfikowana jest ona według kategorii gruntów i rodzajów użytków. Strukturę użytkowania ziemi według kategorii gruntów odzwierciedla ryc. 1.

Ryc. 1. Struktura użytkowania gruntów w 2004 roku

Źródło: Opracowanie własne autorów na podstawie materiałów Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

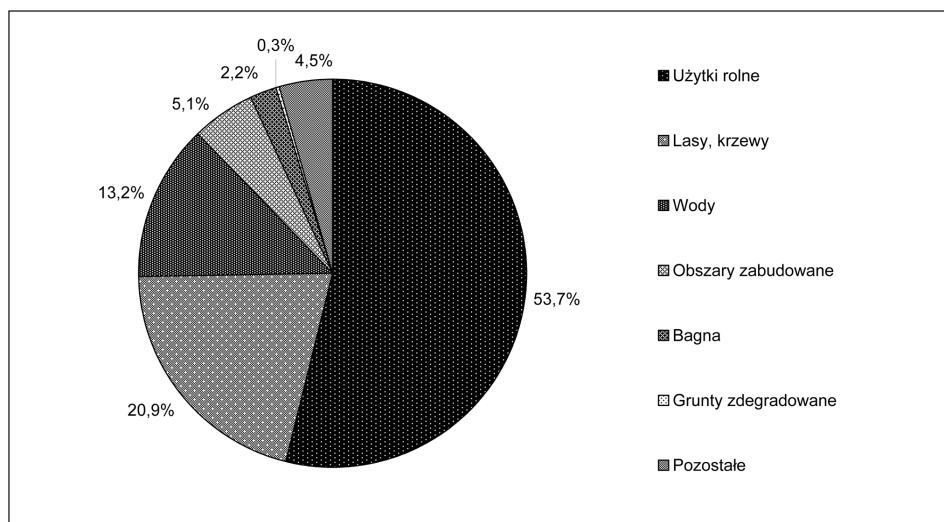
Ponad połowę terytorium stanowią grunty należące do organizacji rolniczych, gospodarstw farmerskich i indywidualnych rolników. Grunty o przeznaczeniu rolniczym zajmują 778 tys. ha, w tym grunty orne – 361,8 tys. ha, użytki zielone – 280,5 tys. ha, wieloletnie sady owocowe – 8,4 tys. ha.

Powierzchnie zajęte pod budownictwo wynoszą 99,1 tys. ha (6,6%). Na grunty przemysłowe, w tym także specjalnego przeznaczenia przypada 97,6 tys. ha. Obiekty i terytoria szczególnie chronione zajmują 180,7 tys. ha. Są to:

- tereny przeznaczone pod uzdrowiska, których powierzchnia w granicach ochrony sanitarnej wynosi 34 tys. ha:
- teren nadmorskiej strefy rekreacyjnej i terytorium mierzei bałtyckich – 18,7 tys. ha;
- Park Narodowy „Mierzeja Kurońska” – 6,6 tys. ha;
- 7 rezerwatów o znaczeniu regionalnym, w tym 3 kompleksowe i 4 zoologiczne;
- 61 pomników przyrody, w tym 2 obiekty wodne.

Grunty leśne zajmują 270,5 tys. ha. Są to przede wszystkim lasy – 233,3 tys. ha (88% tej kategorii). Użytki rolne obejmują 11,6 tys. ha, w tym 0,4 tys. ha przypada na grunty orne. Bagna i tereny podmokłe pokrywają 11,9 tys. ha, tereny zabudowane i drogi – 5 tys. ha, pozostałe – 2,7 tys. ha, natomiast grunty zdegradowane – 2,1 tys. ha.

Wody (zalewy) zajmują 184,6 tys. ha. Na grunty rezerwowe przypada 82,6 tys. ha. Podział gruntów na rodzaje użytków przedstawia ryc. 2.

Ryc. 2. Podział gruntów ze względu na rodzaj użytków

Źródło: Opracowanie własne autorów na podstawie materiałów Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

W obwodzie dominują gleby darniowo-bielicowe, w których średnia zawartość próchnicy to zaledwie 3%. Najwięcej próchnicy zawierają gleby rejonów Sławskiego (3,5%) i Polesskiego (3,2%), najmniej – gleby Rejonu Ozierskiego (2,5%).

Gleby kwaśne, wymagające wapnowania, zajmują 25,6% całkowitej powierzchni użytków rolnych. Najwięcej użytków rolnych położonych

na glebach kwaśnych jest w rejonach Bagrationowskim (40,5%), Zielonogradzkim (45%), Sławskim (35%).

Roślinność Obwodu Kaliningradzkiego została silnie zmodyfikowana przez człowieka. Flora obwodu liczy około 1300 gatunków roślin wyższych. Naturalne formy roślinności – lasy mieszane i szerokolistne oraz łąki i bagna, stanowią mniej niż jedną czwartą powierzchni całego obszaru.

Całkowita powierzchnia lasów Obwodu Kaliningradzkiego wynosi około 280 tys. ha. Średnia lesistość jest niewielka (18%, a bez zalewów – 20%). Grunty leśne porasta drzewostan iglasty – 36% powierzchni, 19% – kwaśne dąbrowy, 45% – olsy. Około 40% lasów pochodzi z nasadzenia, a łąki są ulepszone podsiewem traw.

Wyrąb lasów prowadzony jest na niewielką skalę, ponieważ pełnią one głównie funkcje ochronne i rekreacyjne. Przemysłowy roczny wyrąb dojrzałego drzewostanu planuje się na 179tys. mł drewna (na obszarze 700–800 ha). Olsy – lasy położone na terenach podmokłych – nie są wykorzystywane ze względu na brak popytu na ten rodzaj drewna.

Działalność gospodarcza człowieka w znaczący sposób wpływa na faunę obwodu. Spośród 409 gatunków spotykanych na jego obszarze aż 176 (43%) stanowią gatunki rzadkie i bardzo rzadkie. W celu ochrony dzikich zwierząt utworzono rezerваты. Na terenie jednego z nich w 1987 roku powołano Park Narodowy „Mierzeja Kurońska”.

Obwód jest dobrze zbadany pod względem geologicznym, a na jego terenie odkryto złoża licznych kopaliny (tabl. 1.).

Dzięki znajdującym się na Półwyspie Sambijskim (Kaliningradzkim) i na zachodnim wybrzeżu Zalewu Wiślanego złożom bursztynu, Obwód Kaliningradzki jest często nazywany „Krajem Bursztynowym” lub „Bursztynowym Brzegiem Rosji”. Jego zasoby szacuje się na 350 tys. t, co stanowi około 90% zasobów światowych.

Dużą wartość mają również inne wydobywane kopaliny: ropa naftowa, torf, materiały budowlane, woda mineralna, borowiny.

Złoża ropy naftowej w Obwodzie Kaliningradzkim zostały odkryte w 1963 roku, a jej wydobywanie na skalę przemysłową rozpoczęto w 1975 roku. Kaliningradzka ropa naftowa, cechująca się wysoką jakością i niską zawartością siarki, jest najstarsza w Rosji (kambryjska) – ma 550 mln. lat. Zalega ona stosunkowo płytko – 1,5–2,0 tys. m pod powierzchnią ziemi. W 1983 roku rozpoczęto poszukiwanie ropy naftowej na szelfie bałtyckim. Odkryto tam dwa złoża podmorskie.

Całkowite udokumentowane zasoby ropy naftowej w obwodzie, według ostatnich opublikowanych danych, wynoszą 60 mln t, z czego dostępnych jest 18 mln. Istnieją perspektywy odkrycia nowych złóż naftowych zarówno na lądzie, jak i na szelfie bałtyckim.

Tabl. 1. Zasoby i wykorzystanie surowców mineralnych

Rodzaj zasobów	Zasoby (tys. ton)	Wydobycie w 2004 roku (tys. ton)	Wydobyto wg stanu na dzień 1.01.2001 r. (%)
Złóża lądowe ropy naftowej	18 000 – dostępne 60 000 – całkowite	750	75
Złóża podmorskie ropy naftowej	8620	75	1
Torf	310 000 – geologiczne 43 000 – rzeczywiste	35	2
Sapropel	5500	–	0,02
Bursztyn	350	500 ton	7
Piaski i żwiry	100 mln m ³	1 mln m ³ (2003 r.)	57
Gлина	25 mln m ³	25 (1998 r.)	3,5
Piaski	4500	0,9 mln m ³ (2003 r.)	...
Węgiel brunatny	70 000	–	–
Sól (w ilościach przemysłowych)	1 746 000 000	–	–
w tym Złoże Gosiewskie	5 000 000	–	–
Glaukonit	50 000	–	–
Fosforyty	11 700 000	–	–
Podziemne zasoby wód słodkich	1900 tys. m ³ /dobę	90 tys. m ³ /dobę	...
w tym dla miejskich wodociągów	550 tys. m ³ /dobę
Wody mineralne	2,5 tys. m ³ /dobę

Źródło: Opracowanie własne.

Ropę naftową wydobywa się z 26 udokumentowanych złóż. Część z nich eksploatowana jest od 15–20 lat. Wydobycie ropy od 1995 roku utrzymywało się na stałym poziomie i oscylowało pomiędzy 700 a 760 tys. t rocznie. W lipcu 2004 roku po raz pierwszy wydobyto ropę naftową ze złoża D-6 (Krawcowskoje). Rozpoczęcie eksploatacji tego złoża pozwoliło zwiększyć jej roczne wydobycie do 1,2 mln t w 2005 roku.

Złóża torfu zajmują ponad 7% powierzchni obwodu, tj. ponad 1 tys. km². Miąższość złóż wynosi 3–5 m, a w poszczególnych miejscach osiąga 12 m. Geolodzy oceniają zasoby torfu na 2,5–3,0 mld m³. Torf jest wydobywany w rejonach: Niestierowskim, Poleskim, Krasnoznamieńskim i Gwardiejskim. W ciągu ostatnich 10 lat jego wydobycie wielokrotnie się zmniejszyło; 75–90% wydobywanego torfu wywozi się za granicę.

W różnych częściach obwodu eksploatowane są dziesiątki niedużych złóż materiałów budowlanych – piasków, glin, surowców piaskowo-żwirowych.

W Obwodzie Kaliningradzkim udokumentowano liczne złoża wód mineralnych. W 1973 roku rozpoczęto wydobycie, butelkowanie i sprzedaż wody „Kaliningradzka”. Obecnie eksploatowane są także złoża w innych częściach obwodu. Produkują się z nich wody: „Majową” (złoże pod Gusiewem), „Tylżycką” (Sowietsk), „Zielonogradzką” i inne.

W leczeniu wielu chorób wykorzystuje się borowiny, wydobywane niedaleko miejscowości uzdrowskiej Swietłogorsk.

Złoża soli kamiennej są udokumentowane i przygotowywane do wydobycia. Zasoby soli kamiennej wynoszą 1500 mld t, ale duża głębokość zalegania (od 760 do 1225 m) utrudnia ich wydobycie. Istnieją projekty eksploatacji romanowskich (Rejon Zielonogradzki) i gusiewskich złóż soli.

Graczewskie złoża węgla brunatnego są nieduże. Jego zasoby wynoszą około 30 mln t. Z węgla tego można produkować bardzo cenny wosk ziemny stosowany w medycynie, metalurgii, przemyśle chemicznym, celulozowo-papierniczym i lekkim. Projekty przewidują wykorzystanie węgla do celów opałowych.

Plany budowy nowej kopalni odkrywkowej napotykają sprzeciw ekologów i społeczeństwa, którzy podkreślają, że wydobycie węgla w znajdującej się w strefie uzdrowskiej Graczewce, przyniesie szkodę środowisku naturalnemu. Mają oni wątpliwości co do ekonomicznej efektywności wykorzystania niewielkich zasobów niskokalorycznego węgla z wysoką zawartością popiołu.

Od niedawna rozpoczęto poszukiwania nowych kopalni. Na dnie Morza Bałtyckiego odkryto конкреcje żelazowo-manganowe, a także złoża minerałów ciężkich, zawierające tytan i cyrkon. W części lądowej obwodu, na dużych głębokościach, odkryto sól potasową, surowce siarkonośne i węglanowe.

Oceniając ogólnie warunki i zasoby naturalne Obwodu Kaliningradzkiego, można stwierdzić, że stanowią one sprzyjające przesłanki dla rozwoju licznych gałęzi przemysłu, rolnictwa, transportu, usług rekreacyjnych. Nie są jednak, jak na razie, w pełni wykorzystywane.

W ramach rozwoju społeczno-ekonomicznego Obwodu Kaliningradzkiego zakłada się rozwiązywanie problemów ekologicznych. Obwód jest regionem kłęski ekologicznej. Na wybrzeżu morskim znajduje się dziewięć głównych źródeł zanieczyszczeń (gorących punktów), na które szczególną uwagę zwróciła Komisja Helsińska (HELCOM)¹.

Ponad połowa miejscowości obwodu nie posiada skutecznie działających oczyszczalni ścieków, a funkcjonujące nie zapewniają dostatecznego

¹ Powołana dla zabezpieczenia podstawy prawnej współpracy międzynarodowej w ramach Konwencji o ochronie środowiska morskiego obszaru Morza Bałtyckiego (Konwencja Helsińska), podpisanej przez wszystkie kraje basenu Morza Bałtyckiego w 1974 roku.

oczyszczenia ścieków. W Kaliningradzie nie ukończono budowy nowych oczyszczalni i eksploatuje się oczyszczalnie mechaniczne z początku ubiegłego wieku. Ścieki z centralnej części obwodu praktycznie bez oczyszczania odprowadza się do Zatoki Primorskiej.

Według danych Federalnej Służby ds. Nadzoru nad Eksploatacją Środowiska Naturalnego, obiekty wodne w regionie Morza Bałtyckiego są zanieczyszczane przede wszystkim przez zakłady celulozowo-papiernicze obwodu, które odprowadzają ścieki zawierające substancje szkodliwe, a większość wskaźników znacznie przekracza dopuszczalne normy stężenia substancji szkodliwych. Ponad połowa próbek wody, pobranych ze źródeł zaopatrzenia obwodu w wodę, nie spełnia norm sanitarnych. To jeden z najgorszych wskaźników w Federacji Rosyjskiej.

W Obwodzie Kaliningradzkim występuje wysoki poziom zanieczyszczenia rzek, a moce przerobowe oczyszczalni ścieków są niewystarczające albo ich brakuje. Dna rzek Niemen i Pregoła pokrywa półmetrowa warstwa osadów. Wody Zalewu Kurońskiego z powodu rozprzestrzenienia sinic stały się niezdatne nie tylko do picia, ale i do kąpieli. Małe rzeki zanieczyszczone są nawozami mineralnymi.

W centrum obwodu odnotowuje się wysoki poziom zanieczyszczenia powietrza. Kaliningrad należy do 30 miast Federacji Rosyjskiej o szczególnie dużym zanieczyszczeniu atmosfery. Źródłami emisji są: transport, duża liczba niewielkich kotłowni, zakłady celulozowo-papiernicze i inne. Analogiczne problemy mają Sowietsk i Nieman. Jednak największa ilość substancji, zanieczyszczających atmosferę, dostaje się do obwodu wraz z dominującymi na tym terenie zachodnimi i południowo-zachodnimi prądami powietrznymi z krajów sąsiednich.

Na wybrzeżu Morza Bałtyckiego nie rozwiązano problemu ochrony brzegów. Zbyt mało uwagi poświęca się Parkowi Narodowemu „Mierzeja Kurońska” i innym obszarom chronionym.

Trwa wyjaławianie gleb, zabagnianie lasów i parków. Nie zapewnia się utylizacji odpadów na licznych wysypiskach, z których wiele jest nielegalnych.

W rozwiązywaniu problemów ekologicznych pomocy obwodowi udzielają: centrum federalne i spółki rosyjskie. W federalnym celowym programie „Rozwój Obwodu Kaliningradzkiego w okresie do roku 2010” przewidziano wydzielenie środków na wzmocnienie brzegów Morza Bałtyckiego, techniczną ochronę przed powodzią Kaliningradu i niżej położonych miejscowości, wykonanie prac melioracyjnych i inne. W 1999 roku podpisano porozumienie kredytowe pomiędzy Federacją Rosyjską i Europejskim Bankiem Odbudowy i Rozwoju (EBOiR)

o udzieleniu kredytu w wysokości 18 mln dolarów na rekonstrukcję systemu zaopatrzenia Kaliningradu w wodę. Dodatkowo 13 mln dolarów wydzielono z budżetu federalnego w ramach zobowiązań Federacji Rosyjskiej wynikających z Konwencji Helsińskiej o Ochronie Morza Bałtyckiego.

Północno-Zachodnie Przedsiębiorstwo Przemysłu Drzewnego rozpoczęło realizację projektu budowy wspólnego kompleksu oczyszczalni ścieków dla miasta Niemana i niemańskiego zakładu celulozowo-papierniczego (CBK).

W obwodzie wykonuje się liczne międzynarodowe projekty ekologiczne. I tak na przykład, kraje skandynawskie przeznaczyły znaczne środki na realizację projektu rekonstrukcji systemu zaopatrzenia Kaliningradu w wodę. W 1995 roku przy wsparciu UE, Danii i Niemiec w Kaliningradzie otwarto Międzynarodowe Ekologiczne Centrum Zarządzania i Technologii – ECAT-KALININGRAD. Od momentu założenia wykonało ono około trzydziestu międzynarodowych projektów ekologicznych.

Jednym ze sposobów rozwiązywania aktualnych problemów ekologicznych jest tworzenie szczególnie chronionych terenów przyrodniczych: parków narodowych, rezerwatów (w tym ścisłych), parków dendrologicznych i ogrodów botanicznych, miejscowości leczniczo-uzdrowiskowych i kurortów, a także uznanie unikatowych form utworzonych przez naturę za pomniki przyrody.

Status zbliżony do rezerwatu ma Park Narodowy „Mierzeja Kurońska”, powołany w 1987 roku (od 1963 roku był tu rezerwat). Park narodowy zajmuje powierzchnię 66 km². Jego zadaniem jest „zachowanie unikatowych krajobrazów nadmorskich, mających szczególną wartość historyczno-estetyczną”. Nie przypadkowo Mierzeja Kurońska w 2000 roku została wpisana na listę światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego UNESCO.

W celu ochrony i wzbogacenia fauny utworzono państwowe naturalne rezerwaty zwierząt, mające status regionalny. W rezerwach zwierząt obowiązuje zakaz polowania, oprócz eliminowania wilków, wron oraz odstrzału zwierząt, niezbędnego w celu regulowania ich liczebności. Nie wolno także szkodzić naturalnemu środowisku życia zwierząt, w tym ptaków, ryb, szkodzić jagodnikom, torfowiskom, zbiornikom wody. W rezerwach podejmowane są wysiłki na rzecz zachowania roślinności leśnej, utrzymania w czystości rzek, jezior i stawów. Latem, podczas okresu ochronnego zwierząt, wstęp do rezerwatów i ruch samochodowy jest ograniczony.

Trzy rezerваты: największy „Majsko-Krasnopołański” (300 km²), niewiele ustępujący mu pod względem wielkości „Kamieńskij” (255 km²) i mniejszy „Nowosiełowski” (198 km²) rozmieszczone są w wewnętrznych rejonach obwodu i obejmują użytki leśne oraz pola uprawne. Rezerваты: „Wydmony” (80 km²) i „Zapowiednyj” (342 km²), znajdują się na północy obwodu, w dolinie rzeki Niemen. Zajmują one kompleks leśno-bagienny, którego znaczna część leży poniżej poziomu morza. Na południowym wschodzie, w najwyższej położonej części obwodu, znajduje się rezerwat „Wisztyniecki” (250 km²), którego główną część stanowi duży kompleks leśny Puszczy Rominckiej. Najmniejszą powierzchnię ma rezerwat „Mierzeja Wiśłana” – 21 km². Jest on gęsto zasiedlony; na każde 100 ha przypada 2–3 razy więcej głównych gatunków zwierząt, niż w innych rezerwach. W jego skład wchodzi także przylegające akweny Morza Bałtyckiego i Zalewu Wiślanego o szerokości 1 km.

Na terenie obwodu znajduje się 59 pomników przyrody o znaczeniu regionalnym. Dwa z nich to obiekty wodne (Jeziro Wisztynieckie i 18-kilometrowy odcinek rzeki Krasnaja), a 57 to obiekty botaniczne: 20 parków, zagajników, alei, grupy drzew, a także pojedyncze drzewa rosnące we wszystkich częściach obwodu. Szczególnie dużo osobliwości przyrodniczych znajduje się w okolicach Kaliningradu. Różnorodne drzewa i krzewy rosną w parku Regionalnej Stacji Młodych Przyrodników, w dendrarium ogrodu zoologicznego, na ulicach miasta (Kutuzowa, Dmitra Dońskiego, Botanicznej, Czkałowa, Gogola, Engelsa, Prospekcje Mira i innych). Wiele parków zajmuje duży obszar. Największy z nich – park „Balga” w Rejonie Bagrationowskim – osiąga powierzchnię 59 ha.

W obwodzie ochrony wymagają liczne gatunki roślin dziko rosnących. 23 z nich wpisane są do „Czerwonej Księgi Roślin Rosji”. Botanicy Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu im. I. Kanta naliczyli 160 gatunków roślin dziko rosnących, którym grozi wyginięcie i które wymagają ochrony. Warunki ich wegetacji pogarszają się z powodu zmniejszania się powierzchni naturalnych użytków leśnych i łąk, gospodarczej działalności człowieka, nadmiernego rozwoju turystyki, zwłaszcza w strefie podmiejskiej.

2. Struktura władzy i podział administracyjny

2.1. Organy władzy

Najwyższym organem wykonawczym władzy państwowej Obwodu Kaliningradzkiego jest Rząd Obwodu Kaliningradzkiego. Jest to stale działający organ władzy wykonawczej eksklawy, na którego czele stoi gubernator Obwodu Kaliningradzkiego. Członkami Rządu Obwodu Kaliningradzkiego są wicepremier Rządu Obwodu Kaliningradzkiego,

ministrowie Obwodu Kaliningradzkiego, kierownik aparatu Rządu Obwodu Kaliningradzkiego, Pełnomocnik Gubernatora Obwodu Kaliningradzkiego w Dumie Obwodowej zgodnie ze strukturą Rządu Obwodu Kaliningradzkiego, określoną w Ustawie Obwodu Kaliningradzkiego.

Rząd Obwodu Kaliningradzkiego, zgodnie ze Statutem Obwodu Kaliningradzkiego (przyjętym Ustawą Obwodu Kaliningradzkiego z dnia 18 stycznia 1996 roku, nr 30) i Ustawą Obwodu Kaliningradzkiego z dnia 29 września 2005 roku, nr 652 „O Rządzie Obwodu Kaliningradzkiego”, określającą jego organizację i zasady działalności, opracowuje i wprowadza w życie środki zapewniające kompleksowy rozwój społeczno-ekonomiczny eksklawy, uczestniczy w prowadzeniu wspólnej polityki państwowej w dziedzinie finansów, nauki, oświaty, służby zdrowia, opieki społecznej i ekologii.

Stale działającym, najwyższym i jedynym ustawodawczym organem władzy państwowej podmiotu Federacji Rosyjskiej – Obwodu Kaliningradzkiego – jest Kaliningradzka Duma Obwodowa. Jest ona na równi z Gubernatorem, czyli szefem Rządu Obwodu Kaliningradzkiego, Rządem Obwodu, innymi organami władzy wykonawczej i Sądem Statutowym Obwodu Kaliningradzkiego, częścią systemu organów władzy państwowej Obwodu Kaliningradzkiego. Dumę powołuje się na zasadach praworządności, jawności, demokracji, samodzielności w realizacji należących do niej pełnomocnictw, rozgraniczenia zadań i pełnomocnictw pomiędzy organami władzy państwowej Federacji Rosyjskiej i organami władzy państwowej Obwodu Kaliningradzkiego.

Duma Obwodowa uchwała Statut Obwodu Kaliningradzkiego, ustawy regionalne i uchwały. Prawo inicjatywy ustawodawczej w Dumie Obwodowej należy do deputowanych, stałych komitetów Dumy Obwodowej, Gubernatora Obwodu Kaliningradzkiego, Rządu Obwodu Kaliningradzkiego, organów przedstawicielskich samorządu lokalnego, Stowarzyszenia Jednostek Samorządowych Obwodu Kaliningradzkiego (od 1 czerwca 2006 roku – Rada Jednostek Samorządowych Obwodu Kaliningradzkiego). Inicjatywa ustawodawcza należy także do Sądu Obwodowego, Sądu Arbitrażowego Obwodu, Sądu Statutowego Obwodu, prokuratora Obwodu, komisji wyborczej Obwodu i pełnomocnika praw człowieka w zakresie ustanowionym. Posiadają ją również obywatele Federacji Rosyjskiej zamieszkujący na terenie Obwodu Kaliningradzkiego i wykorzystujący prawo obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej, zgodnie z ustanowionym w Obwodzie Kaliningradzkim prawem.

Do kompetencji Dumy należą: zatwierdzenie obwodowego budżetu i programów rozwoju społeczno-ekonomicznego obwodu, ustanawia-

nie obwodowych podatków i opłat, ustalanie trybu przeprowadzania wyborów do organów samorządu lokalnego obwodu, sposobu zarządzania i dysponowania własnością obwodu, wykonywanie uregulowań prawnych, dotyczących innych zagadnień w granicach pełnomocnictw podmiotu Federacji Rosyjskiej. Duma Obwodowa kontroluje realizację budżetu obwodowego i budżetów państwowych terytorialnych funduszy pozabudżetowych, zatwierdza zawarcie i rozwiązanie umów dotyczących obwodu, realizuje inne pełnomocnictwa ustanowione prawem federalnym i prawem Obwodu Kaliningradzkiego.

Władzę sądowniczą w obwodzie stanowią Kaliningradzki Sąd Obwodowy – nadrzędna instancja sądowa względem Sądów Rejonowych (miejskich) i sędziów pokoju w regionie, Sąd Arbitrażowy Obwodu Kaliningradzkiego i Statutowy Sąd Obwodu Kaliningradzkiego.

2.2. Podział administracyjny

16 września 2003 roku przyjęto nową ustawę ramową „O ogólnych zasadach organizacji samorządu lokalnego w Federacji Rosyjskiej”. Ustawa ta przewiduje:

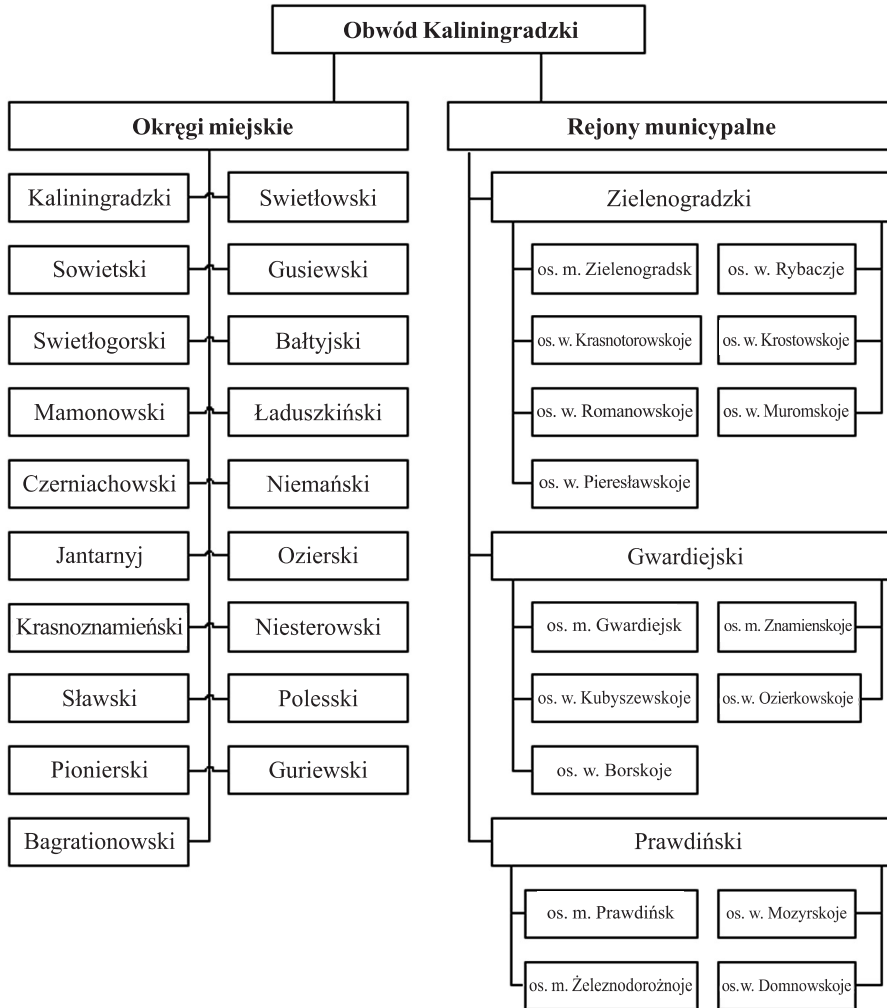
- stworzenie na terenie całego kraju jednolitego, dwuszczeblowego systemu organów samorządu lokalnego;
- określenie podstaw organizacyjnych samorządu lokalnego;
- nowe finansowe podstawy samorządu lokalnego;
- wyraźne określenie kompetencji organów samorządu lokalnego.

Zgodnie z nową ustawą zmieniły się kompetencje organów samorządu lokalnego i nastąpił ich podział pionowy.

Większość rejonów administracyjnych Obwodu Kaliningradzkiego z dniem 1 stycznia 2006 roku otrzymała status okręgu miejskiego, zachowały go także wszystkie istniejące wcześniej okręgi miejskie. Na terytorium trzech byłych rejonów administracyjnych utworzono municypalne jednostki pierwszego szczebla. Są to miejskie rejony: Gwardyjski, Prawdiński i Zielenogradski. W każdym z wymienionych rejonów powstało od 4 do 7 jednostek municypalnych pierwszego szczebla. W rezultacie struktura instytucjonalna lokalnego samorządu jest następująca (ryc. 3., 4.)

- okręgi miejskie: 19;
- rejony miejskie: 3;
- osiedla typu miejskiego: 5;
- osiedla typu wiejskiego: 11.

Ich porównanie względem poprzedniego podziału administracyjno-terytorialnego odzwierciedla tabl. 2.

Ryc. 4. Struktura jednostek municypalnych Obwodu Kaliningradzkiego

Źródło: Opracowanie własne.

Tabl. 2. Współzależność systemów i szczebli administracji w Obwodzie Kaliningradzkim

Jednostki administracyjno-terytorialne (do 2006 r.)	Jednostki municypalne od 2006 roku	
	II szczebel	I szczebel
Miasto Kaliningrad	Kaliningradzki okręg miejski	–
Miasto Sowietsk	Sowietski okręg miejski	–
Miasto Pionierskij	Pionierski okręg miejski	–
Swietłogorski okręg miejski	Swietłogorski okręg miejski	–
	Jantarnyj okręg miejski	–
Swietłowski okręg miejski	Swietłowski okręg miejski	–
Bałyjski okręg miejski	Bałyjski okręg miejski	–
Rejon Bagrationowski	Bagrationowski okręg miejski	–
	Ładuskiński okręg miejski	–
	Mamonowski okręg miejski	–
Rejon Gwardiejski	Gwardiejski rejon miejski	Gwardiejskoje osiedle typu miejskiego
		Znamienskoje osiedle typu wiejskiego
		Sławinskoje osiedle typu wiejskiego
		Ozierkowskoje osiedle typu wiejskiego
		Zorinskoje osiedle typu wiejskiego
Rejon Guriewski	Guriewski okręg miejski	–
Rejon Gusiewski	Gusiewski okręg miejski	–
Rejon Zielenogradzki	Zielenogradzki rejon miejski	Zielenogradzkoje osiedle typu miejskiego
		Pierestawskoje osiedle typu wiejskiego
		Kowrowskoje osiedle typu wiejskiego
		Krasnotorowskoje osiedle typu wiejskiego
		Mierzeja Kurońska osiedle typu wiejskiego
Rejon Krasnoznamieński	Krasnoznamieński okręg miejski	–
Rejon Znamieński	Niemański okręg miejski	–
Rejon Niesterowski	Niesterowski okręg miejski	–
Rejon Ozierski	Ozierski okręg miejski	–
Rejon Polesski	Polesski okręg miejski	–
Rejon Prawdiński	Prawdiński rejon miejski	Prawdinskoje osiedle typu miejskiego
		Żelaznodorożnoje osiedle typu miejskiego
		Domnowskoje osiedle typu wiejskiego
		Mozyrskoje osiedle typu wiejskiego
Rejon Sławski	Sławski okręg miejski	–
Rejon Czerniachowski	Czerniachowski okręg miejski	–

Źródło: Opracowanie własne.

3. Ludność i sieć osadnicza

3.1. Ludność

Obwód Kaliningradzki należy do nielicznych regionów Federacji Rosyjskiej, których populacja została ukształtowana w wyniku zorganizowanego przesiedlenia, zainicjowanego w 1945 roku. W sierpniu 1946 roku, po zatwierdzeniu specjalnego programu, rozpoczęto przesiedlenia na masową skalę. Ludność niemiecką ewakuowano razem z wycofującymi się wojskami niemieckimi lub, zgodnie z postanowieniami Konferencji Poczdamskiej, wysiedlono głównie do wschodniej części Niemiec. Wysiedlenia trwały do 1951 roku, a ich kulminacja miała miejsce w 1948 roku. Na początku 1950 roku liczba ludności obwodu przekroczyła 400 tys. osób.

Już na początku lat 50. udział napływu przesiedleńców we wzroście liczby mieszkańców obwodu zmniejszył się. Podstawowym źródłem zwiększania się liczby ludności do końca lat 80. był przyrost naturalny (tabl. 3.).

Tabl. 3. Średnie roczne tempo przyrostu naturalnego w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1948–2005 (w %)

Przyrost	1948 –1949	1950 –1954	1955 –1959	1960 –1964	1965 –1969	1970 –1974	1975 –1979	1980 –1984	1985 –1989	1990 –1994	1995 –1999	2000 –2005
naturalny	3,5	3,2	2,2	1,6	1,0	1,0	0,8	0,7	0,6	-0,1	-0,6	-0,8
migracyjny	0,0	4,0	0,7	0,5	0,1	-0,3	0,0	0,0	0,2	1,1	0,9	0,5
rzeczywisty	3,5	7,5	2,9	2,1	1,1	0,7	0,8	0,7	0,8	1,0	0,3	-0,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

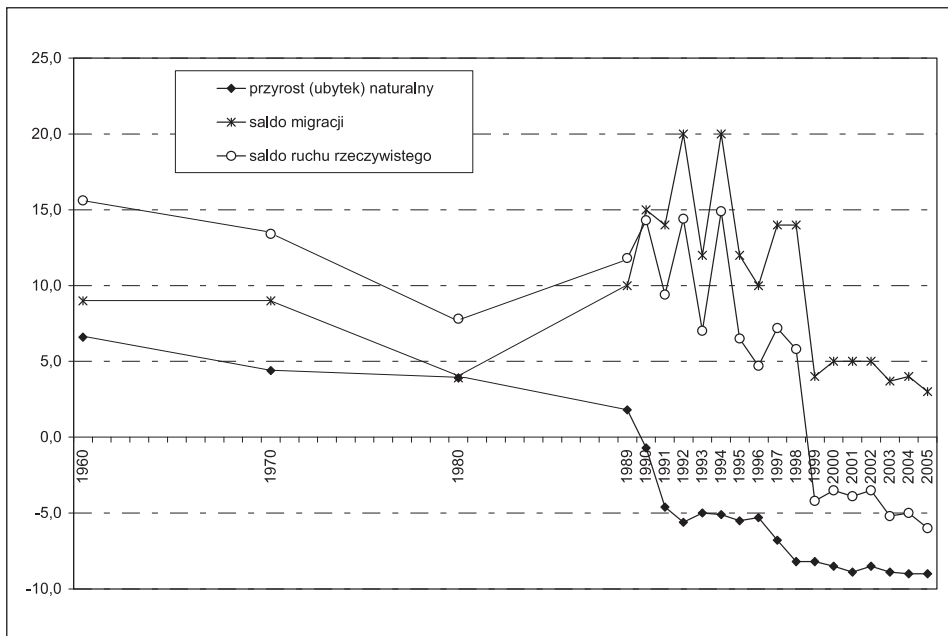
Ogólna liczba mieszkańców urodzonych w obwodzie wynosi około 700 tys. osób, z czego na terenie eksklawy mieszka obecnie około 400 tys.

Wyodrębnia się cztery etapy kształtowania się ludności obwodu, różniące się dynamiką jej liczebności i rolą migracji zewnętrznych w tym procesie:

- lata 1945–1948: masowe zasiedlanie; kształtowanie się populacji pod wpływem przesiedleńców pochodzących przeważnie z regionów europejskiej części Rosji;

- lata 1949–1991: spadek roli przyrostu migracyjnego i przewaga przyrostu naturalnego w kształtowaniu się populacji obwodu; do połowy lat 60. współczynnik przyrostu naturalnego był wysoki, w kolejnych latach – niski;
- lata 1992–1998: ponowny wzrost roli przyrostu migracyjnego, który warunkuje wzrost populacji regionu, mimo naturalnego ubytku ludności wynikającego z wyższej liczby zgonów niż liczby urodzeń;
- od 1999 roku: spadek przyrostu migracyjnego, który w połączeniu ze wzrastającym naturalnym ubytkiem ludności, powoduje spadek liczby ludności obwodu.

Do 1998 roku imigracja kompensowała naturalny ubytek ludności obwodu (ryc. 5.), więc jej liczba zwiększała się, osiągając w 1998 roku maksimum. Jednak od 1999 roku malejące saldo migracji było niższe od naturalnego ubytku i populacja zaczęła się zmniejszać. Według danych ze spisu ludności przeprowadzonego w 2002 roku, obecna liczba ludności Obwodu Kaliningradzkiego wynosi 955 tys. osób. Stała populacja (wyliczona przez Urząd Statystyczny zgodnie z danymi ewidencji ludności według miejsca zamieszkania) wynosi 940 tys. osób. Zatem, faktyczna liczba ludności jest o 15 tys. osób większa, niż obliczona przez urząd statystyczny.

Ryc. 5. Dynamika przyrostu naturalnego, migracyjnego i rzeczywistego ludności Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1960–2005

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Oznacza to, że znaczna część ludności (głównie przybywająca z krajów tzw. bliskiej zagranicy) nie jest dotychczas oficjalnie zarejestrowana.

Wskaźniki dynamiki liczby ludności Obwodu Kaliningradzkiego przez długi czas różniły się zasadniczo od średnich danych dla Rosji (tabl. 4).

Tabl. 4. Porównanie tempa przyrostu (ubytku) liczby ludności Obwodu Kaliningradzkiego i Federacji Rosyjskiej

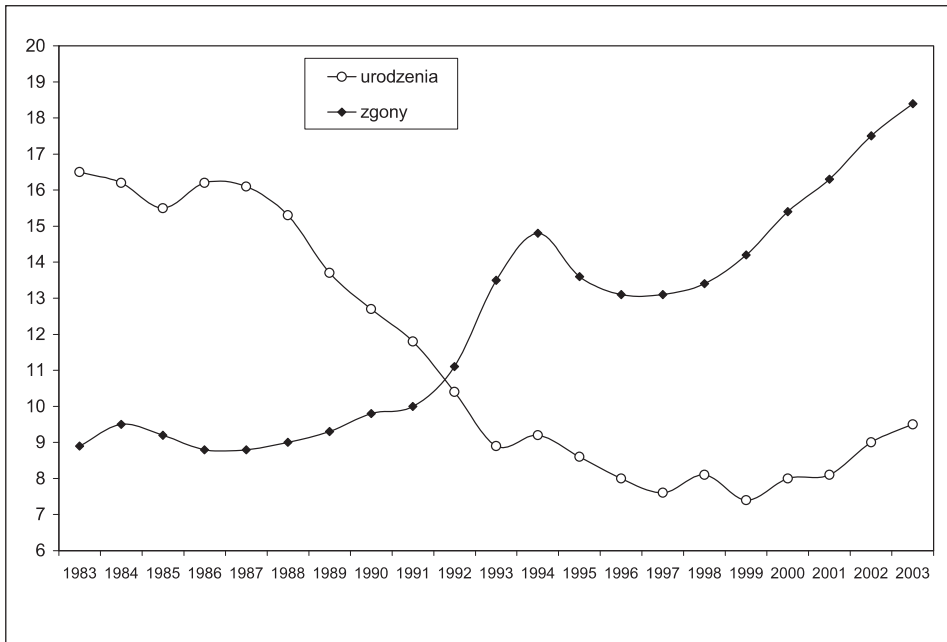
	Przyrost (ubytek) liczebny ludności w latach (%)				
	1959–1970	1970–1979	1979–1989	1989–2002	2002–2006
Obwód Kaliningradzki	19,8	10,2	7,9	9,6	-1,6
Federacja Rosyjska	10,7	5,7	7,1	-1,3	-1,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Do lat 80. wskaźnik przyrostu liczby ludności w Obwodzie Kaliningradzkim był znacznie wyższy, ale jego wartość stopniowo dążyła do średniej dla Federacji Rosyjskiej. W latach 80. obwód zbliżył się w kontekście demograficznym do większości „przeciętnych” rosyjskich regionów. W dynamice liczby ludności występowały jedynie minimalne różnice w stosunku do średnich wskaźników dla Rosji.

W latach 90. sytuacja zmieniła się. Dzięki wyższej imigracji do obwodu, przy zbliżonych do średnich dla Rosji wskaźnikach ruchu naturalnego, wskaźniki dynamiki ludności eksklawy stały się bardziej korzystne, niż pozostałej części kraju. Podczas, gdy w Rosji spadek liczby ludności zaczął się w 1992 roku, to w Obwodzie Kaliningradzkim – dopiero w 1999 roku. Przez cały okres pomiędzy spisami ludności, które miały miejsce w 1989 roku i 2002 roku liczba ludności Federacji Rosyjskiej zmniejszyła się, natomiast w Obwodzie Kaliningradzkim – istotnie wzrosła. Po 2002 roku dynamika populacji obwodu stała się podobna do średniej w kraju, ponieważ napływ ludności do tego regionu wyraźnie zmalał.

Dwie przedstawione na ryc. 6. przecinające się krzywe, odzwierciedlające liczby urodzeń i zgonów, pozwoliły niektórym demografom wprowadzić do języka pojęcie „rosyjski krzyż”. Rzecz w tym, że mają one taki sam kształt w całej Rosji. W wielu krajach zachodniej, a zwłaszcza wschodniej Europy, na początku XXI wieku śmiertelność jest również wyższa niż liczba urodzeń, występuje tam więc naturalny ubytek ludności. Jednak w większości rosyjskich regionów (włączając w to Obwód Kaliningradzki) liczba urodzeń jest znacznie niższa, a śmiertelność wyższa, niż w innych krajach o ujemnym przyroście naturalnym.

Ryc. 6. Dynamika ruchu naturalnego ludności Obwodu Kaliningradzkiego (na 1000 mieszkańców)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Termin „rosyjski krzyż” pokazuje, że depopulacja przyjmuje niebezpieczne rozmiary wtedy, gdy pokolenie rodziców zostaje zastąpione przez mniej liczne pokolenie dzieci. Na skutek niskiej liczby urodzeń, na każde dwie dorosłe osoby przypada tylko jedno dziecko. Daje się zauważyć zawężoną reprodukcję ludności – następne pokolenie będzie dwukrotnie mniej liczne niż obecne.

Przyczyny tak drastycznego obniżenia liczby urodzeń i wzrostu śmiertelności są uwarunkowane długotrwałym kryzysem społeczno-ekonomicznym i politycznym w Rosji oraz rażącymi zmianami w jakości i sposobie życia ludności w krótkim czasie. Wraz z pokonaniem kryzysu ekonomicznego, warunki życia ludności polepszą się, wzrośnie długość życia i zmniejszy się śmiertelność. Poprawa sytuacji społeczno-ekonomicznej powinna odbić się także na wzroście liczby urodzeń. Ujemny przyrost naturalny nie będzie tak duży, jak obecnie.

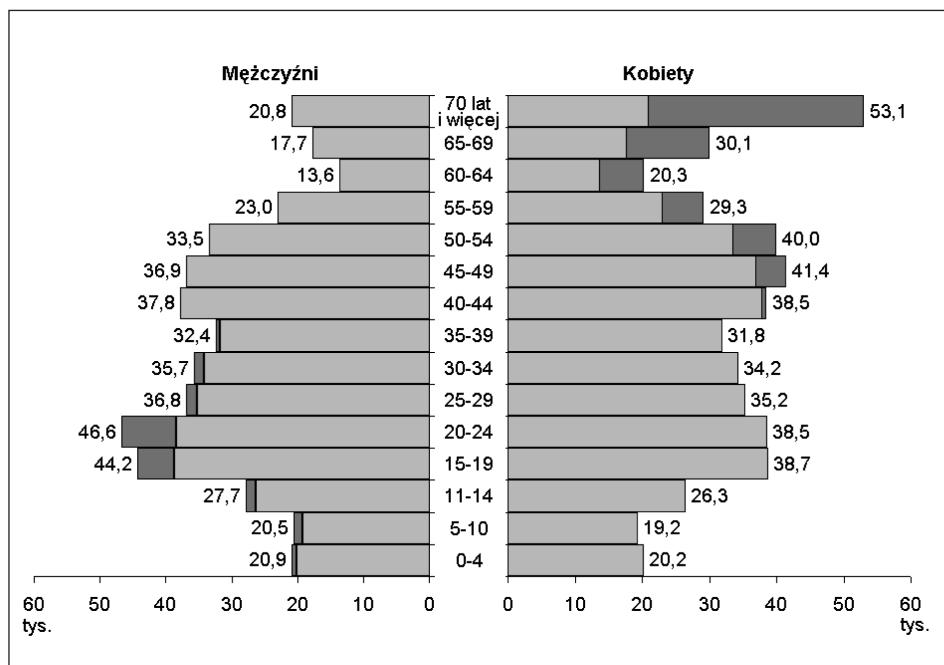
Pomimo tego, że głównym warunkiem rozwiązania problemów demograficznych jest pomyślny rozwój gospodarki, niezbędna i celowa jest polityka demograficzna, przewidująca poprawę położenia rodzin z dziećmi. Ważne jest umocnienie rodziny jako instytucji społecznej, za-

bezpieczającej pełnowartościowe wychowanie dzieci. Szczególną uwagę należy zwrócić na sieroty, które nie mają oparcia w rodzinie i dlatego mogą liczyć tylko na pomoc społeczną.

Przebieg procesów demograficznych uwarunkował liczne dysproporcje struktury płci i wieku ludności Obwodu Kaliningradzkiego. Wykres struktury płci i wieku ma raczej wygląd rombu ze ściętym dolnym wierzchołkiem (ryc. 7.), co jest charakterystyczne dla ograniczonej reprodukcji ludności.

Struktura płci i wieku jest odzwierciedleniem procesu starzenia się ludności, „dziur demograficznych” będących konsekwencją wojen, a także liczebnej przewagi kobiet w starszym wieku, wynikającej z nadumieralności mężczyzn w wieku produkcyjnym.

Proporcje liczebności mężczyzn i kobiet w okresie pomiędzy spisami w latach 1970–2002 zmieniały się nieznacznie, wynoszą one około 52% na korzyść kobiet. W 2002 roku w obwodzie zamieszkiwało 456 tys. mężczyzn i 499 tys. kobiet. Przeważająca liczba kobiet w stosunku do liczby mężczyzn jest charakterystyczna dla Rosji i wszystkich krajów rozwiniętych.

Ryc. 7. Struktura płci i wieku ludności Obwodu Kaliningradzkiego na dzień 1 stycznia 2005 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Cechą struktury płci i wieku ludności, charakterystyczną tylko dla Obwodu Kaliningradzkiego jest przewaga mężczyzn w grupie młodych ludzi w wieku produkcyjnym. Tłumaczy się to tym, że wśród przybywających do obwodu migrantów tradycyjnie przeważają młodzi mężczyźni. Przedtem przyjeżdżali oni do pracy we flotach: rybackiej i handlowej, a także, by studiować na wyższych uczelniach wojskowych, a następnie wstąpić do służby w siłach zbrojnych. Obecnie czynniki te są także istotne, ale znaczna jest liczba przyjeżdżających do pracy i zatrudnianych w różnych branżach, włączając w to handel przygraniczny.

Początkowo imigranci przybywali do obwodu przeważnie ze środkowej części Rosji i częściowo z niedaleko położonej Białorusi. Przeważającą część przesiedleńców stanowili Rosjanie, aczkolwiek znaczny udział mieli też Białorusini, Ukraińcy, Litwini, narody Powołża (Mordwini, Tatarzy, Czuwasze).

W latach 90. sytuacja uległa istotnej zmianie. Początkowo, w związku z wycofaniem wojsk radzieckich ze środkowo-wschodniej Europy, przyrost migracyjny ludności silnie wzrósł. W 1989 roku wyniósł on 10 tys. ludzi, a w 1990 roku – 15 tys. Wysoki poziom przyrostu migracyjnego (nie mniej niż 10 tys. osób rocznie), utrzymał się prawie do 1998 roku. W 1992 i 1994 roku wyniósł nawet 20 tys. osób rocznie. Potem nastąpił znaczny napływ migrantów z terenów Zakaukazia (Rosjanie, a także Ormianie z Azerbejdżanu, Azerowie z Armenii). Następnie gwałtownie wzrosła liczba imigrantów (zwłaszcza Rosjan) z krajów bałtyckich. Od połowy lat 90. największa liczba przesiedleńców, zwłaszcza Rosjan, a także Ukraińców, Białorusinów, Niemców, przybywała z Kazachstanu i Azji Środkowej. W ostatnich latach znowu zaczyna przeważać napływ ludności (głównie Rosjan, a także Ukraińców, Białorusinów, Niemców, Ormian) z północnych i wschodnich regionów Rosji.

W 2005 roku ponad jedną czwartą populacji obwodu stanowili przesiedleńcy, którzy przybyli do niego na początku lat 90. W latach 1991–2005 z Rosji imigrowało do Obwodu Kaliningradzkiego około 160 tys. osób, co dało dodatnie saldo migracji, wynoszące 37 tys. osób. Z krajów tzw. bliskiej zagranicy przybyły w tym okresie 133 tys. osób. Dodatnie saldo migracji wyniosło więcej niż z regionów rosyjskich, bo 93 tys. osób.

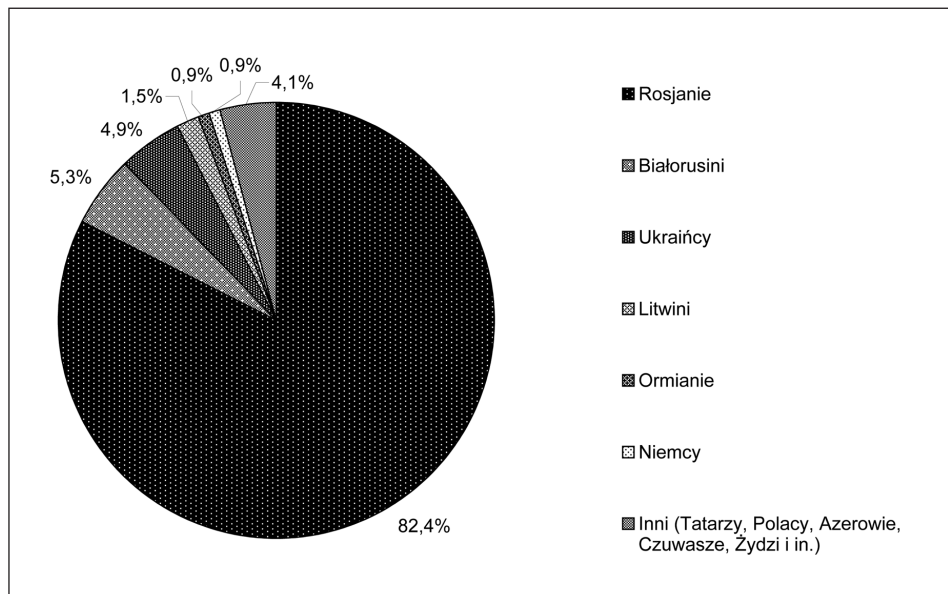
Skład etniczny ludności obwodu w dłuższym okresie był dosyć stabilny. Jednak procesy migracyjne pomiędzy dwoma ostatnimi spisami ludności doprowadziły do zwiększenia udziału Rosjan w składzie populacji (tabl. 5.).

Dane dotyczące struktury narodowościowej populacji Obwodu Kaliningradzkiego, według spisu ludności przeprowadzonego w 2002 roku, odzwierciedla ryc. 8.

Tabl. 5. Dynamika struktury narodowości populacji Obwodu Kaliningradzkiego w latach 1959–2002 według danych ze spisów ludności (%)

Narodowości (w %)	1959	1970	1979	1989	2002
Rosjanie	77,6	77,1	78,3	78,5	82,4
Białorusini	9,4	9,4	9,0	8,5	5,3
Ukraińcy	5,8	6,6	6,8	7,2	4,9
Litwini	3,5	3,2	2,4	2,1	1,5
Ormianie	0,1	0,1	0,1	0,2	0,9
Niemcy	0,1	0,15	0,15	0,2	0,9
Polacy	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4
Tatarzy	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5
Mordwini	0,6	0,4	0,5	0,4	0,2
Azerowie	0,03	0,1	0,1	0,2	0,3
Czuwasze	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2
Żydzi	0,7	0,6	0,5	0,4	0,2
Inni (Mołdawianie, Romowie, Łotysze i inni)	0,8	1,0	1,0	1,1	2,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Ryc. 8. Struktura narodowości Obwodu Kaliningradzkiego w 2002 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Przeważają w niej Rosjanie. Ich udział, według danych spisu z 2002 roku, wynosi 82%. Białorusini i Ukraińcy stanowią po 5%, Litwini – 1,5% populacji. W latach 90., dzięki przyrostowi migracyjnemu, czwarte i piąte miejsce zajęli Ormianie i Niemcy (po 1%).

Znaczna część ludności wszystkich narodowości wskazuje język rosyjski jako swój język ojczysty, a prawie wszyscy pozostali wymieniają go jako drugi język, którym swobodnie się posługują.

Obwód Kaliningradzki należy do najgęściej zaludnionych regionów Rosji, przewyższając pod tym względem siedmiokrotnie średni wskaźnik dla Rosji. Na 1 km² przypada tu średnio 61 mieszkańców. W Rosji wyższe wskaźniki mają tylko obwody: Moskiewski, Leningradzki, Tulski i Republika Północnej Osetii. Wskaźnik gęstości zaludnienia obwodu jest dosyć wysoki, także w skali światowej – na świecie wynosi on 48 osób/km², w Europie – 70 osób/km². Wskaźnik ten w obwodzie jest wyższy niż na Litwie (55 osób/km²), ale niższy niż w Polsce albo Niemczech (odpowiednio 123 i 231 osób/km²). Jednak na zachód od linii rzek Dejma-Ława (Łyna) gęstość zaludnienia osiąga wielkość 200 osób/km². Na tym obszarze gęstość zaludnienia jest bardzo wysoka.

Ograniczone odtwarzanie zasobów ludności przesądza o spadku tempa reprodukcji siły roboczej. W latach 2002–2005 liczebność populacji w wieku produkcyjnym zwiększyła się z 605 tys. do 611 tys. osób (na skutek wejścia w wiek produkcyjny liczne pokolenie urodzonego w końcu lat 80.). Liczba ta już w ciągu najbliższych lat zacznie szybko spadać, gdyż wiek produkcyjny osiągnie mało liczne pokolenie lat 90. Jeśli wskaźniki migracji utrzymają się na obecnym poziomie, to zmniejszający się napływ migrantów nie będzie w stanie zrekompensować tego spadku. Liczebność zasobów siły roboczej zacznie spadać, podczas gdy w latach 2000–2004 wyraźnie rosła (tabl. 6.). Sprzyjało to wzrostowi liczby zatrudnionych w gospodarce.

Tabl. 6. Zasoby siły roboczej Obwodu Kaliningradzkiego w latach 2000–2005 (wartość średnioroczna, w tys. osób)

Wskaźniki	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Zasoby siły roboczej – ogółem	613,5	615,6	616,5	623,4	640,7	644,8
w tym ludność czynna zawodowo	410,0	404,9	410,5	418,2	440,1	446,8
Ludność ucząca się	40,0	43,6	44,9	42,6	41,8	42,6
Osoby w wieku produkcyjnym nie pracujące w gospodarce	163,5	167,1	161,1	162,6	158,8	155,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Pomimo wzrostu liczebności zasobów siły roboczej, kryzys ekonomiczny w pierwszej połowie lat 90. spowodował znaczny spadek liczby zatrudnionych w gospodarce narodowej obwodu. Obserwowany wzrost zatrudnienia został przerwany przez kryzys finansowy w 1998 roku, po czym liczba zatrudnionych w gospodarce znów zaczęła rosnąć. Ogólna liczba zatrudnionych w 2004 roku (440 tys. osób) przekroczyła poziom z 1990 roku (435 tys. osób).

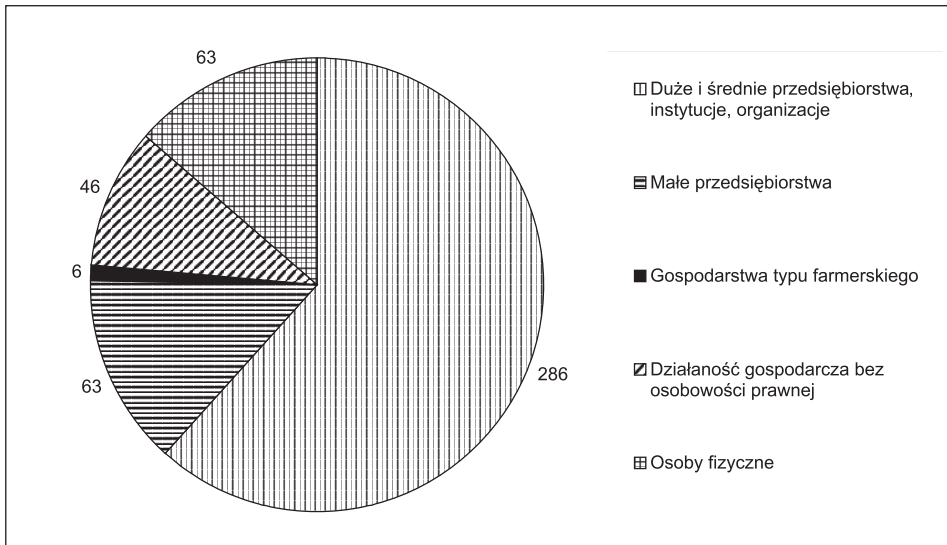
O 40% w porównaniu z 1990 rokiem wzrosła liczba osób uczących się (z 32 do 45 tys. ludzi). Wzrost liczby uczniów następował w warunkach redukcji liczby bezpłatnych miejsc w szkołach zawodowych i odzwierciedla dążenie ludności do uzyskania wykształcenia, nawet odpłatnie.

Jednocześnie w latach 90. zwiększyła się liczba osób w wieku produkcyjnym, nie uczących się i nie pracujących. Część z nich pracuje nieoficjalnie w szarej strefie, nie odnotowywanej przez urzędy statystyczne i podatkowe. Dzięki wyraźnej poprawie stanu rosyjskiej gospodarki i tendencji wzrostowej, po roku 1999 ich liczba zaczęła spadać, a w legalnej strefie gospodarki – rosnąć.

Zatrudnienie w zależności od formy własności przedsiębiorstwa, w latach 2001–2005 zmieniało się – z 39% do 29% zmalała liczba pracowników w przedsiębiorstwach państwowych i komunalnych. Uwzględniając mieszane (z udziałem państwa) formy własności (4% podmiotów), ogólna liczba zatrudnionych przez podmioty gospodarcze nadal bezpośrednio kontrolowane przez państwo, spadła z 46% w 2001 roku do 33% w 2005 roku. Obrazuje to dalszy postęp rozwoju obwodu w kierunku gospodarki rynkowej. Jednak państwo nadal wspiera mechanizmy rynkowe, nie tylko zachowując dawne struktury państwowe, ale tworzy nowe, w tym w sferze zarządzania. W „prywatnym”² sektorze gospodarki zatrudnione są 274 tys. osób, czyli 61% zatrudnionych (w 2001 roku – 50%). 4% stanowią zatrudnieni w przedsiębiorstwach zagranicznych i spółkach typu joint venture, powyżej 1% – zatrudnieni w organizacjach społecznych i religijnych. Strukturę zatrudnienia według rodzajów podmiotów gospodarczych obrazuje ryc. 9.

Wśród zatrudnionych w sektorze „prywatnym” znaczną część stanowią osoby prowadzące działalność gospodarczą i zatrudnieni przez osoby fizyczne, przy czym ta część jest w rzeczywistości większa w wyniku rozwoju szarej strefy. Znaczny jest także udział zatrudnionych w chałupnictwie.

² Wykorzystywana w statystyce w Rosji klasyfikacja form własności odzwierciedla słaby rozwój gospodarki rynkowej. Do „prywatnych” zalicza się przedsiębiorstwa o silnie różniących się od siebie formach własności, wśród których dominują spółki akcyjne różnego typu, w tym formy, które na Zachodzie nazywane są „kolektywnymi”.

Ryc. 9. Liczba zatrudnionych w gospodarce Obwodu Kaliningradzkiego według rodzajów podmiotów gospodarczych w 2003 roku (w tys. osób)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

W latach 90. w Obwodzie Kaliningradzkim pojawiło się bezrobocie. Jednak obecnie liczba bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy jest nieduża. W 2005 roku stopa bezrobocia, obliczona na podstawie liczby zarejestrowanych bezrobotnych, wynosiła tylko 1,6% w stosunku do ludności aktywnej zawodowo (w Kaliningradzie poniżej 0,5%). Jest to mniej w porównaniu do 5,1% w 1995 roku, kiedy wskaźnik ten osiągnął najwyższą wartość dla obwodu. Obecny wskaźnik jest niższy od tak zwanej naturalnej stopy bezrobocia (3–4%), poniżej której bezrobocie w krajach rozwiniętych w zasadzie nie spada. Dlatego przytoczone dane nie odzwierciedlają rzeczywistej sytuacji na rynku pracy.

Jednocześnie bezrobocie, określone zgodnie z definicją Międzynarodowej Organizacji Pracy (do bezrobotnych należą osoby w wieku produkcyjnym, nie zatrudnione, chętne do pracy i aktywnie jej poszukujące), szacowano w 2005 roku na poziomie 6% ludności aktywnej zawodowo. Wskaźnik ten jest obecnie znacznie niższy niż w 1999 roku (15,6%).

Jeśli w regionie będą realizowane duże projekty inwestycyjne, stymulowane nową ustawą o Specjalnej Strefie Ekonomicznej, zapotrzebowanie gospodarki na zasoby siły roboczej znacznie wzrośnie. Zaistnieje potrzeba sprowadzenia znacznie większej liczby migrantów.

Potrzeba wzrostu napływu migracyjnego ludności wyniknie nie tylko ze względu na tworzenie nowych miejsc pracy, ale i z potrzeby zastąpienia pracowników przechodzących na emeryturę. Na początku okresu lat 2006–2010 w wiek produkcyjny wejdzie 11 tys. osób rocznie, pod koniec – 9 tys. W tym czasie na emeryturę przejdzie (przy zachowaniu obecnego wieku emerytalnego) – 13 tys. osób rocznie na początku okresu i 14 tys. osób pod koniec. Dla osiągnięcia zrównoważonej liczebności populacji w wieku produkcyjnym konieczne jest dwukrotne zwiększenie obecnego dodatniego salda migracji, wynoszącego 4 tys. osób rocznie, do 8 tys. w 2010 roku. W kolejnym pięcioleciu (2011–2015) na emeryturę przejdzie 15 tys. osób, a w wiek produkcyjny wejdzie 9 tys. osób. Zachowanie zrównoważonej liczebności populacji w wieku produkcyjnym (z uwzględnieniem struktury wiekowej ludności) będzie wymagało dodatkowych 6 tys. osób, przy saldzie migracji nie mniejszym niż 9 tys. osób rocznie.

Bardziej zurbanizowane rejony Obwodu Kaliningradzkiego mają stosunkowo niski poziom bezrobocia. Sytuacja taka cechuje przede wszystkim centrum obwodu, miasta i rejony przylegające do niego, miejscowości strefy nadmorskiej. Wyższe bezrobocie odnotowuje się w małych miastach na prowincji obwodu. Wysoki poziom bezrobocia występuje w Gusiewie, gdzie kryzys przeżywają zakłady budowy maszyn precyzyjnych i przemysłu lekkiego. Poziom bezrobocia jest wysoki także na peryferyjnych terenach wiejskich. Aktualna pozostaje kwestia tworzenia tam nowych miejsc pracy.

Pomimo tego że głównym warunkiem rozwiązania problemów demograficznych jest pomyślny rozwój gospodarki, niezbędna i celowa jest polityka demograficzna, zakładająca poprawę położenia rodzin z dziećmi, a także regulowanie procesów migracyjnych. W maju 2006 roku, w piśmie skierowanym do Rady Federacji, prezydent Rosji W. W. Putin zaproponował przedsięwziąć środki zmierzające do podwyższenia comiesięcznych dodatków pielęgnacyjnych na dziecko, a także do zapewnienia kobietom, które urodziły dziecko, podstawowego zasiłku macierzyńskiego w wysokości 250 tys. rubli. Środki te mogą być wykorzystane przez kobiety dla poprawy warunków mieszkaniowych, uzyskania przez dziecko wykształcenia albo dołączone do funduszu emerytalnego. Trwają także prace nad udzieleniem wsparcia rosyjskim repatriantom. Odpowiedni dekret został podpisany przez prezydenta W. W. Putina 22 czerwca 2006 roku. Obwód Kaliningradzki znalazł się wśród 12 regionów Rosji, w których zostanie wdrożony pilotażowy Państwowy Program Wsparcia Repatriantów.

3.2. Sieć osadnicza

W Obwodzie Kaliningradzkim rozpowszechnione są trzy główne formy osadnictwa: monocentryczna, liniowa i rozproszona. Przykładem pierwszej są osiedla wokół Kaliningradu. Najbardziej typową dla obwodu jest forma liniowa osadnictwa reprezentowana przez zespół osiedli (około 100), położonych wzdłuż głównej arterii komunikacyjnej regionu – Kaliningrad–Czernyszewskoje, a także na wybrzeżu Morza Bałtyckiego (około 50). W południowej części obwodu najbardziej typowa jest rozproszona struktura osadnictwa.

Obwód charakteryzuje się bardzo wysokim stopniem urbanizacji. Ludność miejska stanowi około 78% populacji. Pod względem udziału mieszkańców miast w ogólnej liczbie ludności Obwód Kaliningradzki ustępuje tylko dziesięciu regionom Federacji Rosyjskiej. Wśród nich są rozwinięte przemysłowo obwody: Moskiewski, Leningradzki, Swierdłowski, Czelabiński, Tulski i inne, a także niektóre regiony, charakteryzujące się surowymi warunkami naturalnymi, gdzie wysoki odsetek ludności miejskiej tłumaczy się małą liczebnością ludności wiejskiej (Karelia, obwody: Murmański, Magadański, Kamczacki i inne).

Ponad połowa ludności miejskiej (58%) zamieszkuje Kaliningrad, liczący 430 tys. mieszkańców. To więcej niż ludność, która zamieszkiwała Königsberg (335 tys. osób w 1939 roku). Pozostałe 21 miast to znacznie mniejsze miasta; Czerniachowsk i Sowietk liczą po 40–45 tys. mieszkańców, Bałtyjsk – 33 tys. mieszkańców itd. (tabl. 7.).

Istnieje także pięć niedużych osiedli typu miejskiego i ponad tysiąc wsi o średniej liczbie ludności 150–200 osób.

Miasta Obwodu Kaliningradzkiego tworzą kilka aglomeracji (terytorialnie zbliżonych do siebie miejscowości ściśle wzajemnie związanych). Duża aglomeracja, w skład której wchodzi 19 miast i osiedli typu miejskiego, ukształtowała się wokół centrum obwodu. W jego „strefę oddziaływania” wchodzi cała zachodnia część eksklawy. Niewielka aglomeracja powstała wokół Sowietka (skupia Nieman i Sławsk, a dzięki znaczącej roli połączeń transportowych – także Krasnoznamensk). Ściśle powiązane są ze sobą, położone w odległości 25 km, Czerniachowsk i Gusiew, ku którym ciążyą Niesterow i Oziersk.

Gęsta sieć osiedli miejskich (średnia odległość między miastami obwodu wynosi zaledwie 22 km, podczas gdy średnio w Rosji – 59 km) sprzyja stworzeniu odpowiedniego systemu obsługi obszarów wiejskich. W celu organizacji życia gospodarczego i zapewnienia systemu usług obejmującego cały obszar obwodu, opracowuje się obecnie kompleksowy terytorialny plan rozwoju urbanistycznego Obwodu Kaliningradzkiego i jego części.

Tabl. 7. Miasta Obwodu Kaliningradzkiego

Miasto	Ludność wg spisu z 2002 roku (tys. osób)	Stara nazwa	Rok założenia miasta
Kaliningrad	430	Königsberg	1255
Czerniachowsk	44	Insterburg	1583 (1336)*
Sowietsk	43	Tilsit	1288
Bałtyjsk	33	Pillau	1686
Gusiew	28	Gumbinnen	1724
Swietłyj	22	Zimmerbude	1640
Gwardiejsk	15	Tapiau	1722
Nieman	13	Ragnit	1402 (1288)
Zielenogradsk	12	Cranz	1252
Pionierskij	12	Neukuhren	1254
Swietłogorsk	11	Rauschen	1258
Guriewsk	11	Neuhausen	1262
Polessk	8	Labiau	1642 (1258)
Mamonowo	7	Heiligenbeil	1522 (1302)
Bagrationowsk	7	Preussisch Eylau	1336
Oziersk	6	Darkehmen	1724
Sławsk	5	Heinrichswalde	1292
Niesterow	5	Stallupöhnen	1722
Prawdinsk	4	Friedland	1312
Ładuszkin	4	Ludwigsort	1314
Krasnoznamiensk	4	Lasdehnen	1734
Primorsk	2	Fischhausen	1305 (1268)

*W nawiasach – rok założenia twierdzy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

4. Edukacja i kultura

W Obwodzie Kaliningradzkim ukształtował się rozwinięty i wielopoziomowy system edukacji. Obecnie obejmuje on ponad 64 tys. osób, które kształcą się w różnych zawodach.

Mimo trudności w pierwszej połowie lat 90., kiedy wskutek kryzysu ekonomicznego środki finansowe przeznaczone na oświatę zostały znacznie ograniczone, a prestiż nauki wśród młodzieży obniżył się, Obwód Kaliningradzki zachował rozwinięty system różnych typów instytucji oświatowych. Od końca lat 90. sytuacja stopniowo zaczęła się poprawiać. Powstają nowe instytucje szkolne i przedszkolne, podnosi się poziom przygotowania kadr w instytucjach nauczania początkowego, średniego i wyższego zawodowego. Następuje poprawa finansowania instytucji oświatowych, które wyposaża się w komputery i inny nowoczesny sprzęt.

W procesie ewolucji systemu edukacji obwodu, podobnie jak w całej Rosji, można zaobserwować tendencje pozytywne i negatywne. Pozytywne zmiany wiążą się przede wszystkim z organizacją nauczania, wdrożeniem nowych programów i metod, rozwojem nowych typów instytucji oświatowych, w tym niepaństwowych, zwróceniem większej uwagi na elementy twórcze w nauczaniu i inne istotne aspekty kształcenia.

Przyczyną negatywnych zjawisk było pogorszenie stanu budżetu instytucji oświatowych. Na stan ten wpływ ma również położenie geopolityczne regionu, w którym system oświaty zorientowany jest wyłącznie na zaspokojenie potrzeb miejscowej ludności, co izoluje go od ogólnorosyjskiego systemu oświaty. Niedofinansowanie szkolnictwa wpływa także na braki w wyposażeniu szkół w sprzęt, jak również na niskie wynagrodzenie pedagogów. Następstwem tego jest odpływ nauczycieli do szkół niepaństwowych i ich wyjazdy do pracy za granicę. Inne przyczyny wiążą się z szybkim rozwojem szkół niepaństwowych, z których część nie zapewnia należytego poziomu nauczania. Jeszcze inne wynikają z niedociągnięć organizacji procesu wychowawczego, deprecjacji dotychczasowych autorytetów i braku nowych.

4.1. Zasadnicze szkolnictwo zawodowe

Sieć zasadniczych szkół zawodowych w Obwodzie Kaliningradzkim składa się z 23 placówek szkolnych, przy czym 9 z nich zostało przekształconych w licea zawodowe, zajmujące się przygotowaniem specjalistów o wyższym poziomie kwalifikacji. Ogółem w zasadniczych szkołach zawodowych obwodu uczy się około 11 tys. osób. Każdego roku szkoły te kończy 5 tys. wykwalifikowanych pracowników przemysłu, rolnictwa, budownictwa, transportu i łączności, handlu i gastronomii (tabl. 8.).

Szkoły przygotowują pracowników w 103 zawodach na poziomie szkoły zasadniczej i w 20 specjalnościach na poziomie średniego wy-

Tabl. 8. Zasadnicze szkoły zawodowe (na koniec roku)

Wyszczególnienie	1985	1990	1999	2002	2003	2004	2005
Liczba szkół	22	23	23	23	23	23	23
Liczba uczniów w tys. osób	10,2	10,3	11,2	11,1	11,5	11,3	10,6
Uczniowie przyjęci do szkoły w tys. osób	7,0	7,0	5,4	5,5	5,3	5,0	4,6
Absolwenci w tys. osób	5,8	7,3	5,0	4,9	4,7	4,7	5,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Edukacji Obwodu Kaliningradzkiego.

kształcenia zawodowego. Najbardziej popularne zawody to: mechanik samochodowy, spawacz, kasjer, kucharz, krawiec, elektryk, księgowy. Niektóre licea zawodowe przygotowują do zawodu kasjerów, a w ramach programów średniego kształcenia zawodowego – księgowych ze znajomością księgowości komputerowej.

System zasadniczego szkolnictwa zawodowego, zapewniający przygotowanie do zawodu w szkołach zawodowych i technicznych, przeszedł kryzys w pierwszej połowie lat 90., kiedy w związku z kryzysem w produkcji zmieniła się struktura i zapotrzebowanie na siłę roboczą w gospodarce narodowej. Obecnie sytuacja w szkolnictwie także jest trudna. Finansowanie z budżetu federalnego pokrywa mniej niż połowę środków potrzebnych na utrzymanie instytucji szkolnych. Około połowę środków przeznacza się na pensje i dodatki, na drugim miejscu znajdują się bieżące wydatki związane z pełnieniem przez te instytucje funkcji społecznych. Brakuje środków na remonty kapitalne i techniczne doposażenie pomieszczeń szkolnych. W niezadowolającej sytuacji finansowej znajdują się kluczowe przedsiębiorstwa, dla których przygotowywane są kadry i w których uczniowie odbywają praktyki.

Problemy zasadniczego szkolnictwa zawodowego, szczególnie poważne w połowie lat 90., uzasadniały twierdzenia niektórych ekspertów, że system szkolnictwa zawodowego i technicznego przeżył się, że trzeba przejść na szkolenie w przedsiębiorstwach w formie kursów albo prowadzić odpłatne szkolenia dla grup uczniów (lub na zlecenie przedsiębiorstw), głównie w prywatnych zakładach szkolenia kadr, rzekomo bardziej elastycznych i mobilnych. Realizacja takich pomysłów (tłumaczonych małym zapotrzebowaniem na wyszkolonych pracowników w znajdujących się w kryzysie branżach gospodarki) doprowadziłaby do zniszczenia systemu szkolenia wykwalifikowanych robotników. Zachowanie i doskonalenie złożonego systemu zasadniczego szkolnictwa zawodowego ma ogromne znaczenie w sytuacji, gdy obecnie w gospodarce obwodu istnieje popyt na pracowników w przemyśle, budownictwie, transporcie i w sektorze usług. W obwodzie deficytowe są zawody wymagające wysokich kwalifikacji w różnych branżach przemysłu związanych z obróbką metalu, elektrosprawacza, kierowcy.

Pomimo licznych problemów system szkolnictwa zawodowego i technicznego zachował się i do chwili obecnej, zarówno liczba przyjmowanych uczniów, jak i absolwentów ustabilizowała się. W ostatnich latach w obwodzie istnieje zapotrzebowanie na zasadnicze szkoły zawodowe – nie ma problemów z naborem uczniów. Ustalony przez Ministerstwo Edukacji FR limit miejsc w zawodowych szkołach i liceach jest wykorzystany. Przy liczbie 10150 miejsc na jedno miejsce przypada 1,1 osób,

a uwzględniając przekwalifikowanie dorosłych – 1,2 osoby na miejsce, co znacznie przewyższa średnie wskaźniki w Rosji (odpowiednio 0,9 i 1,1).

Licea zawodowe zajmują się szkoleniem specjalistów o wyższym poziomie kwalifikacji i realizują programy średnich szkół zawodowych. Osiem szkół wraz z kształceniem zawodowym prowadzi programy szkół ogólnokształcących, w trzech – stworzono grupy dla dzieci z upośledzeniem umysłowym. Dziewięć liceów zawodowych realizuje połączone programy i przygotowuje specjalistów na poziomie średniego wykształcenia zawodowego.

Jednak system zasadniczego szkolnictwa zawodowego, zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym w znacznym stopniu nie odpowiada potrzebom gospodarki. Rozwój i dostosowanie się do nowych oczekiwań rynku pracy wymaga większego wsparcia ze strony państwa.

4.2. Średnie szkolnictwo zawodowe

W Obwodzie Kaliningradzkim działa 11 państwowych średnich szkół zawodowych i 3 filie, a także 7 niepaństwowych średnich szkół zawodowych. Do szkół państwowych należą:

1. Kaliningradzki College Techniczny.
2. Kaliningradzki College Urbanistyki.
3. Kaliningradzki College Ekonomiczno-Handlowy.
4. Kaliningradzki Regionalny Muzyczny College im. S.W. Rachmaninowa.
5. Kaliningradzki College Medyczny.
6. Kaliningradzki College Rybołówstwa Morskiego.
7. Sowietskie Technikum Filmowe.
8. Kaliningradzki Regionalny College Kultury i Sztuki.
9. Gusiewskie Technikum Rolnicze.
10. Ozierskie Technikum Mechanizacji Rolnictwa.
11. Czerniachowski College Pedagogiczny.
12. Technikum Spółdzielczości (filia Biełgorodzkiego Uniwersytetu Spółdzielczości Spożywczej).
13. Kaliningradzka filia Moskiewskiego College'u Transportu Kolejowego Ministerstwa Transportu Kolejowego FR.
14. Filia Zaocznego Republikańskiego Technikum Transportu Samochodowego.

Niepaństwowe średnie szkoły zawodowe Obwodu Kaliningradzkiego to:

1. Socjalno-Ekonomiczny College (szkoła niepaństwowa).
2. Bałtycki College Gospodarki i Turystyki (szkoła niepaństwowa).

3. Bałtycki College Socjalno-Prawny (szkoła niepaństwowa).
 4. Kaliningradzki College Humanistyczny (szkoła niepaństwowa).
 5. Kaliningradzki Biznes-College (samorządna organizacja non-profit).
 6. Akademia Usług, Ekonomii i Prawa (samorządna organizacja non-profit) w Czerniachowsku.
 7. Bałtyckie Technikum Łączności (samorządna organizacja non-profit).
- Liczba uczniów w 11 państwowych średnich szkołach zawodowych w przeliczeniu na 10 tysięcy osób wynosi 136. Według danych na początek roku szkolnego 2005/06, kształciło się w nich 12,8 tys. uczniów (tabl. 9.).

Tabl. 9. Państwowe średnie szkoły zawodowe (dane na początek roku szkolnego)

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba uczniów	Uczniowie przyjęci	Absolwenci	Liczba uczniów na 10 000 osób
		w tys. osób			
1985/1986	12	15,2	3,2	3,8	180
1990/1991	12	13,2	4,3	3,4	149
1995/1996	14	10,5	3,6	2,4	113
1999/2000	13	11,9	4,1	2,2	125
2001/2002	13	12,6	4,2	3,0	132
2002/2003	13	12,5	4,4	3,4	131
2003/2004	12	12,8	4,4	3,1	135
2004/2005	11	13,0	4,3	3,3	138
2005/2006	11	12,8	4,1	3,3	136

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Jest to znacznie mniej niż średnio w Rosji, gdzie wskaźnik ten osiąga wielkość 170, i mniej niż w większości regionów Północno-Zachodniego Okręgu Federalnego.

Sytuacja systemu średniego szkolnictwa zawodowego stała się krytyczna w połowie lat 90., kiedy ogólna liczba uczniów przyjmowanych i absolwentów drastycznie spadła. Sytuacja poprawiła się częściowo w drugiej połowie lat 90., kiedy w pewnym stopniu zwiększyła się liczba uczniów przyjętych.

Branżowa struktura przygotowania kadr w średnich szkołach zawodowych nie w pełni odpowiada potrzebom regionu. Specjalizację branżową średnich szkół zawodowych obwodu odzwierciedlają dane w tabl. 10.

Uwzględniając fakt, że federalne finansowanie pokrywa średnio 40% potrzeb instytucji oświatowych, aby utrzymać się i rozwijać, zmuszone są one do prowadzenia płatnych form nauki w specjalnościach, których

koszty kształcenia mieszkańcy obwodu są gotowi ponieść. Płatne nauczanie rozwija się w specjalnościach prestiżowych („bankowość” w College'u Technicznym, „prawoznawstwo” w czerniachowskim College'u Pedagogicznym, niektóre specjalności szkoły medycznej i inne). Na zasadach pełnej odpłatności, w średnich szkołach zawodowych uczyło się na początku roku szkolnego 1996/97 – 1,6 tys. osób (15% uczniów). Z kolei na początku roku szkolnego 2003/2004 w pełni opłacało naukę 4,8 tys. osób (28% wszystkich uczniów), a na początku roku szkolnego 2005/2006 (około 40% uczących się).

Tabl. 10. Uczniowie państwowych średnich szkół zawodowych według specjalizacji branżowej szkoły w roku szkolnym 2004/05

Kierunek kształcenia	Mężczyźni		Kobiety		Podział ze względu na płeć (%)	
	w tys. osób	%	w tys. osób	%	mężczyźni	kobiety
Wszystkie szkoły	6,0	100	7,0	100	46,2	53,8
w tym o profilu:						
przemysłowym i budowlanym	2,4	40,0	1,8	25,7	57,1	42,9
rolniczym	0,8	13,4	0,8	11,4	50,0	50,0
transportu i łączności	1,8	30,0	0,4	5,7	81,8	18,2
ekonomicznym i prawniczym	0,5	8,3	2,1	30,0	19,2	80,8
ochrony zdrowia, kultury fizycznej i sportu	0,2	3,3	0,6	8,6	25,0	75,0
ogólnym	0,1	1,7	0,8	11,4	11,1	88,9
plastycznym i filmowym	0,2	3,3	0,5	7,2	28,6	71,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

W celu podwyższenia poziomu kształcenia i przyciągnięcia kandydatów średnie szkoły zawodowe nawiązują coraz ściślejszą współpracę z wyższymi uczelniami. W ponad 60% szkół opracowano i wdrożono rozszerzony program nauczania, pozwalający uczniom przyswoić w college'ach część programów realizowanych na poziomie uczelni. Zawiera się umowy dotyczące dalszej nauki absolwentów na wyższych uczelniach (państwowych oraz na prestiżowych kierunkach w uczelniach niepaństwowych). 8 z 14 szkół otrzymało status college'u. Na bazie czterech techników i college'ów otwarto filie wyższych uczelni. W ten sposób, zgodnie z zapotrzebowaniem gospodarki, rozwija się wielopoziomowa, zróżnicowana pod względem profilów, wielofunkcyjna struktura szkół.

Obecnie przed wieloma college'ami i szkołami stoi zadanie unowocześnienia listy zawodów, zgodnie z potrzebami gospodarki i popytem na usługi oświatowe. Uwzględniając te potrzeby, szkoły zwiększyły ofer-

tę specjalności z 51 do 70. Zmienia się struktura kształcenia specjalistów. Wraz ze zmianami zachodzącymi na rynku pracy liczba osób przyjmowanych na kierunki humanistyczne rośnie, a jednocześnie maleje liczba osób przyjmowanych na kierunki techniczne.

Czerniachowski College Pedagogiczny realizuje program kształcenia zgodnie ze zintegrowanymi programami opracowanymi na podstawie umów z Państwowym Uniwersytetem w Kaliningradzie, Państwowym Uniwersytetem Pedagogicznym we Włodzimierzu, Państwowym Instytutem Kultury Fizycznej w Smoleńsku oraz Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym w Moskwie.

Kaliningradzki College Techniczny ma podpisane umowy z Bałtycką Państwową Akademią Floty Rybackiej, Bałtyckim Instytutem Gospodarki i Finansów, Sankt Petersburską Akademią Leśnictwa oraz Sankt Petersburskim Uniwersytetem Technologii Kosmicznych.

Uczniowie Kaliningradzkiego Państwowego College'u Urbanistyki mają możliwość kontynuacji nauki w wybranej specjalności na Kaliningradzkim Państwowym Uniwersytecie Technicznym.

Kaliningradzkie Technikum Spółdzielcze zostało przekształcone w 2004 roku w Kaliningradzką filię Biełgorodzkiego Uniwersytetu Spółdzielczości Spożywczej.

Współpraca społeczna w szkołach średniego szkolnictwa zawodowego jest oparta na umowach z przedsiębiorstwami z danej branży i organizacjami obwodu. Większość umów ma charakter jednorazowy i obejmuje organizowanie corocznych praktyk studentów oraz realizację zawodowego kształcenia i doksztalcenia bezrobotnych razem z Urzędem Pracy.

W Obwodzie Kaliningradzkim dotychczas nie rozpowszechniły się centra kształcenia ustawicznego, których celem jest szkolenie i doszkalanie pracowników przedsiębiorstw – partnerów społecznych. Jedno takie centrum zostało stworzone w ramach innowacyjnych projektów TACIS, na bazie Kaliningradzkiego College'u Handlowo-Ekonomicznego. W college'u tym w ciągu trzech lat przeprowadzono kształcenie bezrobotnych skierowanych przez Urząd Pracy, w następujących specjalnościach:

- technologia artykułów żywienia zbiorowego;
- prowadzenie księgowości komputerowej;
- menedżer do spraw personelu;
- oraz w zawodach: kucharz-cukiernik, kelner-barman, sprzedawca artykułów spożywczych.

Na podstawie skierowania z Urzędu Pracy w Kaliningradzkim Technikum Spółdzielczym odbywa się przygotowanie do zawodów: sprzedawca, operator komputera. Pozostałe szkoły średniego szkolnictwa zawodo-

wego na ogół nie współpracują z Urzędem Pracy w ramach kształcenia dorosłych i doszkalania bezrobotnych.

Uzupełniające szkolenia zawodowe wpływają na poprawę sytuacji na rynku pracy, jednak nie rozwiązują zasadniczo problemu niezrównoważenia popytu na wykwalifikowanych pracowników z istniejącą strukturą usług oświatowych.

Realizacja jednolitej państwowej polityki w zakresie kształcenia specjalistów omawianego poziomu wykształcenia jest utrudniona z powodu resortowego rozdrobnienia i różnic w wymaganiach w stosunku do działalności techników i college'ów. Świadczą o tym powtarzające się specjalności i różnorodność profili w większości szkół.

4.3. Szkolnictwo wyższe

Przygotowanie specjalistów z wyższym wykształceniem zapewnia 6 państwowych wyższych uczelni, filie i przedstawicielstwa państwowych szkół wyższych w Moskwie i Sankt Petersburgu, a także 6 niepaństwowych uczelni, które otrzymały licencje na kształcenie specjalistów.

Szkolnictwo wyższe regionu rozwija się w trudnych warunkach finansowych, związanych ze znacznym zredukowaniem nakładów budżetowych. W obwodzie istnieje 6 samodzielnych państwowych wyższych uczelni, w tym 4 cywilne – Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. I. Kanta (RPU im. I. Kanta), Kaliningradzki Państwowy Uniwersytet Techniczny (KPUT), Bałtycka Akademia Floty Rybackiej (BAFR), Kaliningradzki Instytut Prawa (KIP).

Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. I. Kanta podlega bezpośrednio Ministerstwu Szkolnictwa Ogólnego i Zawodowego. Kaliningradzki Państwowy Uniwersytet Techniczny i Bałtycka Akademia Floty Rybackiej są resortowymi szkołami wyższymi, wcześniej podlegającymi zlikwidowanemu Państwowemu Komitetowi FR ds. Rybołówstwa, którego funkcje przejęło obecnie Ministerstwo Rolnictwa i Żywności. Kaliningradzki Instytut Prawa (do 1997 roku – Kaliningradzka Wyższa Szkoła Ministerstwa Spraw Wewnętrznych) jest jedną z wyższych uczelni MSW. Wojskowe wyższe uczelnie to: Kaliningradzka Wyższa Szkoła Wojskowo-Morska (od 1998 roku – Bałtycki Instytut Wojskowo-Morski) i, utworzony w Obwodzie w 1995 roku (na bazie przeniesionej do Obwodu Niżnogradzkiego Wojskowej Wyższej Szkoły Technicznej), Kaliningradzki Wojskowy Instytut Federalnej Służby Pogranicza Federacji Rosyjskiej.

Oprócz wymienionych istnieje wiele filii moskiewskich i sankt-petersburskich państwowych i niepaństwowych wyższych uczelni, a także 6 niepaństwowych szkół wyższych, które posiadają licencje na kształcenie specjalistów.

Liczba studentów w latach 1990–1995 zmniejszyła się. Przyczynił się do tego spadek produkcji w przemyśle rybnym i utrata części rynku pracy po rozpadzie ZSRR, co wpłynęło na spadek zainteresowania, przygotowującymi kadry dla rybołówstwa: Kaliningradzkim Państwowym Uniwersytetem Technicznym i Bałtycką Akademią Floty Rybackiej. Na początku lat 90. w kraju zmniejszył się także popyt na usługi oświatowe. Na Kaliningradzkim Państwowym Uniwersytecie, zorientowanym na potrzeby regionu, wystąpiły problemy z rekrutacją na wiele kierunków studiów. Odnotowano także wysoki odsiew studentów.

Ze względu na zapotrzebowanie regionu na nowe specjalności oraz zwiększenie rekrutacji na prestiżowe kierunki ekonomiczne, prawnicze i inne (w tym na studiach płatnych), w uczelniach kaliningradzkich zahamowano spadek liczby kandydatów i studentów. Kaliningradzki Państwowy Uniwersytet odnotował znaczny wzrost liczby studentów.

Według danych z początku roku akademickiego 1996/97, w trzech wyższych uczelniach na płatnych studiach uczyło się 2,8 tys. studentów – 21% ogólnej liczby studiujących (w Kaliningradzkim Państwowym Uniwersytecie – 25%). Rozpoczął się proces regionalizacji, orientacja na miejscowe potrzeby branżowych wyższych uczelni. Podobny proces dotyczy również Kaliningradzkiego Państwowego Uniwersytetu Technicznego i Bałtyckiej Akademii Floty Rybackiej.

Zainteresowanie uzyskaniem wyższego wykształcenia znacznie zwiększyło się pod koniec lat 90. Wskaźniki rekrutacji studentów i liczby absolwentów państwowych i niepaństwowych szkół wyższych zaczęły wzrastać (tabl. 11). W latach 1996–2005 liczba studentów wzrosła

Tabl. 11. Dynamika kształcenia kadr w wyższych szkołach państwowych (bez szkół wojskowych) (dane na początek roku akademickiego)

Rok akademicki	Liczba uczelni	Liczba studentów ogółem	Studenci przyjęci	Absolwenci	Liczba studentów na 10 000 osób
		w tys. osób			
1950/1951	1	1,0	0,5	–	25
1970/1971	3	14,4	2,7	2,0	195
1990/1991	3	15,8	3,4	1,7	178
1995/1996	3	12,4	3,2	1,6	133
1998/1999	3	16,9	4,3	2,0	178
2001/2002	3	21,2	5,1	2,9	222
2002/2003	4	24,6	6,4	3,6	258
2003/2004	4	24,6	7,1	4,0	259
2004/2005	4	25,4	6,5	3,6	269
2005/2006	4	28,6	7,4	4,2	302

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

dwukrotnie i przekroczyła 40 tys. osób. Na 10 tys. osób przypadało 426 studentów wyższych uczelni, w tym uczelni państwowych – 302. Pod względem liczby studentów wyższych uczelni przypadających na 1 tys. osób Obwód Kaliningradzki przewyższa o ponad jedną czwartą sąsiednie państwa.

Na początku roku akademickiego 2001/2002 w obwodzie funkcjonowało 5 uczelni niepaństwowych (3,3 tys. studentów), zaś na początku roku akademickiego 2005/2006 było ich 6 (11,5 tys. studentów).

Trudności z finansowaniem uczelni państwowych, przy istniejącym popycie na usługi oświatowe, spowodowały rozwój płatnych form nauki w 3 z 6 uczelni państwowych, 5 uczelniach niepaństwowych i 17 filiach i przedstawicielstwach uczelni zamiejscowych, głównie moskiewskich. Na początku roku akademickiego 2003/2004 w państwowych szkołach wyższych na płatnych studiach uczyło się 14,2 tys. osób (połowa ogólnej liczby studentów). Nauka w niepaństwowych wyższych uczelniach (11,5 tys. studentów) jest płatna. Zatem na odpłatnych studiach uczy się ponad 26 tys. studentów z 40 tys. ogółem, czyli prawie dwie trzecie.

Na początku roku akademickiego 2003/2004 ogólna liczba wykładowców szkół wyższych wynosiła przeszło 1600, w tym ponad 800 doktorów habilitowanych i doktorów nauk. Odnotowuje się wzrost znaczenia uczelni w rozwoju potencjału intelektualnego, innowacji społecznych, nowych technologii informacyjnych w regionie.

Dużą popularność zyskały studia w trybie wieczorowym i zaocznym (tabl. 12). Chociaż poszerzają one grono osób uzyskujących wyższe wykształcenie, jakość kształcenia specjalistów na niestacjonarnych formach nauki jest często o wiele niższa, niż na studiach dziennych.

Tabl. 12. Szkoły wyższe (dane na początek roku akademickiego 2004/2005)

Wyszczególnienie	Ogółem	w tym:	
		państwowe	niepaństwowe
Liczba uczelni	10	4	6
Liczba studentów (razem z filiami) – ogółem (w tys. osób)	29,9	25,4	4,5
w tym na studiach:			
dziennych	16,8	14,2	2,6
wieczorowych	3,5	2,5	1,0
zaocznych	9,6	8,7	0,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Największą uczelnią regionu jest Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. Immanuela Kanta (do 2005 roku – Kaliningradzki Uniwersytet Państwowy). Studiuje na nim 13 tys. studentów i 400 doktorantów; zatrudnionych jest 1,5 tys. pracowników. Uniwersytet kształci szerokie spektrum specjalistów w dyscyplinach przyrodniczych, humanistycznych i pedagogicznych.

Na uniwersytecie jest 12 wydziałów, kilka instytutów i centrów (Instytut Ustawicznego Kształcenia Pedagogicznego, Instytut Technologii Informacyjnych, Międzyregionalny Bałtycki Instytut Nauk Społecznych i inne). W Czerniachowsku działa filia uniwersytetu.

Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. I. Kanta jest ściśle związany z czołowymi rosyjskimi ośrodkami naukowymi i oświatowymi: państwowymi uniwersytetami w Moskwie i Sankt Petersburgu, Moskiewskim Państwowym Instytutem Stosunków Międzynarodowych, instytutami Rosyjskiej Akademii Nauk. Rozwijają się dwustronne stosunki z uniwersytetami Litwy, Polski, Niemiec, Danii, Finlandii, Szwecji, Wielkiej Brytanii, Francji, USA i innych krajów. Liczne wydziały biorą udział w ogólnorosyjskich i międzynarodowych projektach.

W 2007 roku Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. I. Kanta znalazł się wśród 40 uczelni, które zwyciężyły w konkursie organizowanym dla instytucji oświatowych wyższego szkolnictwa zawodowego, wdrażających w latach 2007–2008 innowacyjne programy oświatowe (w 2006 roku, kiedy konkurs ten był przeprowadzany po raz pierwszy, granty otrzymało 17 wyższych uczelni). Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. I. Kanta zaprezentował w konkursie program „Rozwój innowacyjnej oświatowej infrastruktury uniwersytetu dla podniesienia konkurencyjności eksklawy Rosji”. Na realizację projektu uniwersytet otrzyma 341 mln rubli przeznaczonych na nowoczesne wyposażenie laboratoriów naukowych i unowocześnienie systemu nauczania.

Bałtycka Państwowa Akademia Floty Rybackiej kształci specjalistów na potrzeby połowów i przetwórstwa rybnego. Studiuje w niej około 2,5 tys. studentów. W akademii rozszerza się profil kształcenia o kierunki transportowe (morskie i samochodowe). Dla Ministerstwa Sytuacji Nadzwyczajnych zorganizowano kształcenie ratowników na poziomie wyższym.

Kaliningradzki Państwowy Uniwersytet Techniczny jest uczelnią kształcąca 6 tys. studentów w różnych specjalnościach, związanych z okrętownictwem, ichtiologią, technologią przetwórstwa rybnego itd. KPUT rozszerza politechniczny zakres kształcenia, przygotowując kadry inżynierskie dla licznych branż gospodarki obwodu – budownictwa, rolnictwa i innych.

Specjalistów na poziomie wyższym przygotowują także: Kaliningradzki Instytut Prawniczy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyj-

skiej, Bałtycki Wojskowy Instytut Morski im. F. F. Uszakowa i Kaliningradzki Wojskowy Instytut Federalnej Służby Pogranicza Federacji Rosyjskiej.

Problem doskonalenia systemu szkolnictwa wyższego w regionie i jego dostosowania do nowych warunków nie został dotychczas rozwiązany ze względu na trudną sytuację finansową szkół wyższych, nie posiadających zazwyczaj wystarczających środków na modernizację bazy oświatowej i badawczej.

Kształcenie specjalistów z wyższym wykształceniem nie w pełni uwzględnia sytuację na regionalnym rynku pracy, w związku z czym na uczelniach prowadzi się nauczanie jednoprofilowe. Nieuzasadnione jest dublowanie kształcenia specjalistów przez wyższe uczelnie (prawników, ekonomistów, menedżerów). Szkoły opuszczają specjaliści, na których kwalifikacje brak jest zapotrzebowania na regionalnym rynku pracy.

Wyższe uczelnie pełnią coraz większą rolę nie tylko w przygotowaniu kadr, ale także w badaniach naukowych. Największym centrum, łączącym różne kierunki badań podstawowych w regionie, jest Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. I. Kanta, gdzie ostatnio najbardziej aktywnie rozwijają się badania społeczne i ekologiczne. Utworzono na nim Bałtycki Międzyregionalny Instytut Nauk Społecznych, badający kompleksowo wzajemne stosunki Rosji i Europy.

Zespół naukowo-techniczny dysponował wcześniej ogromnym potencjałem, zwłaszcza w dziedzinie badań Oceanu Światowego. Jednak w latach 90. dotknął go głęboki kryzys. Zakres finansowania prac naukowo-badawczych i doświadczalno-konstrukcyjnych zmniejszył się 14-krotnie. Liczba zatrudnionych zmalała 8-krotnie. Kaliningrad pozostaje jednak dużym centrum naukowym. W sektorze oświaty i nauki pracuje ponad 100 doktorów habilitowanych i 650 doktorów. W ostatnich latach zwiększyła się liczebność kadr naukowych – na wyższych uczelniach w Kaliningradzie kształcą się obecnie ponad 600 doktorantów.

Kaliningrad jest jednym z najważniejszych w Federacji Rosyjskiej centrów badania Oceanu Światowego. Atlantycki Oddział Instytutu Oceanografii im. P. P. Szyszowa Rosyjskiej Akademii Nauk jest właścicielem wszystkich wielkotonażowych i połowy średnionieżowych jednostek floty naukowo-badawczej Rosji. W Atlantyckim Naukowo-Badawczym Instytucie Rybołówstwa Morskiego i Oceanografii prowadzone są badania zasobów ryb. Tu opracowuje się prognozy ich połowów na Bałtyku i w Oceanie Atlantyckim. Szereg jednostek prowadzi prace badawcze i projektowe oraz zajmuje się analizą przemysłu rybnego. Projektuje się także wyposażenie dla rybołówstwa i przemysłu rybnego. Niektóre instytuty projektowe i konstrukcyjne oraz laboratoria zajmują się budownictwem, budową maszyn, rolnictwem i ekologią.

W Obwodzie Kaliningradzkim od 1992 roku realizuje się liczne międzynarodowe projekty badawcze. Dotyczą one różnych aspektów rozwoju tego terytorium: ochrony środowiska i oszczędności energii, energetyki i transportu, oświaty i szkolenia kadr, sfery socjalnej i ochrony zdrowia.

W efektywnym wykorzystaniu potencjału naukowo-technicznego regionu ważną rolę odegrać może realizacja idei międzynarodowych technopolii z udziałem strony rosyjskiej. Opracowania naukowe (zarówno regionalne, jak i innych rosyjskich centrów naukowo-badawczych) mogłyby przekształcać się tutaj w modele doświadczalne i krótkie serie produkcyjne. Wykorzystanie mechanizmu Specjalnej Strefy Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim jest czynnikiem, wspierającym organizacje produkujące na eksport, bazujące na opracowaniach naukowych.

4.5. Kultura

Kultura jest dziedziną gospodarki, w której zaszły ogromne zmiany w porównaniu z okresem radzieckim. Dotyczą one zarówno jej bazy materialnej, jak i treści życia kulturalnego.

W latach 90. finansowanie instytucji kulturalnych zmniejszyło się drastycznie. Wynagrodzenie pracowników kultury stało się skrajnie niskie, znacznie mniej środków przeznaczono na wyposażenie instytucji. Zmniejszyła się liczba woluminów i znacznie zmały nakłady wydawanych książek. Z powodu obniżenia się poziomu życia ludności spadła frekwencja w teatrach, kinach, klubach i bibliotekach.

Pomimo kryzysu lat 90., udało się zachować szeroką sieć instytucji i pracowników kultury. Obecnie działa ponad 600 instytucji kulturalnych, m.in. 4 profesjonalne teatry, 12 muzeów, 305 bibliotek. Istnieje 275 instytucji kulturalno-rozrywkowych (kina, sale koncertowe, domy kultury, kluby).

Od początku XXI wieku finansowanie instytucji kulturalnych zaczęło się poprawiać. Wydatki budżetu na rozwój kultury i sztuki, kinematografii, a także środków masowego przekazu w latach 2001–2006 wzrosły ponad pięciokrotnie.

W obwodzie są 4 profesjonalne teatry. Największy z nich to Regionalny Teatr Dramatyczny. W odbudowanym kościele Luizy w Kaliningradzie znajduje się Regionalny Teatr Lalek. W Sowietsku działa Teatr Młodego Widza „Młodzieżowy” (teatr-Tylża). W 2001 roku w Kaliningradzie otwarto Państwowy Regionalny Teatr Muzyczny na Basiejnoj. Przy teatrze działa filia Rosyjskiej Akademii Sztuki Teatralnej.

W latach 90. liczne kina i kluby, szczególnie na terenach wiejskich, zostały zamknięte. Pokonanie kryzysu ekonomicznego umożliwiło poprawę ich sytuacji. W 2000 roku w Kaliningradzie zmodernizowano dwa główne kina – „Rosja” (na 1200 miejsc) i „Zorza”. Dawne kino „Październik” przekształcono w 1997 roku w Dom Sztuki, gdzie odbywają się przedstawienia teatralne i koncerty symfoniczne. W 2006 roku w centrum handlowo-rozrywkowym „Kaliningrad-Plaza” otwarto multikino (7 sal kinowych). Następne takie kino otwarte będzie w „Centrum Europa”, budowanym w centrum miasta.

Zachowaniu tradycji kulturalnych narodów Federacji Rosyjskiej, zamieszkujących na terenie obwodu oraz podtrzymaniu wszystkich form narodowo-kulturalnej samorealizacji obywateli sprzyja Regionalny Dom Twórczości Ludowej. Odbywają się tu praktyki i seminaria dla liderów grup amatorskich, spotkania twórców, koncerty, festiwale twórczości ludowej, konkursy. Organizowane są także coroczne regionalne jarmarki twórczości ludowej i wystawy twórców-amatorów.

Głównym centrum życia muzycznego jest Filharmonia Regionalna, założona w 1946 roku jako biuro koncertowo-estradowe. W jej skład wchodzi: Orkiestra Kameralna, zespół muzyki rosyjskiej „Harmonia”, zespół „Pieśń Rosyjska”, zespół rosyjskich instrumentów ludowych „Bałtycka Pamiątka” i inne. Funkcjonują programy: „Filharmonia dla wsi”, „Całą rodziną do sali koncertowej”, „Młodzieżowa akademія sztuk pięknych” i filharmonia dziecięca „Alfabet inspiracji”. W odbudowanym w latach 70. budynku byłego niemieckiego kościoła Świętej Rodziny mieści się sala koncertowa filharmonii z organami, sprowadzonymi z Czechosłowacji i uruchomionymi w 1982 roku. W Kaliningradzie działa Orkiestra Symfoniczna, Orkiestra Dęta Sztabu Floty Bałtyckiej, chór kameralny „Kredo”.

Do instytucji popularyzujących sztuki plastyczne zalicza się Dom Twórcy z salą wystawową i pracowniami artystów, a także utworzoną w 1988 roku Kaliningradzką Galerię Sztuk Pięknych.

Zasoby ogólnodostępnych bibliotek obwodu przekraczają 6 mln woluminów. Do mających filie na terenie całego obwodu zaliczają się: Kaliningradzka Regionalna Biblioteka Publiczna (powyżej 800 tys. woluminów), Regionalna Biblioteka Dziecięca im. A. P. Gajdara, Regionalna Biblioteka dla Młodzieży im. W. W. Majakowskiego, Regionalna Biblioteka dla Niewidomych. We wszystkich miastach i rejonach funkcjonują miejskie i rejonowe biblioteki, z których największą jest Kaliningradzka Biblioteka Miejska im. A. P. Czechowa.

Coraz bardziej rozpowszechnia się kultura masowa. W klubach „Wagonka”, „Olsztyn”, „Planeta”, „Uniwersał” i innych regularnie organizowane są nocne dyskoteki, koncerty czołowych muzyków Kaliningradu

i zaproszonych gości (znanych wykonawców i grup muzycznych nie tylko z innych regionów Rosji, ale i z zagranicy).

Od drugiej połowy lat 80. likwidowany jest komunistyczny monopol na środki masowego przekazu. Obecnie w obwodzie zarejestrowanych jest około 250 tytułów prasowych – gazet, czasopism, biuletynów informacyjnych. W coraz większym stopniu wykorzystuje się także nowe środki i metody (telekomunikacji, telewizję satelitarną), kształtujące życie intelektualne społeczeństwa. Wielorodzinne osiedla Kaliningradu są najczęściej wyposażone w telewizję kablową. Sieci kablowe obejmują także wiele innych miast obwodu. Usługi internetowe oferuje 11 firm-dostawców. Liderami na tym rynku są „TiS-Dialog”, „Bałtnet”, „Gazinetnet”.

Cofnięcie w drugiej połowie lat 80., w okresie „pierestrojki”, zakazu studiowania niemieckiej historii Kaliningradu wpłynęło na rozwój muzealnictwa. Równocześnie, w związku z rozwojem turystyki, zaczęto zwracać uwagę na pomniki radzieckiej i współczesnej historii.

Na terenie obwodu istnieje 788 zabytków historii i kultury, z tego 170 o znaczeniu federalnym. W celu ich zabezpieczenia w 2003 roku przyjęto regionalną ustawę „O obiektach dziedzictwa kulturalnego (zabytkach historii i kultury) Obwodu Kaliningradzkiego”.

Muzea regionu odwiedza corocznie ponad 700 tys. osób. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców jest to o jedną trzecią więcej, niż średnio w Rosji i dwukrotnie więcej, niż na Litwie czy w Polsce. Turystów przyciągają muzea Kaliningradu posiadające unikatowe i stale uzupełniane kolekcje eksponatów. Największe z nich, Regionalne Muzeum Historii i Sztuki w Kaliningradzie, posiada siedem filii.

Muzeum Oceanu Światowego (Oceanarium), otwarte w Kaliningradzie w 1990 roku, wzbogacone zostało w lipcu 1994 roku o statek naukowo-badawczy „Witiaz”, w maju 2000 roku o okręt podwodny B-413 (o napędzie spalinowym i elektrycznym, wchodzący w skład flot Północnej i Bałtyckiej), zaś w kwietniu 2001 roku o statek naukowo-badawczy Rosyjskiej Agencji Kosmicznej „Kosmonauta Wiktor Pacajew”. Od 2004 roku przy muzeum zacumowano lodołamacz „Krasin”, będący filią muzeum w Sankt Petersburgu.

Funkcję muzeum pełni również katedra – najbardziej znany zabytek architektury gotyku północnogermańskiego. Położona w centrum Kaliningradu, na Wyspie Kanta, stanowi obecnie centrum duchowo-kulturalne, otwarte dla zwiedzających. Znajduje się w nim muzeum katedralne oraz kaplica prawosławna i protestancka.

W pomieszczeniu byłej Biblioteki Wallenrodzkiej organizowane są koncerty muzyki organowej.

Jedyne w Rosji Muzeum Bursztynu mieści się w starej pruskiej Wieży Dona w Kaliningradzie. W kolekcji muzeum znajdują się najcenniejsze rodzaje bursztynu, pokazana jest historia pochodzenia i wydobycia, właściwości bursztynu naturalnego i jego obróbka artystyczna. Ekspozycja przedstawia ponadto historię oraz fragmenty słynnej „Bursztynowej Komnaty”. Muzeum prowadzi także działalność oświatową, wygłasza się prelekcje z oprawą muzyczną oraz pokazem filmów.

Wielkim zainteresowaniem cieszą się budowle obronne Königsberga – Fort Nr 5 „Król Fryderyk Wilhelm III”, Baszta Wrangla, wałowe umocnienia na Litewskim Wale z kazamatami, bastionami i koszarami „Kronprinz”. Kabergerskij fort z bastionami Kaberger i Pregel oraz rawelinem Fridland. Twierdza Bałtyjska, której początek budowy sięga czasów panowania Królestwa Szwedzkiego na Bałtyku, jest przykładem budowli fortyfikacyjnych z XVII–XIX wieku.

Od 2002 roku archeolodzy prowadzą prace badawcze na fundamentach zabytku architektury „Ruiny Zamku Królewskiego”. Istnieją różne opinie co do tego, czy w celu przyciągnięcia turystów należy zamek odbudować, a jeśli tak w to w jakim stopniu.

Symbolami rosyjskiej obecności w regionie są pomniki Piotra I w Kaliningradzie i carycy Elżbiety Pietrowny w Bałtyjsku. W Kaliningradzie, Bałtyjsku, Niemanie i wiosce Nizowje wzniesiono pomniki upamiętniające pobyt Piotra Wielkiego w Prusach Wschodnich. W Czerniachowsku wybudowano pamiątkowy kompleks poświęcony paradzie gwardii rosyjskiej, która miała miejsce w 1914 roku w Insterburgu. W 2006 roku na Placu Zwycięstwa w Kaliningradzie uroczystie odsłonięto kolumnę tryumfalną, upamiętniającą Zwycięstwo w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej (1941–1945) i 60-lecie utworzenia Obwodu Kaliningradzkiego.

Kilka muzeów poświęconych jest wybitnym ludziom, żyjącym na tej ziemi. W latach 70. w Czistych Prudach zostało otwarte muzeum litewskiego krzewiciela oświaty K. Donelaitisa. W 1994 roku w Otradnom uruchomiono muzeum G. Bracherta, znanego niemieckiego rzeźbiarza.

Do ważnych atrakcji turystycznych należą zabytki związane z działaniami wojennymi na terenie obwodu i zajęciem Königsberga. W Kaliningradzie wzniesiono pamiątkowy kompleks, poświęcony uczestnikom szturm na Königsberg – 1200 Gwardzistom. Na ulicach i skwerach miast obwodu znajdują się liczne pomniki żołnierzy radzieckich. Ekspozycja w Bunkrze Lascha w Kaliningradzie poświęcona jest tematowi „Szturm wojsk radzieckich na miasto-twierdzę Königsberg w kwietniu 1945 roku”. Muzeum Floty Bałtyckiej w Bałtyjsku dysponuje unikatowymi ekspozycjami uzbrojenia, modeli statków, sztandarów, odznaczeń, fotodokumentów, przedmiotów użytkowych, przedstawiających 300-letnią

historię Floty Bałtyckiej oraz materiałami na temat historii Pillau (Bałtyjska). Muzeum organizuje wycieczki do Twierdzy Bałtyjskiej, do bałtyjskiej latarni morskiej, na statki Floty Bałtyckiej.

Trudności w rozwoju bazy materialnej kultury nie zostały w pełni przezwyciężone. Przykładowo, przez ponad dziesięć lat w Kaliningradzie działało duże i dobrze wyposażone pod względem technicznym wydawnictwo „Jantarnyj Skaz” (do 1992 roku – wydawnictwo „Kaliningradzka Prawda”). Było to jedno z czołowych przedsiębiorstw wydawniczo-poligraficznych Rosji, wydających różnorodne publikacje. Publikowane książki niejednokrotnie otrzymywały nagrody na rosyjskich i międzynarodowych targach książki. Jednak w latach 2005-2006 „Jantarnyj Skaz” praktycznie przestał istnieć. Ten sam los spotkał w 2005 roku najstarsze wydawnictwo w obwodzie – założone w 1958 roku Kaliningradzkie Wydawnictwo Książkowe, wydające książki pisarzy kaliningradzkich oraz literaturę dziecięcą. Popyt na książki, który spadł w pierwszej połowie lat 90., w ostatnim czasie wzrósł. W Kaliningradzie i obwodzie zaczęły rozwijać się sieci nowych księgarń, z których największą są „Książki i książeczki”, wchodzące w skład grupy spółki „Wester”.

Wraz z upadkiem systemu komunistycznego życie kulturalne w regionie stało się bardziej zróżnicowane. Zaczęto organizować międzynarodowe festiwale muzyczne, festiwale sztuki oraz filmowe. Od 2004 roku w Swietłogorsku odbywa się festiwal filmowy „Bałtyckie Debiuty”, na którym debiutanckie prace reżyserów z krajów regionu bałtyckiego są przedstawiane na tle ostatnich osiągnięć kina rosyjskiego. Uzupełnieniem jest zainaugurowany w 1975 roku festiwal sztuki „Bursztynowy naszyjnik”.

Od 1990 roku organizowany jest międzynarodowy festiwal muzyki organowej „Jesienny Gwiazdozbiór”. Od 1993 roku odbywa się dziecięcy festiwal „Muzyczna Wiosna”. Od 1999 roku co dwa lata w Kaliningradzie organizuje się międzynarodowy konkurs organowy. W 2006 roku zamontowano organy katedralne. W grudniu 2007 roku zostaną uruchomione drugie organy. Dzięki temu katedra w Kaliningradzie będzie posiadać jeden z największych w Europie i jedyny w Rosji zespół organowy. Może to zwiększyć popularność Kaliningradu jako centrum muzyki organowej.

Rozwój kultury w Obwodzie Kaliningradzkim odbywa się na płaszczyźnie kontaktów cywilizacji słowiańsko-prawosławnej i zachodniej. Specyfiką okresu, który rozpoczął się w drugiej połowie lat 80., jest to, że aktywnie rozwijająca się kultura rosyjska współdziała z zachowanymi i odbudowywanymi obecnie historyczno-architektonicznymi zabytkami średniowiecza, należącymi do światowego dziedzictwa kultury. Jednocześnie prowadzi się ściśle kontakty kulturalne z sąsiednimi krajami regionu bałtyckiego.

Rozwój kultury rosyjskiej polega także na wzmocnieniu stosunków z innymi regionami Rosji. Aktywna polityka kulturalna opiera się na dośrodkowej współpracy międzynarodowej. Przykład obwodu kształtuje pozytywny wizerunek narodu i państwa rosyjskiego wśród państw ościennych. Na tej podstawie nasila się wpływ kultury rosyjskiej na otaczające kraje.

Utrwaleniu tradycji kultury rosyjskiej w obwodzie służyć ma umocnienie prawosławnego chrześcijaństwa, które stanowiło podstawę formowania cywilizacji słowiańsko-prawosławnej. Przez cały okres radziecki nie zbudowano tu ani jednej prawosławnej świątyni. Pierwsza taka świątynia na terenie regionu (cerkiew świętego Mikołaja) została otwarta dopiero w 1985 roku w dawnej Juditten-kirche w Kaliningradzie. Wiele z działających cerkwi prawosławnych mieści się w dawnych kościołach katolickich i luterańskich. Pierwszą cerkwią o tradycyjnej prawosławnej architekturze była nieduża cerkiew w Swietłym, którą w 1992 roku poświęcił metropolita Cyryl. W 1996 roku poświęcił on także nową świątynię w Bagrationowsku.

W 1996 roku na placu Zwycięstwa w Kaliningradzie rozpoczęto budowę prawosławnej świątyni Chrystusa Zbawiciela. We wrześniu 2006 roku Patriarcha Moskiewski i Wszechrusi Aleksy II dokonał poświęcenia świątyni. Po uroczystości Sobór zwiedził prezydent Rosji W.W. Putin, który pogratulował kaliningradczykom tego radosnego święta i zaznaczył, że Sobór nie tylko stanie się centrum prawosławnych chrześcijan Obwodu Kaliningradzkiego, ale i przekształci się w duchowe centrum całego regionu bałtyckiego.

Obecnie w Obwodzie Kaliningradzkim istnieje około 70 świątyń prawosławnych. W grudniu 1999 roku powstał żeński klasztor Świętego Mikołaja, a w 2001 roku – żeński klasztor świętej Elżbiety. Jednocześnie nie stawia się przeszkód dla działalności nie zabronionych prawem wspólnot religijnych.

Oprócz parafii Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, których jest ponad 50, w obwodzie zarejestrowano 100 innych organizacji religijnych (z tego najwięcej rzymskokatolickich, luterańskich i pięćdziesiątników). W stolicy regionu w 1994 roku został otwarty katolicki kościół świętej Rodziny, a w 2005 roku poświęcono kościół świętego Wojciecha-Adalberta. W 2006 roku zbudowano ormiańską cerkiew apostołską.

W życie kulturalne obwodu coraz bardziej angażuje się młodzież. Przy Urzędzie Gubernatora Obwodu Kaliningradzkiego utworzono rząd młodzieżowy, a w Dumie Obwodowej – młodzieżowe zgromadzenie parlamentarne. Młodzi ludzie nabierają tu doświadczenia w komunikacji interpersonalnej oraz wiedzy niezbędnej w rozwiązywaniu złożonych kwestii

dotyczących rozwoju regionalnego. Rozwiązują oni konkretne problemy polityki młodzieżowej i zapewniają lobbowanie na rzecz interesów młodzieży w decyzjach podejmowanych przez władze regionalne.

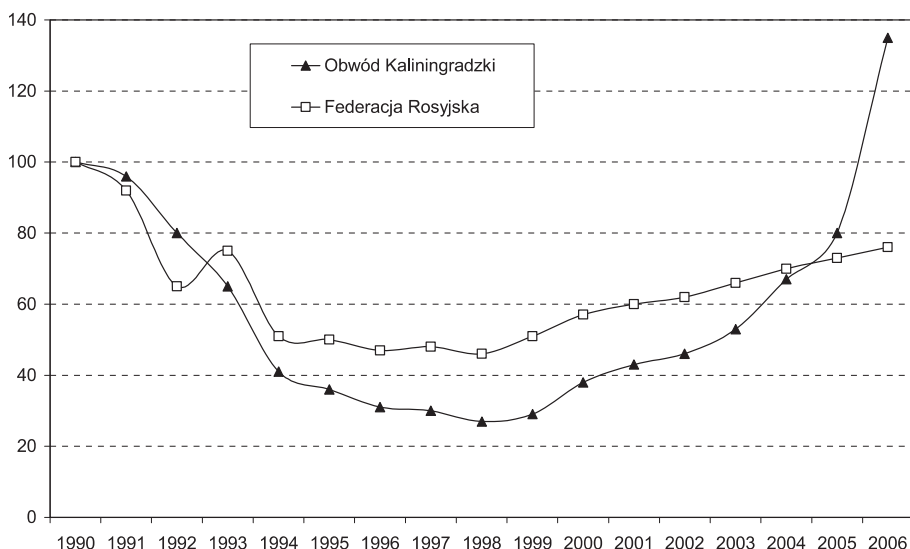
W obwodzie powstają dziecięce i młodzieżowe szkoły sportowe, plastyczne i muzyczne, kluby KWS (Wesołych i Sprytnych). Młodzież interesująca się historią zrzesza się w kluby historyczne („Bałtycki Kruk”, „Zachodnia Wieża”). Ich członkowie uczestniczą w międzynarodowych inscenizacjach historycznych („Grunwald”) i turniejach („Biała Górka”). W 2006 roku pod Zielenogradskiem odbył się festiwal – historyczna rekonstrukcja „Kaup”, odtwarzający w pobliżu dzisiejszej wioski Mochowoje epokę dominowania Wikingów na terenie Półwyspu Sambijskiego.

Kultura staje się jednym z priorytetów rozwoju regionalnego i zaczyna otrzymywać ideologiczne, organizacyjne i finansowe wsparcie.

5. Przemysł

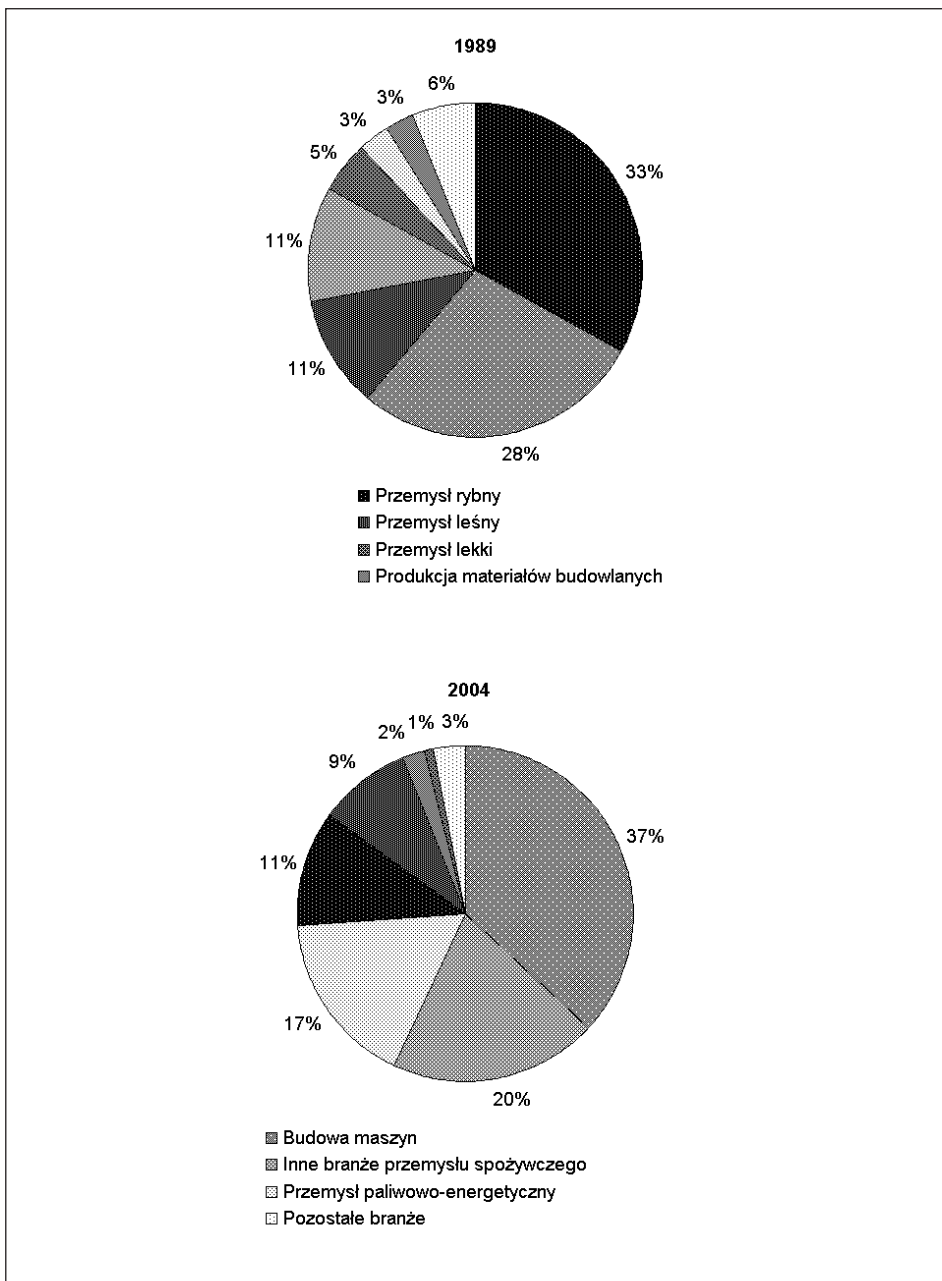
Przemysł zajmuje pierwsze miejsce wśród gałęzi gospodarki, zarówno pod względem liczby zatrudnionych, jak i udziału w produkcie regionalnym brutto (PRB).

Zmiany strukturalne zachodzące w przemyśle, w porównaniu z początkiem lat 90., polegają na zmianie struktury i jakości produkcji, źródeł surowców i rynków zbytu towarów (ryc. 10.). Zmiany w strukturze branżowej przemysłu obwodu odzwierciedla ryc. 11.

Ryc. 10. Dynamika produkcji przemysłowej w latach 1990–2006

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

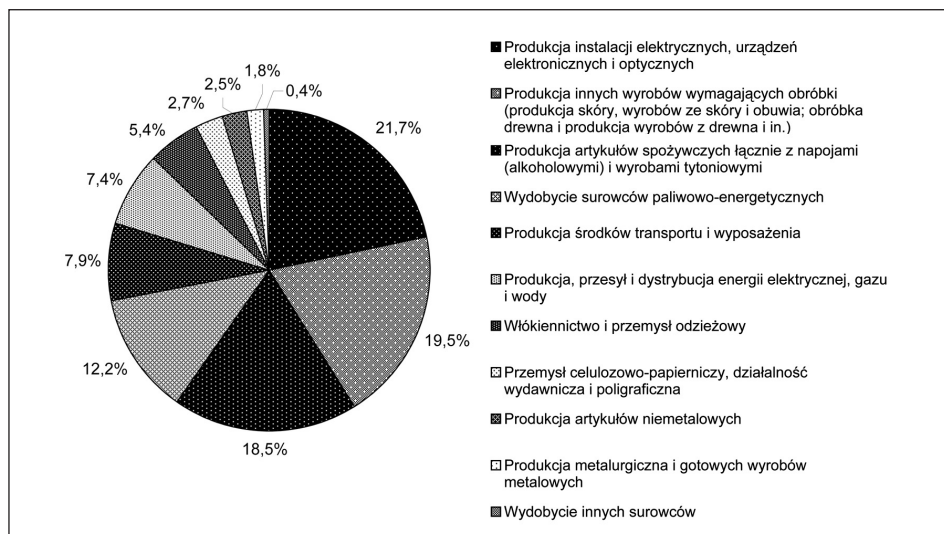

(przemysł leśny obejmował pozyskanie i przeróbkę drewna oraz pozyskanie runa leśnego)

Ryc. 11. Struktura branżowa produkcji przemysłowej w Obwodzie Kaliningradzkim w 1989 i 2004 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Począwszy od 2005 roku urzędy statystyczne przeszły na nowy system oceny struktury produkcji przemysłowej, zasadniczo zmieniając klasyfikację branżową przemysłu. Struktura produkcji według nowej klasyfikacji w 2006 roku jest przedstawiona na ryc. 12.

Ryc. 12. Struktura produkcji przemysłowej w Obwodzie Kaliningradzkim w 2006 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Struktura produkcji przemysłowej w obwodzie zmieniła się od początku lat 90. Ze względu na wzrost cen znacznie wzrósł udział kompleksu paliwowo-energetycznego. Gałęzie przemysłu przetwórczego nie uległy zasadniczym zmianom. Znajdują się tu zakłady: budowy maszyn, celulozowo-papiernicze, drzewne i spożywcze. Wzrosło znaczenie przemysłu budowy maszyn. Niewielki spadek nastąpił w przemyśle drzewnym. W przemyśle spożywczym znacznie spadło znaczenie branży rybnej, a wzrosła rola innych branż (zwłaszcza przemysłu mięsnego).

Wraz z pięciokrotnym wzrostem produkcji przemysłowej w latach 1998–2006 w regionie praktycznie przestały istnieć przedsiębiorstwa przemysłu chemicznego i petrochemicznego, hutnictwa żelaza i stali. Znacznie zmniejszył się udział w ogólnej wielkości produkcji przemysłowej, przedsiębiorstw przemysłu poligraficznego, młynarskiego i paszowego, rybnego i lekkiego. Dawne znaczenie zachował przemysł drzewny i celulozowo-papierniczy. W warunkach zwiększającego się popytu konsumpcyjnego na rynku wewnętrznym i przy wykorzystaniu systemu Specjalnej Strefy Ekonomicznej stało się możliwe ulokowanie w Obwo-

dzie Kaliningradzkim przedsiębiorstw przemysłu mięsnego i mleczarskiego oraz przemysłu budowy maszyn, ukierunkowanego na produkcję sprzętu AGD. Wraz ze wzrostem cen na surowce energetyczne wzrosło znaczenie wydobywania ropy naftowej. Rozwój inwestycji w regionie i jednocześnie budownictwa wpłynął na rozwój przemysłu materiałów budowlanych.

W strukturze produkcji przemysłowej przeważają branże kompleksu paliwowo-energetycznego, budowy maszyn, kompleksu drzewnego (przemysł celulozowo-papierniczy i meblowy), przemysłu spożywczego (rybny, mięsny i mleczny).

W 2005 roku wyroby kaliningradzkiego przemysłu przeznaczono na rynek innych rosyjskich regionów (48%), eksport (40%) i do użytku wewnętrznego eksklawy (12%). Wartość dostaw towarów do innych regionów Rosji osiągnęła 64 mld rubli (2,4 mld dolarów). Była to produkcja przemysłu przetwórczego. Wartość eksportu towarów wyniosła prawie 2 mld dolarów, z czego dwie trzecie przypadło na paliwa, głównie ropę naftową i produkty ropopochodne. Na regionalny rynek trafiła produkcja o wartości ponad 16 mld rubli (0,6 mld dolarów); były to towary konsumpcyjne, a także surowce i półfabrykaty do użytku przemysłowego.

Wiele z wcześniej istniejących przedsiębiorstw budowy maszyn, przemysłu celulozowo-papierniczego, lekkiego, wydobywczego produkuje towary na eksport (część z nich to spółki typu joint-venture). Prawie wszystkie nowe wyroby przemysłu budowy maszyn, meblowego, lekkiego, spożywczego mają zastępować na rynku produkty importowane produktami rodzimymi.

Zjawisko to jest stymulowane rozszerzeniem popytu konsumpcyjnego na rynku rosyjskim, korzystnym położeniem geograficznym regionu i systemem SSE. Produkcja kaliningradzka spełnia rosyjskie standardy, co zwiększa jej konkurencyjność w porównaniu z produkcją z importu (ocenioną przede wszystkim pod względem zgodności z obowiązującymi w Rosji standardami).

W obwodzie powstały nowe na tym obszarze, gałęzie przemysłu, na przykład produkcja samochodów i telewizorów, a także sprzętu elektronicznego RTV i AGD. W 1996 roku spółka akcyjna „Awtotor” rozpoczęła w Kaliningradzie montaż koreańskich samochodów firmy KIA. Obecnie „Awtotor” montuje także samochody firm BMW (Niemcy) i General Motors (USA) oraz samochody chińskiego koncernu Chery.

Największym pod względem wielkości produkcji przedsiębiorstwem budowy maszyn w obwodzie stał się „Telebalt” Spółka z o.o. (telewizory, DVD, odkurzacze, kuchenki mikrofalowe, zegarki i wiele innych). Moskiewski holding „Polar” zbudował w Czerniachowsku zakład produkcji

telewizorów, pralek, odkurzaczy i kuchenek mikrofalowych. Lodówki produkuje również kaliningradzka filia litewskiej firmy „Snajge” – firma „TechPromInvest”. Ogółem montażem sprzętu RTV i AGD w eksklawie zajmuje się obecnie około dziewięciu firm.

W przemyśle spożywczym powstało około 150 przedsiębiorstw przetwórstwa mięsnego wykorzystujących w produkcji surowce importowane. Na przykład spółka z udziałem chorwackiego kapitału „Artykuły Żywnościowe” (Kaliningrad) zajmuje czołowe miejsce na rosyjskim rynku mrożonych półproduktów z mięsa drobiowego (handlowe marki „Złoty kogucik” i „Domowa bajka”).

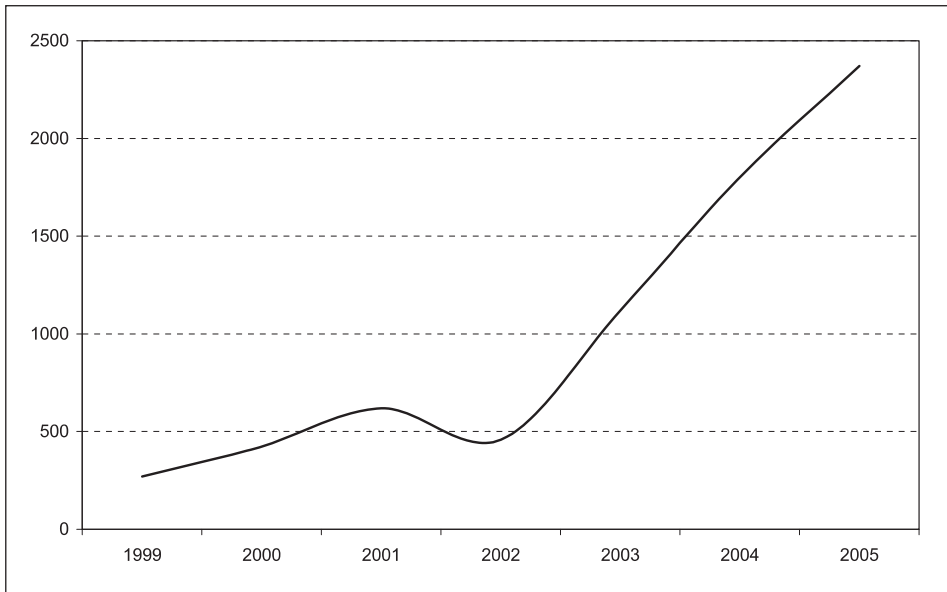
Około 150 przedsiębiorstw (w tym małe firmy) powstało w przemyśle meblowym. Rozbudował się również drobny przemysł produkcji stolarki budowlanej. Zgodne ze standardami europejskimi okna i drzwi produkuje tu obecnie ponad czterdzieści przedsiębiorstw i firm.

Zestawienie statystyki importu i eksportu odzwierciedla wyraźną tendencję do zastępowania produktów importowanych rodzimymi. Do eksklawy importuje się więcej maszyn i wyrobów metalowych, artykułów spożywczych, produktów kompleksu petrochemicznego, drewna i wyrobów z drewna. Wszystkie wymienione grupy towarów, z wyjątkiem produktów naftowych, w znacznej części wykorzystywane są do produkcji antyimportowej.

Wartość wywiezionych (w systemie „IM 40 SSE”) do Rosji towarów, wyprodukowanych w obwodzie w 2005 roku, wyniosła 2370 mln dolarów. Była ona prawie dziesięciokrotnie wyższa niż w 1999 roku, kiedy wyniosła 270 mln dolarów (ryc. 13).

Największy udział w eksporcie w 2004 roku miały telewizory (20,9%), wyroby mięsne (16,3%), samochody (15,4%), ryby i konserwy rybne (7,3%), samobieżne środki transportu i dźwigi (5,1%), dywany i wykładziny podłogowe (2,3%).

W tym samym roku przedsiębiorstwa produkujące w obwodzie zamienniki produktów importowanych dostarczyły 48% rosyjskiej produkcji telewizorów, 66% odkurzaczy i 23% konserw mięsnych; istotną część stanowi produkcja lodówek, mebli, dywanów i wykładzin podłogowych, samochodów, rowerów, pralek, margaryny. W związku z tym, że 11% złowionych przez rosyjskie kutry ryb i owoców morza przypada na kaliningradzką flotę rybacką, obwód zapewnia produkcję 37% konserw rybnych, przede wszystkim z własnego surowca. Z rodzimego surowca wytwarza się celulozę (5% produkcji ogólnorosyjskiej). Na obwód przypada 2,7% rosyjskiej produkcji wódki i wyrobów gorzelnianych (w 2004 roku wyprodukowano tu 26% rosyjskiej wódki przeznaczonej na eksport, według wartości eksportu).

Ryc. 13. Eksport z Obwodu Kaliningradzkiego na terytorium Federacji Rosyjskiej w latach 1999–2005 [w mld dolarów USA]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Produkcja na eksport jest utrudniona z powodu innych niż ograniczenia celne krajów, będących potencjalnymi importerami produktów przedsiębiorstw kaliningradzkich (w przypadku celulozy są to wymogi ekologiczne, w przypadku konserw rybnych – różnice w standardach itd.). Przedsiębiorstwa obwodu eksportują nie tylko ropę naftową i jej produkty, ale wiele wyrobów przemysłu przetwórczego: celulozę i papier, produkty rybne, statki morskie, meble, bursztyn i wyroby z bursztynu, wyroby alkoholowe, nawozy i inne. Przedmiotem eksportu są także wyroby produkcji rolnej, jak futra i rzepak.

W nowych okolicznościach obwód, który jeszcze niedawno zaliczał się do przejściowych regionów kryzysowych, wykazuje cechy korytarza rozwoju, w którym kształtują się nie tylko wewnątrzrosyjskie stosunki gospodarcze, ale i lokalizowane są międzynarodowe inwestycje (pochodzące z regionów zachodnioeuropejskich). Wiele kaliningradzkich przedsiębiorstw, wyposażonych w nowoczesną technikę i technologie, odnosząc sukcesy, konkuruje na rynku rosyjskim i światowym.

Z powodzeniem rozwiązywane są kwestie zaopatrzenia Obwodu Kaliningradzkiego w energię. Uruchomienie w październiku 2005 roku pierwszego energobloku elektrociepłowni z turbiną gazową (TEC-2) pozwoliło zmniejszyć zależność obwodu od dostaw energii elektrycznej

z Leningradzkiej Elektrowni Atomowej, z której doprowadzano prąd przez Litwę. Trwają prace nad gazyfikacją miast i okręgów obwodu. Rozpoczęcie eksploatacji w 2004 roku ropy naftowej na platformie D-6 (złoże podmorskie „Krawcowskoje”) spowodowało prawie dwukrotne zwiększenie wielkości wydobycia tego surowca w Obwodzie Kaliningradzkim.

Do przestrzennych form organizacji przemysłu należą kompleksy i klastry przemysłowe. Pojęcie kompleksu jako skupiska powiązanych ze sobą przedsiębiorstw, działających na określonym terenie, powstało w nauce radzieckiej w latach 30. XX wieku, kiedy państwo urzeczywistniało politykę industrializacji, a naukowcy szukali najbardziej efektywnych form rozmieszczenia zakładów produkcyjnych. W specyficznych warunkach gospodarki centralnie planowanej funkcjonowanie kompleksów opierało się na zależnościach pionowych. Pomimo że dostawy wykonywane pomiędzy przedsiębiorstwami miały pozornie poziomy charakter, to zależności te, zarówno pod względem kierunku dostaw, jak i ich struktury oraz rozmiarów, były ustalane odgórnie przez branżowe lub terytorialne organy zarządzania.

Charakterystycznym przykładem jest zbudowany w obwodzie praktycznie od podstaw kompleks przemysłu rybnego, skupiający do 1990 roku 25 dużych przedsiębiorstw i organizacji, tworzących jednolity ciąg produkcyjny. Zajmowały się one lokalizacją łowisk, połowem, transportem i przetwórstwem ryb oraz wyposażeniem kutrów. W skład kompleksu wchodziły przedsiębiorstwa budowy maszyn (budowa i remonty statków, produkcja narzędzi połowu i sprzętu do przetwórstwa rybnego), instytucje naukowe i uczelnie. Połowy wynosiły 800 tys. ton ryb rocznie, z czego uzyskiwano 500–600 tys. ton produktów spożywczych. W Kaliningradzie było skoncentrowane około 40% potencjału naukowo-technicznego przemysłu rybnego kraju. W wyższych i średnich szkołach zawodowych uczyło się ponad 5000 studentów i kursantów. Uczelnie, technika i szkoły zawodowe szkoliły kadry dla przemysłu rybnego w różnych regionach kraju. Ogółem w przemyśle rybnym obwodu było zatrudnionych około 60 tys. pracowników – jedna szósta wszystkich zatrudnionych w gospodarce narodowej. Centralne planowanie gwarantowało zbilansowanie tej gałęzi przemysłu.

Wykorzystywanie na Zachodzie teorii tworzenia kompleksów odpowiednio do warunków gospodarki rynkowej doprowadziło do powstania pojęcia *klaster*. W klastry, jak i w kompleksy, łączą się geograficznie zbliżone, wzajemnie powiązane podmioty gospodarcze (przedsiębiorstwa, firmy) z jednej branży, ich dostawcy, a także obsługujące ich organizacje handlowe i consultingowe, uczelnie i inne. Przystępując do klastra, pod-

mioty konkurują ze sobą, ale jednocześnie prowadzą wspólną działalność.

Przykładem jest powstający w Obwodzie Kaliningradzkim klaster meblowy, będący nowym, ważnym zjawiskiem w gospodarce regionu. W Obwodzie Kaliningradzkim działa około 70 produkcyjnych i 50 handlowych przedsiębiorstw meblowych. Większość firm produkcyjnych należy do stowarzyszenia meblarzy. Wiele z nich, o wysokiej renomie, cieszy się uznaniem na rynku rosyjskim i międzynarodowym, pod własną marką handlową. Oprócz tego w przemyśle meblowym działa około 300 przedsiębiorców indywidualnych z odpowiednim systemem ewidencji i księgowości. Ogółem w branży meblowej pracuje około 10 tys. osób.

Przedsiębiorstwa przemysłu rybnego, w miarę kształtowania się poziomych zależności przekształcają się w klaster. Sprzyja temu spadek znaczenia centralnego planowania (praktycznie istnieje tylko centralny podział limitów połowu ryb oraz finansowanie budżetowe szkolenia specjalistów).

Przeważająca część produkcji przemysłowej Obwodu Kaliningradzkiego (78%) jest wytwarzana w Kaliningradzie, gdzie istnieją przedsiębiorstwa: budowy maszyn, przemysłu celulozowo-papierniczego, meblowego, spożywczego, lekkiego.

Dwa kolejne centra przemysłowe znajdują się w północnej części obwodu – w Sowietsku (8% produkcji) i w Niemanie (3%). Drugie i trzecie miejsca zajmują dzięki zlokalizowanym tam zakładom celulozowo-papierniczym. W Sowietsku działa także wiele rosyjsko-litewskich przedsiębiorstw produkujących wyroby powszechnego użytku. 2,6% produkcji wytwarza się w Polessku, po 1–2% w Guriewsku, Czerniachowsku i Swietłym, a na całym pozostałym terytorium obwodu – tylko 5%.

W 2004 roku w przeliczeniu na 1 mieszkańca wytworzono w Kaliningradzie i Sowietsku towary na kwotę 100 tys. rubli, po 70–80 tys. rubli – w Jantarnym (osiedlu typu miejskiego) oraz w rejonach Niemańskim i Polesskim, 20–40 tys. rubli – w Swietłym i Pionierskim, 10–20 tys. rubli – w Mamonowie, w rejonach Guriewskim i Czerniachowskim. W pozostałych jednostkach obwodu wskaźnik ten nie przewyższał 10 tys. rubli.

Zgodnie ze Strategią i Programem Rozwoju Społeczno-Ekonomicznego Obwodu Kaliningradzkiego w perspektywie (do 2015 roku) występują tendencje do tworzenia klastrów terytorialnych:

- przetwórstwa spożywczego;
- produkcji mebli;
- produkcji materiałów budowlanych;
- produkcji i remontu statków;
- produkcji i wzornictwa bursztynu;

- sieci handlowych.

Realizowane są projekty flagowe:

- budowa rafinerii;
- budowa zakładu produkcji wyrobów metalowych;
- budowa cementowni;
- budowa przetwórnii rzepaku;
- budowa „Technobalt” Spółki z o.o. – kompleksu produkującego sprzęt RTV;
- budowa „Roskon” Spółki z o.o. – zakładu przetwórstwa rybnego;
- stworzenie konserwiarni ryb „Bałtycka Konserwiarnia” Spółki z o.o.;
- budowa i eksploatacja zakładu montażu sprzętu AGD „InvestProjekt” S.A.

Większość z wymienionych projektów jest na etapie opracowywania.

Zgłoszone do końca 2006 roku projekty inwestycyjne w podziale na branże, które będą realizowane z wykorzystaniem ulg zgodnie z prawem o SSE, przedstawia tabl. 13.

Tabl. 13. Podział rezydentów w SSE Obwodu Kaliningradzkiego wg branż

Branża	Liczba projektów	Wartość zgłoszonych inwestycji	
		mln rubli	%
Przemysł chemiczny	1	271	2,3
Budowa maszyn	4	1345	11,4
Przemysł drzewny	1	205	1,7
Przemysł budowlany	3	1457	12,4
Budownictwo	3	1606	13,6
Kompleks rolniczo-przemysłowy	6	5323	45,2
Transport (przeładunek ropy)	2	1195	10,2
Inne branże	2	370	3,2
RAZEM	22	11774	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Dotychczas ponad 45% zgłoszonych inwestycji przypada na kompleks rolniczo-przemysłowy (przemysł spożywczy), w tym 33,6% na projekt kompleksu przetwórstwa roślin oleistych, położonego na południe od miejscowości Wołoczajewskoje (Swietłowski okręg miejski). Inwestorem jest tu „Wspólnota Soja” S.A, wchodząca w skład Grupy Kompanii „Wspólnota” – największego w Rosji dystrybutora mieszanek pastewnych oraz dodatków białkowo-witaminowo-mineralnych dla zwierząt hodowlanych i drobiu. Kompleks będzie największym zakładem prze-

twórstwa soi w Rosji i krajach Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP). W projekcie przewidziano budowę ekstraktowni o wydajności 3,4 tys. t nasion sojowych na dobę, elewatora o pojemności 166 tys. t i magazynu olejów roślinnych o pojemności 42 tys. t.

Kompleks produkcyjny uzupełniony zostanie głębokowodnym terminalem morskim, specjalizującym się w przeladunku produktów rolnych. Jego wydajność ma wynieść do 2 mln t suchych ładunków masowych i do 300 tys. t ładunków płynnych rocznie.

6. Budownictwo

Budownictwo zalicza się do słabo rozwiniętych gałęzi gospodarki regionu, chociaż w ostatnich latach rozwija się dosyć dynamicznie. Sytuacja poprawiła się dopiero w 1999 roku, kiedy w regionie wzrosła liczba inwestycji. Do 2005 roku, w porównaniu z 1998 rokiem, wielkość środków zainwestowanych w gospodarkę obwodu wzrosła 4,8 razy (średnio w FR 1,9-krotnie).

Większość inwestycji ze względu na wielkość kapitału i zakres prac budowlano-montażowych przypada na centrum regionu. W Kaliningradzie skupia się 90% inwestycji i 95% prac budowlano-montażowych, w podmiejskim okręgu guriewskim odpowiednio po 3%. Na całym pozostałym obszarze obwodu jest realizowanych tylko 7% inwestycji oraz 2% prac budowlano-montażowych.

Wskaźnik wyposażenia technicznego pracy w środki produkcji w większości firm budowlanych jest niski, a udział pracy ręcznej i słabo zmechanizowanej pozostaje nadal bardzo wysoki. Podstawowe środki trwałe w branży wynoszą tylko 4% wszystkich podstawowych środków trwałych; stopień ich dekapitalizacji to 46–50%. Wzrosła także jakość materiałów importowanych dla budownictwa.

W latach 90. struktura własności uległa istotnym zmianom. W 1990 roku w obwodzie było 160–170 państwowych i kooperatywnych firm budowlanych. Według danych na dzień 1 stycznia 2005 roku tylko 76 z 4128 przedsiębiorstw zarejestrowanych w Państwowym Rejestrze Przedsiębiorstw i Organizacji należy do państwa lub miasta. Przeważającą część stanowią małe przedsiębiorstwa. Oprócz tego, prace budowlane prowadzi znaczna, stale rosnąca liczba indywidualnych przedsiębiorców (bez osobowości prawnej). Tak duża liczba organizacji utrudnia prowadzenie ewidencji i kontrolę, co sprzyja rozwojowi szarej strefy.

Około 40% prac budowlano-montażowych wykonuje 30 największych (powyżej 50 pracowników) firm. Pod względem liczby pracowników i wielkości zysków liderami są dwie spółki typu joint venture – „Recht”,

„Rossban”, a także obsługujący inwestycje związane z wydobyciem ropy naftowej „Nieftianik”.

Małe przedsiębiorstwa i indywidualni przedsiębiorcy prowadzą 60% prac budowlano-montażowych, szczególnie w branży budownictwa mieszkaniowego. Firmy te są źle wyposażone pod względem technicznym, a pracownicy posiadają niskie kwalifikacje zawodowe, co tłumaczy zatrudnianie w regionie polskich, litewskich i białoruskich pracowników.

W budownictwie mieszkaniowym, po krótkotrwałym rozwoju w połowie lat 90., do 1999 roku widoczna była recesja. W 1998 roku zbudowano 2,5-krotnie mniej mieszkań, niż w 1991 roku. Jednak w ostatnich latach, zwłaszcza w 2006 roku, widoczna jest znaczna poprawa sytuacji. W 2005 roku rozpoczęto budowę mieszkań o ogólnej powierzchni 288 tys. m², a w 2006 roku – 501 tys. m². Ponadto standard budowanych mieszkań jest obecnie znacznie wyższy niż 10–15 lat temu.

Prace budowlane prowadzą nie tylko kaliningradzkie, ale i moskiewskie przedsiębiorstwa („Benefit inżynirir”, SU-155 i inne). W następstwie porozumienia o współpracy handlowo-ekonomicznej, naukowo-technicznej i kulturalnej pomiędzy Rządem Moskwy i Administracją Obwodu Kaliningradzkiego za środki programu inwestycyjnego Rządu Moskwy w Kaliningradzie, buduje się mieszkania dla rodzin uczestników Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, inwalidów i wojskowych Floty Bałtyckiej. Jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się dziedzin jest budownictwo centrów biurowych i handlowych (przede wszystkim w Kaliningradzie). Na wybrzeżu morskim obwodu (Swietłogorsk, Zielonogradsk i inne) i w Kaliningradzie powstają nowe hotele o różnym standardzie.

Od początku lat 90. wzrasta rola budownictwa indywidualnego. W latach 1999–2001 indywidualni inwestorzy budowali każdego roku, za środki własne lub na kredyt, 29% mieszkań (w 1991 roku – 1,2%). W 2002 roku wskaźnik ten wyniósł 37%, w 2003 roku – 45%, w 2004 roku – 37%.

Budownictwo mieszkaniowe koncentruje się w dynamiczniej rozwijającej się nadmorskiej części obwodu. Dwie trzecie budowanych mieszkań przypada na centrum administracyjne regionu, 11% – na podmiejską dzielnicę Guriewska, 8% – na nadmorską strefę kuracyjną. We wszystkich pozostałych miastach i rejonach skoncentrowanych jest zaledwie 14% wybudowanych mieszkań.

W celu dynamicznego rozwoju kompleksu budowlanego, w programie rozwoju branży przewiduje się stworzenie bazy dla przemysłu budowlanego, która pozwoli już do 2010 roku w 75–80% zaspokoić regionalne zapotrzebowanie na materiały budowlane. Przewiduje się wprowadzenie

nowych, zaawansowanych technologii, poszerzenie asortymentu wydajnych i ekologicznych materiałów i konstrukcji budowlanych.

7. Rolnictwo

W porównaniu do innych regionów kraju, w których brak jest czarnoziemów, Obwód Kaliningradzki ma bardziej sprzyjające warunki dla rozwoju rolnictwa. Są one jednak o wiele gorsze niż w krajach Europy Zachodniej. Długi okres wegetacyjny z łagodną zimą sprzyja uprawie warzyw, zbóż i roślin pastewnych. Zbyt duża suma opadów przy równinnym, nizinym ukształtowaniu terenu wymusza konieczność melioracji. Wszystkie użytki rolne (i część kompleksów leśnych) obwodu są meliorowane. Do czynników sprzyjających rozwojowi rolnictwa należą: gęsta sieć dróg i liczne miasta, stanowiące lokalne ośrodki obsługi rolnictwa.

System melioracyjny, wymagający dużych bieżących nakładów i inwestycji na jego modernizację, przyczynia się do znacznej kapitałochłonności produkcji rolnej. Ubogie w próchnicę i substancje mineralne gleby wymagają dużego nawożenia. Jednak zużycie nawozów organicznych w przeliczeniu na 1 hektar zmniejszyło się w porównaniu do lat 80. ponad pięciokrotnie, a mineralnych – 2–2,5-krotnie. Wpływa to na niższą wielkość zbiorów w obwodzie, w porównaniu do rozwiniętych krajów Europy.

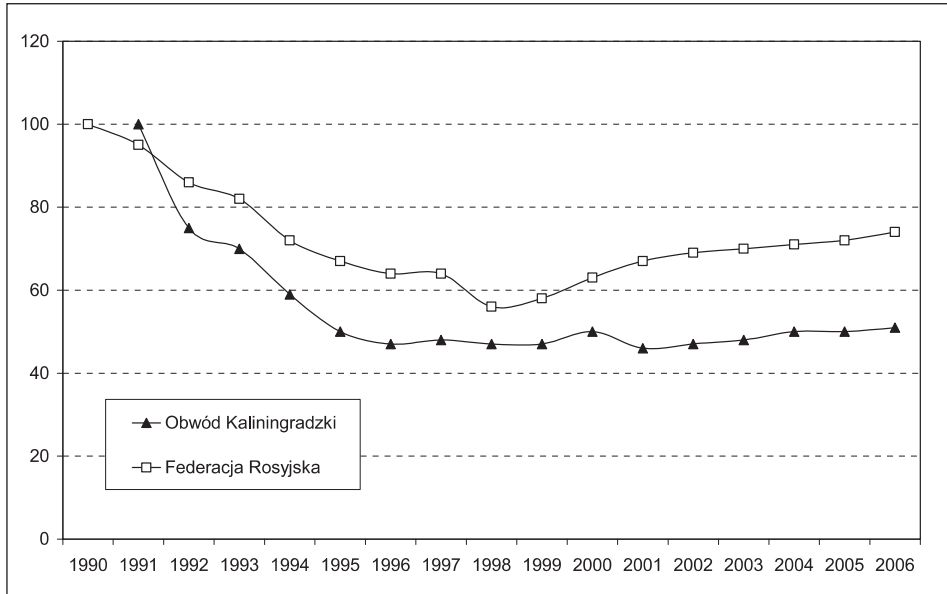
Na początku lat 90. poziom rozwoju rolnictwa w obwodzie przewyższał wartości średnie dla Federacji Rosyjskiej. W 1989 roku na obwód przypadało 0,6% populacji kraju i 0,65% produkcji rolniczej. Udział obwodu w produkcji mięsa wynosił 0,7%, a mleka – 1,0%.

W latach 1990–2001 liczba ludności wiejskiej, głównie dzięki migracji z krajów tzw. bliskiej zagranicy, wzrosła ze 183 tys. do 215 tys. Następnie napływ migrantów zmalał i liczba ta zmniejszyła się do 212 tys. osób na początku 2005 roku.

Kryzys ekonomiczny lat 90. głęboko dotknął rolnictwo obwodu (ryc. 14.). Spadek produkcji okazał się większy niż średnio w kraju, ponieważ oprócz ogólnorosyjskich, w regionie zadziałały dodatkowo negatywne czynniki.

Ponad dwukrotnie zmniejszyła się liczba maszyn i innego sprzętu rolniczego. Podczas gdy w 1990 roku w rolnictwie było 9,8 tys. traktorów, to na początku 2001 roku – tylko 3,3 tys.; kombajnów zbożowych było odpowiednio ponad 1,5 tys. i 710. W latach 90. destrukcji uległa infrastruktura agropromysłowa wraz z mechanizacją i chemizacją rolnictwa.

Obecnie wysokie nakłady ponoszą branże, które posiadają obecnie charakter produkcji przemysłowej – hodowla zwierząt futerkowych i drobiu, częściowo hodowla trzody chlewnej. Koszty produkcji zwierząt futerkowych podnosi stosowanie pasz pochodzących z importu. Jako pa-

Ryc. 14. Dynamika produkcji rolnej w latach 1990–2006

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

sze wykorzystywane są małowartościowe gatunki ryb i odpady z produkcji konserw, dostarczane przez przemysł rybny. Brak niezbędnych inwestycji i związanych z tym nowych technologii w hodowli zwierząt futerkowych uniemożliwia korzystanie z przemysłowych metod prowadzenia gospodarstw.

Zmiana form własności i reorganizacja zarządzania sprawiły, że miejscowi producenci rolni znaleźli się w trudnej sytuacji. Odseparowanie obwodu od pozostałego obszaru Rosji utrudniło wywóz produkcji rolnej do innych części kraju i dostaw do obwodu nawozów, mieszanek paszowych, materiałów pędnych i smarów. Drastyczne zredukowanie finansowania prac melioracyjnych negatywnie odbiło się na jakości, praktycznie całkowicie zmeliorowanych użytków rolnych. Jednak czynnikiem mającym największy wpływ na pogorszenie sytuacji rolników był bezcłowy wwóz żywności, w ramach strefy wolnocłowej działającej w obwodzie od 1992 roku. Na rynku regionalnym trudno było konkurować z tańszymi importowanymi towarami, wyprodukowanymi w korzystniejszych warunkach naturalnych, przy wsparciu produkcji i eksportu przez państwo.

Kryzys nie został jeszcze zażegnany i chociaż dzięki zwiększeniu produkcji roślinnej (zboża, warzywa, rzepak), produkcja globalna w ostatnich latach wzrasta, to pogłowie bydła, produkcja mleka i mięsa nadal

maleją (tabl. 14). Poziom produkcji globalnej w tej branży osiągnął zaledwie 50% poziomu z 1990 roku (uprawa roślin – 72%, hodowla zwierząt – 40%), a w ogólnej produkcji rolnej FR udział obwodu wynosi 0,5%.

Tabl. 14. Produkcja najważniejszych produktów rolnych w latach 1990–2006 w gospodarstwach wszystkich rodzajów (w tys. ton)

Produkcja	1990	1995	1998	2000	2003	2004	2005	2006
Mleko	546,1	296,1	238,5	218,7	188,5	190,5	175,8	165,5
Mięso (waga rzeźna)	67,4	32,8	32,0	23,2	28,7	29,0	27,4	b.d.
Jaja [w mln szt.]	333,6	264,9	230,7	201,0	206,3	185,8	257,0	179,8
Zboża (po obróbce)	489,2	228,4	173,5	194,6	220,0	287,4	245,7	142,6
Ziemniaki	204,2	124,9	167,1	224,3	153,6	133,9	123,3	130,2
Warzywa	57,0	60,7	60,0	79,1	92,1	81,5	82,4	89,8

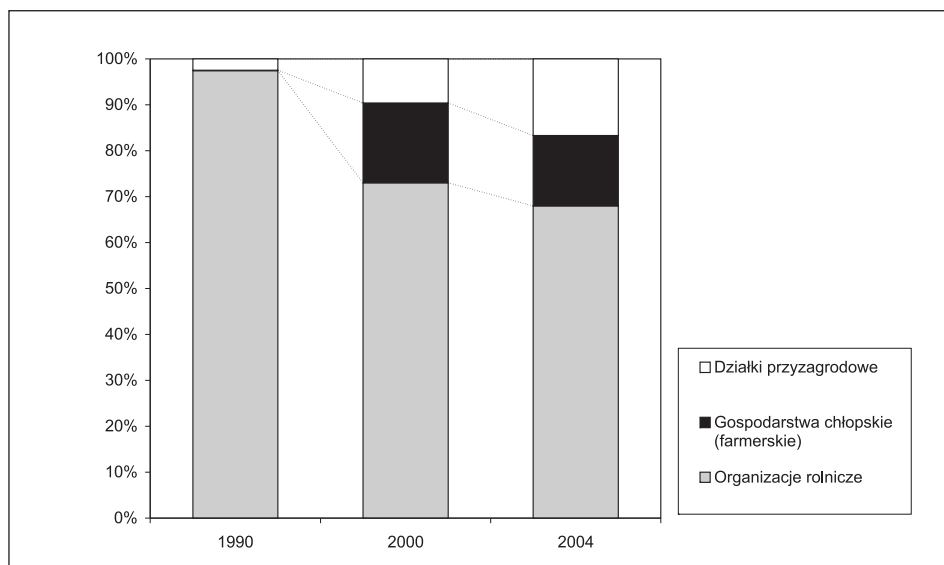
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

W rolnictwie Obwodu Kaliningradzkiego obserwuje się również pozytywne zmiany. W latach 90. uporządkowano produkcję rzepaku. W 2005 roku areał upraw rzepaku wyniósł 32 tys. ha, co stanowiło 14% powierzchni wszystkich zasiewów. Wyższe niż w 1990 roku były wskaźniki produkcji warzyw; poszerzył się również asortyment ich upraw. Ponadto uprawia się więcej pszenicy.

Spadek produkcji roślinnej w latach 90. był o wiele mniejszy niż hodowli zwierząt. Wielkość produkcji roślinnej w 2005 roku stanowiła 71% wielkości produkcji z 1990 roku, natomiast produkcji zwierzęcej – tylko 42%. W rezultacie hodowla zwierząt stanowiła w 2005 roku tylko 46% globalnej produkcji rolnej, podczas gdy w 1990 roku przypadało na nią 70%.

Zmiany form własności doprowadziły do tego, że produkcją rolną zajmują się obecnie trzy grupy producentów: organizacje rolnicze, gospodarstwa chłopskie (farmerskie) i działki przyzagrodowe. Organizacje rolnicze są w posiadaniu ponad dwóch trzecich użytków rolnych. Pozostała część przypada, prawie po równo, na gospodarstwa chłopskie (farmer-skie) i działki przyzagrodowe (ryc. 15).

Zboża (ozime i jare pszenica i jęczmień, w mniejszym stopniu – ozime żyto, a także owies) i uprawy roślin strączkowych, pastewnych i przemysłowych (rzepak) są produkowane przeważnie przez duże gospodarstwa

Ryc. 15. Struktura użytków rolnych według kategorii użytkowników gruntów

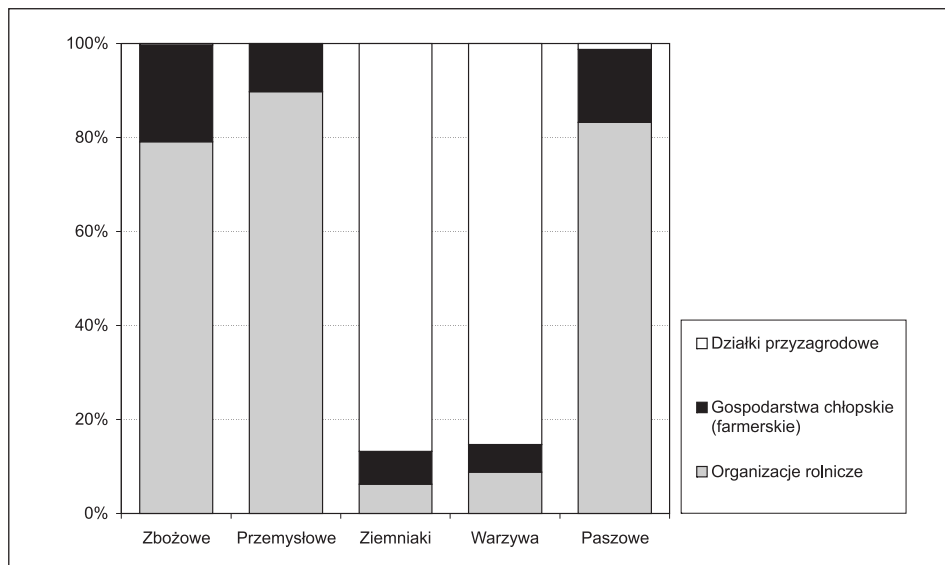
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

kolektywne należące do organizacji rolniczych (ryc. 16.), ziemniaki i warzywa – przez farmerów i na działkach przyzagrodowych. Rolnicy indywidualni mają bardzo mały udział w hodowli zwierząt. Mięso (wołowina, wieprzowina, mięso drobiowe), a także jaja produkują przede wszystkim organizacje rolnicze, a mleko – gospodarstwa indywidualne.

Wszyscy producenci rolni przeżywają trudności. Organizacje rolnicze o różnych formach organizacyjno-prawnych (spółki akcyjne i spółki z o.o.) powstały w procesie prywatyzacji byłych kolchozów i sowchozów poprzez nieodpłatne przekazanie gruntów i majątków na własność robotników. Ogółem na obszarze obwodu działa 231 organizacji rolniczych, wytwarzających 45,5% globalnej produkcji rolnictwa, w tym 78% zbóż, 67% mięsa, 39% mleka, 75% jaj. Jednak w produkcji ziemniaków ich udział wynosi zaledwie 9%, a warzyw – 5%.

Sześć gospodarstw hodowli zwierząt futerkowych specjalizuje się w hodowli nerek, przeważnie na eksport. Po znacznym zredukowaniu pogłowia zwierząt w latach 90., w ciągu ostatnich lat ich liczba i ilość wyprodukowanych skórek ustabilizowała się.

W organizacji działalności zamkniętych spółek akcyjnych i spółek z o.o., w które przekształciły się w procesie prywatyzacji były kolchozy i sowchozy, są duże niedociągnięcia. Wyodrębnia się z nich coraz więcej gospodarstw farmerskich dysponujących użytkami rolnymi, pogłowiem

Ryc. 16. Struktura powierzchni zasiewów upraw według rodzajów gospodarstw w 2004 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

bydła i środkami mechanizacji rolnictwa. Zmniejsza to możliwości produkcyjne i zakłóca procesy technologiczne w tych spółkach. W rezultacie w organizacjach rolniczych najbardziej spadła wielkość produkcji i pogłowie bydła, ale nadal pozostają one głównymi wytwórcami produkcji towarowej rolnictwa.

Pierwsze gospodarstwa farmerskie, założone indywidualnie lub przez rodziny, powstały w obwodzie w 1990 roku. Obecnie jest ich prawie 6 tys. ze średnią powierzchnią gruntów 19 ha (w tym ponad 11 ha gruntów uprawnych). Najwięcej (50%) jest gospodarstw o powierzchni od 6 do 10 ha, 13% farmerów posiada działki o powierzchni 5 ha i mniejszej.

Pod zarządem farmerów znajduje się 99 tys. ha z 648,5 tys. ha użytków rolnych, tj. 15% użytków rolnych przy średniej w FR 10%. Jednak ich udział w produkcji ziemniaków to tylko 11%, warzyw – 6%. Udział w hodowli zwierząt jest nieznacznym: mięsa – 4%, mleka – 5%, jaj – 0,5%.

Działki przyzagrodowe i letniskowe, chociaż bazują na pracy ręcznej, a ich właściciele nie są producentami towarów, mają duży wpływ na zaopatrzenie ludności. W gospodarstwach tych wytwarza się 48% globalnej produkcji rolnej, w tym zasadniczą część ziemniaków (80%) i warzyw (89%), mleka (56%) i mięsa (29%). Działki przyzagrodowe były czynnikiem stabilizującym w okresie kryzysu w produkcji żywności. Obecnie zwiększają one

powierzchnię uprawianych gruntów, a część z nich staje się producentami żywności. W przyszłości część gospodarstw indywidualnych może stać się ważnym ogniwem rynku żywności, pod warunkiem zapewnienia im odpowiedniej ilości środków technicznych oraz rozwoju infrastruktury skupu płodów rolnych.

Ważną przesłanką do pokonania kryzysu w sektorze rolnictwa jest stabilizacja, w ostatnich latach, liczby osób zatrudnionych w rolnictwie. W 2004 roku w sektorze rolnym pracowało 43 tys. osób, czyli o 5 tys. więcej niż w 2000 roku, jednak wciąż mniej niż w 1990 roku (51 tys. osób).

Kierunkiem perspektywicznym w rozwoju rolnictwa jest pionowa integracja, poczynając od produkcji rolniczej, przez jej przetwórstwo aż do sprzedaży na rynku konsumpcyjnym. Pozwoli to zwiększyć towarowość produkcji rolnej, włączając w te procesy nie tylko organizacje rolnicze, ale i farmerów, a także działki przyzagrodowe. W przyszłości kompleks agrarny obwodu powinien stać się wysoko rozwiniętą gałęzią gospodarki, której podstawę stanowią będą pionowo zintegrowane gospodarstwa towarowe, pracujące w warunkach rynkowych.

8. Usługi

8.1. Handel i gastronomia

Spośród wszystkich gałęzi gospodarki, w porównaniu do początku lat 90., w największym stopniu zmieniły się handel i gastronomia. Stary mechanizm gospodarki rozdzielczej został tu całkowicie zastąpiony gospodarką wolnorynkową.

Liczba przedsiębiorstw zajmujących się handlem detalicznym i gastronomią w 1990 roku wynosiła około 3 tys. Na początku 2005 roku z 41 tys. podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w Państwowym Rejestrze Przedsiębiorstw i Organizacji, handlem i żywieniem zbiorowym zajmowało się 14,5 tys. przedsiębiorstw. Przedsiębiorstwa państwowe, których pozostało niewiele ponad 100, wytwarzają poniżej 3% detalicznego obrotu towarowego. Pozostałe podmioty to firmy prywatne. Znaczną część z nich cechuje mieszana forma własności lub są to spółki typu joint venture. W sektorze handlu rozwinęła się także przedsiębiorczość indywidualna.

W odróżnieniu od większości gałęzi gospodarki, w handlu i gastronomii w latach 1990–1999 liczba pracowników zwiększyła się (z 39 tys. do 84 tys. osób), a ich udział w strukturze zatrudnienia wzrósł (z 9 do 21%).

Do 2004 roku liczba zatrudnionych spadła do 72 tys. osób, a udział zmalał do 16%. Odzwierciedla to początek procesu koncentracji, wyparcia drobnych handlowców przez większe firmy. Powstają sieci sklepów

na europejskim poziomie, z szerokim asortymentem towarów (takich jak „Wester”, „Wiktorija”, „Siódmy kontynent”, „Kwartał”, które handlują artykułami spożywczymi).

8.2. Turystyka

Jednym z priorytetowych kierunków rozwoju regionu jest turystyka. Można to tłumaczyć, z jednej strony, sprzyjającymi warunkami naturalnymi i społeczno-ekonomicznymi, a z drugiej, możliwościami, które daje gospodarce regionu rozwój rekreacji i turystyki. Wybrzeże kaliningradzkie jest jednym z nielicznych nadmorskich regionów Rosji, które sprzyjają letniemu wypoczynkowi.

Obwód Kaliningradzki zalicza się na razie do podmiotów Federacji Rosyjskiej, w których turystyka jest średnio rozwinięta. Liczba miejsc noclegowych w przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców w Obwodzie Kaliningradzkim wynosi 16, tyle co w obwodach leningradzkim i nowogrodzkim. Wskaźnik ten jest niewiele niższy niż w Estonii (22), na Łotwie (19), a wyższy niż na Litwie (12). W sąsiednim województwie warmińsko-mazurskim baza noclegowa jest półtora raza większa niż w Obwodzie Kaliningradzkim. Jeszcze wyższy wskaźnik ma województwo pomorskie (z Gdańskiem i Sopotem) – 40, województwo zachodniopomorskie (ze Szczecinem) – 72. Dużą liczbę miejsc noclegowych zapewniają dwa położone nad Bałtykiem regiony Niemiec: Szlezwig-Holsztyn – 58 i Meklemburgia-Pomorze Przednie – 108.

Baza noclegowa skoncentrowana jest jedynie w wybranych częściach Obwodu Kaliningradzkiego: w Kaliningradzie i strefie nadmorskiej. Przypada na nie 81% całej bazy noclegowej należącej do firm zajmujących się turystyką i rekreacją.

Tylko północne wybrzeże Półwyspu Sambijskiego leży w strefie kuracyjnej, stworzonej przed II wojną światową. Podstawowymi centrami wypoczynku i lecznictwa są tu miejscowości uzdrowiskowe: Zielonogradsk, Swietłogorsk, Pionierskij. Dla obszaru tego opracowano i wdrożono plan rozwoju strefy kuracyjnej. Hotele, domy wypoczynkowe, bazy turystyczne, pensjonaty i sanatoria znajdują się w Zielonogradsku, Pionierskim, Swietłogorsku, osiedlach: Otradnoje, Primorie. Wiosną 1999 roku decyzją rządu kurorty Swietłogorsk-Otradnoje i Zielonogradsk, uznane zostały za uzdrowiska o znaczeniu federalnym.

Od początku lat 90. znacząco zmieniła się struktura turystyki. Widoczne są także zmiany w infrastrukturze turystycznej. Ogólna liczba miejsc w sanatoriach, pensjonatach i domach wypoczynkowych, hotelach, bazach turystycznych i na letnich obozach jest obecnie mniejsza niż w 1990 roku. Duży spadek nastąpił w pierwszej połowie lat 90. Późniejszy wzrost, wy-

rażny zwłaszcza w ostatnich pięciu latach, dotychczas nie skompensował wcześniejszego spadku. Wzrosła natomiast jakość świadczonych usług, która w wielu hotelach i domach wypoczynkowych nie ustępuje najwyższemu światowemu standardom.

Zmianom uległa organizacja turystyki. Powstało około 130 biur turystycznych, zajmujących się organizacją wycieczek po obwodzie i poza jego granice – do pozostałych regionów Rosji i za granicę.

Uwzględnienie Obwodu Kaliningradzkiego na trasach turystycznych w regionie bałtyckim i rozwój turystyki biznesowej sprzyjały wzrostowi zapotrzebowania na infrastrukturę turystyczną o wysokim standardzie. Znalazło to odzwierciedlenie w gwałtownym wzroście liczby hoteli i domów wypoczynkowych (z 5 w 1990 roku do 83 w 2003 roku) i odpowiednio liczby miejsc noclegowych. Tylko w latach 2000–2005 w Kaliningradzie otwarto 24 hotele i domy wypoczynkowe z 700 miejscami.

Całkowita liczba miejsc noclegowych w Obwodzie Kaliningradzkim wynosi obecnie 15 tys. Baza noclegowa poprawiła się pod względem jakościowym. Większość sanatoriów została wyremontowana i wyposażona w nowoczesny sprzęt. Zmodernizowano wiele starych hoteli i zbudowano nowe, spełniające europejskie standardy. Pojawiły się nieduże, przytulne ośrodki wczasowe i dworki. Zmiany w największym stopniu objęły Kaliningrad, kurorty (Swietłogorsk i Zielonogradsk) i niektóre przygraniczne miasta (Sowietsk, Bagrationowsk).

W ostatnich latach sektor turystyki rozwija się w obwodzie dosyć dynamicznie. W 2004 roku region odwiedziło 311 tys. turystów, w 2005 roku – 333 tys., czyli o 7% więcej. W porównaniu z rokiem 1997 (164 tys.) liczba turystów zwiększyła się dwukrotnie. Jednak jest to nadal mniej niż w 1990 roku (około 400 tys. osób).

W 2005 roku 257 tys. osób, czyli 77%, stanowili turyści rosyjscy. Z tego połowę stanowiła turystyka wewnętrzna, drugą połowę – turyści z innych regionów Rosji. Liczba turystów zagranicznych wyniosła 76 tys. osób (59% z Niemiec, 13% z Polski, 12% z Litwy, 9% z Białorusi, 6% z krajów skandynawskich, 15% z innych krajów).

Do rozwojowych i mających perspektywę należą następujące kierunki:

- I. Turystyka uzdrowiskowa (dla mieszkańców obwodu i innych rosyjskich regionów). Jednak 13 istniejących sanatoriów wymaga reorganizacji i rozbudowy bazy leczniczej, w tym szerszego wykorzystania istniejących zasobów balneologicznych. Biorąc pod uwagę sąsiedztwo krajów UE, w obwodzie mogą rozwijać się oddzielne rodzaje turystyki leczniczej nastawionej na cudzoziemców.

- II. Turystyka rekreacyjna (zdrowotna), uwzględniając zwiększenie popytu na formy odpoczynku nad morzem, powinna rozwijać się szybciej niż inne gałęzie turystyki. Rozwój turystyki rekreacyjnej będzie wymagać znacznych inwestycji w infrastrukturę i wydzielenia nowych terenów pod rozbudowę bazy rekreacyjnej, włączając w to budowę domów zdrojowych, hoteli-SPA i innych. Mogą rozwinąć się takie kierunki turystyki rekreacyjnej, jak wędkarstwo, wypoczynek nad jeziorami i na obszarach leśnych.
- III. Turystyka poznawcza, obecnie ściśle związana z turystyką sentymentalną dla Niemców. Dzięki istnieniu wielu zabytków i unikatowych form przyrodniczych, przy odpowiedniej reklamie można przyciągnąć w celach poznawczych turystów z Rosji, a także z Polski, Litwy, krajów skandynawskich.
- IV. Turystyka biznesowa związana jest z aktywnym rozwojem współpracy międzynarodowej, obecnością dużej liczby spółek typu joint venture oraz z przeprowadzaniem w obwodzie licznych konferencji, seminariów i spotkań.
- V. Rozwój turystyki sportowej powinien stać się bardziej dynamiczny. Poszczególne jej dziedziny (jazda konna, sport samochodowy) już taki charakter posiadają. Niewykorzystane tereny dają możliwości rozwoju golfa.
- VI. Zaczyna rozwijać się turystyka rowerowa, której popularyzacja może być stymulowana budową ścieżek rowerowych i włączeniem obwodu do międzynarodowych tras rowerowych.
- VII. Turystyka szkolna, ma szanse szybkiego rozwoju dzięki rosnącemu zainteresowaniu nauką języka rosyjskiego. Już teraz Rosyjski Państwowy Uniwersytet im. I. Kanta przyjmuje grupy studentów z Niemiec, Polski, Danii i Szwecji, chętnych do studiowania języka rosyjskiego.
- VIII. Perspektywiczna jest turystyka ekologiczna, która skupia się obecnie na Mierzei Kurońskiej. W obwodzie jest też szereg innych obiektów przyrodniczych, w tym Mierzeja Wiślana, rezerwaty w rejonach Prawdińskim, Sławskim i Niesterowskim.
- IX. Agroturystyka na razie ukierunkowana jest na wypoczynek mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego, chociaż istnieje już około 70 gospodarstw agroturystycznych (głównie w rejonach Zielonogradskim, Polesskim, Sławskim, Niesterowskim), przyjmujących zarówno Rosjan, jak i gości zagranicznych.
- X. Turystyka historyczna opiera się na przeprowadzaniu różnych imprez jubileuszowych (750-lecie Königsberga i 60-lecie obwodu, jubileusze innych miast, 300-lecie Wielkiego Poselstwa i inne).

- XI. Turystyka tranzytowa w obwodzie może rozwijać się dzięki jego położeniu geograficznemu na drodze głównych magistrali tranzytowych, łączących południowo-wschodni Bałtyk z innymi regionami Morza Bałtyckiego. W miarę rozwoju transportu i łagodzenia systemu wizowego rola turystyki tranzytowej będzie rosła.
- XII. Duże możliwości rozwoju ma niewystarczająco rozpowszechniona, turystyka wodna. Powodzeniem mogłyby cieszyć się regionalne i międzynarodowe szlaki żeglugowe po zalewach: Wiślanym i Kurońskim, spływy Pregołą i Pisą z Kaliningradu do Jeziora Wisztyńskiego, trasy międzynarodowe: „Mały bursztynowy pierścień”, „Średni bursztynowy pierścień” (Rosja-Polska), „Wielki bursztynowy pierścień” (Rosja-Polska-Litwa-Białoruś) i inne. Istnieją perspektywy rozwoju jachtingu i żeglarstwa (miejsowości Pribieżnyj, Rybaczij, Morskoje, Zielonogradsk, Swietłyj), rejsów na łodziach oraz kanoa rzekami i kanałami.

W miarę rozwoju infrastruktury turystycznej mogą rozwijać się także inne jej dziedziny (turystyka ekstremalna, religijna i inne).

Podjęte w 2006 roku decyzje o stworzeniu na Mierzei Kurońskiej lokalnej wolnej strefy ekonomicznej, a także strefy rozrywki (prawdopodobnie w rejonie miejscowości Powarowka w pobliżu Jantarnego) są ważnymi bodźcami do dalszego rozwoju turystyki na terytorium obwodu.

8.3. Gospodarka komunalno-mieszkaniowa

Charakterystyczną cechą gospodarki komunalno-mieszkaniowej w okresie sowieckim stanowił fakt, że większość ludzi (szczególnie w miastach) nie była właścicielami mieszkań. Należały one do państwa albo przedsiębiorstw. Mieszkania budowało się przeważnie ze środków budżetowych albo przedsiębiorstw i dzieliło między ludzi oczekujących w kolejce, w której wielu musiało czekać na otrzymanie mieszkania 10, 15, a nawet 20 lat. Wyjątek stanowiło słabo rozwinięte budownictwo spółdzielcze (przeważnie w miastach) i indywidualne (na wsi). Opłatę za większą część usług mieszkaniowo-komunalnych brało na siebie państwo (albo przedsiębiorstwa). W rezultacie budowanie i utrzymanie mieszkań było nieopłacalne, a ich standard i jakość usług mieszkaniowo-komunalnych niskie.

Następstwem przejścia do gospodarki rynkowej była prywatyzacja mieszkań i przeniesienie kosztów ich utrzymania na mieszkańców (z wyjątkiem dotacji dla niezamożnych obywateli). Obecnie w rękach osób prywatnych znajduje się już 60% funduszu mieszkaniowego. Budownictwo pozostaje głównie w gestii niepaństwowych firm budowlanych (na sprze-

daż) albo osób prywatnych, a tylko jedna dziesiąta należy do państwowych przedsiębiorstw i organizacji. Budowane mieszkania są dobrze wyposażone; średnia ich powierzchnia to 90–95 m², czyli o 5 m² więcej niż przeciętnie w FR (w 1990 roku wskaźnik ten wynosił tylko 64 m²). Jednak znaczna część społeczeństwa, która potrzebuje mieszkania (według oficjalnych danych na odbiór mieszkania czeka 34 tys. rodzin), nie posiada wystarczających środków, by budować na własny rachunek. Rozwiązaniem mógłby być rozwój budownictwa mieszkaniowego pod kredyt hipoteczny i udzielanie gwarantowanych przez państwo pożyczek mieszkaniowych.

W sytuacji, gdy liczba ludności obwodu zmniejszyła się, dzięki rozwojowi budownictwa mieszkaniowego powierzchnia mieszkalna przypadająca na osobę wzrasta. Podczas, gdy w 1990 roku na osobę przypadało 16,1 m², to na początku 2005 roku – 19,5 m². Jest to mniej niż w Europie Wschodniej (około 30 m²) i mniej niż w FR (powyżej 20 m²).

Poziom wyposażenia mieszkań stopniowo rośnie i zbliża się do średniego w kraju. Różnią się one też rodzajami świadczonych usług. W ciepłą wodę zaopatrzone jest 70% mieszkań w obwodzie (średnio w FR 75%), w wannę albo prysznic 75% (w FR 65%), w kanalizację 88% (w FR 70%), w centralne ogrzewanie – 80% (w FR 75%). 94% mieszkań jest zaopatrywane w gaz, ale w znacznym stopniu (zwłaszcza na terenach wiejskich) nie jest to gaz sieciowy, a butlowy. Woda doprowadzona jest do 92% mieszkań.

8.4. Usługi bankowe i ubezpieczenia

W skład systemu bankowego regionu, według stanu na początek 2005 roku, wchodzi 12 organizacji kredytowych (wszystkie mają prawo do realizacji operacji bankowych), 6 filii organizacji kredytowych obwodu, 20 filii międzydzielnicowych organizacji kredytowych, z których 5 należy do Sbieregatielnogo Banka Rossijskoj Federacji (Sberbank Rossii). W Kaliningradzie działają dwa przedstawicielstwa polskich banków. W 2006 roku w centrum regionu otwarto pierwszą zagraniczną instytucję kredytową – filię „Hansabank” S.A., będącą firmą-córką Svedbank Group – jednej z przodujących firm finansowych w państwach bałtyckich i Skandynawii.

Liczba lokalnych banków w obwodzie w ostatnich pięciu latach spadła do 7, ale kapitał założycielski banków regionalnych wzrósł z 342 do 1003 mln rubli. Od 1998 roku wzrosła także liczba filii banków pochodzących z innych regionów FR. W latach 2000–2005 liczba filii wzrosła do 5.

Od 1999 roku odnotowano stały wzrost podstawowych wskaźników działalności bankowej. Zwiększenie aktywności biznesowej poszczególnych przedsiębiorstw i poprawa ich sytuacji finansowej doprowadziły do wzrostu wielkości środków, pozyskanych przez organizacje kredytowe zarówno od

osób prawnych, jak i fizycznych. Podczas, gdy na początku 2001 roku suma depozytów (wkładów) osób fizycznych na rachunkach bankowych wynosiła 3,6 mld rubli, to na początku 2005 roku – 12,9 mld rubli, z czego 10,2 mld rubli pozyskał Sberbank Rossii. Filie banków z innych miast (Wniesztorgbank, Alfa-bank, BIN-BANK i inne), nawet bez Sberbanku Rossii, zgromadziły więcej oszczędności od ludności, niż miejscowe banki. Prawie jedną trzecią stanowią wkłady w walucie zagranicznej.

Wielkość kredytów udzielanych przez banki szybko rośnie. Podczas, gdy w 2001 roku całkowita wysokość udzielonych kredytów wynosiła 1,2 mld rubli, to w 2005 roku – 5,2 mld rubli. Dodatkowo, udział kredytów długoterminowych wzrósł z 22,6% do 26,2%.

Dane te świadczą o wzroście zaufania klientów do systemu bankowego. Regionalny system bankowy jest obecnie stabilny. Jednak potrzeby procesów inwestycyjnych nie są w pełni zaspokojone. Duże przedsiębiorstwa przemysłowe i handlowe, rolnictwo i budownictwo nadal odczuwają wyraźny brak środków obrotowych, stale poszukują kapitału poza granicami Obwodu Kaliningradzkiego.

W zaistniałych warunkach znaczenia nabierają duże banki regionalne, zapewniające wszechstronną obsługę przedsiębiorstw oraz dostarczające im środki obrotowe oraz wspierające rozwój inwestycjami długookresowymi. Regionalne instytucje finansowe obsługują projekty, realizowane zgodnie z Federalnym Celowym Programem Społeczno-Ekonomicznego Rozwoju Obwodu Kaliningradzkiego na lata 2001–2010. Dotyczy to nowych, dużych projektów, oczekiwanych w związku z działaniem nowego prawa o SSE. Szczególną rolę w rozwoju regionu powinny odegrać filie czołowych rosyjskich banków, związane z największymi grupami finansowo-przemysłowymi Rosji. Mogą one odegrać rolę swoistych pomostów ekonomicznych między obwodem i czołowymi przedsiębiorstwami kraju, zapewniając dopływ inwestycji do sektora gospodarki.

W obwodzie działa 6 niezależnych firm ubezpieczeniowych i 18 filii o kapitale założycielskim w wysokości 242 mln rubli. W 2004 roku podpisały one 137 tys. polis (w 2000 roku – 94 tys.). Jednak liczba nieobowiązkowych polis ubezpieczeniowych spada (42 tys. w 2004 roku w porównaniu z 82 tys. w 2000 roku). Składki ubezpieczeniowe wyniosły 873 mln rubli, a wypłaty – 665 mln rubli (w 2000 roku odpowiednio 261 i 665 mln rubli).

9. Sytuacja zdrowotna i ochrona zdrowia

Od początku lat 90. finansowanie służby zdrowia znacznie zmniejszyło się, a względne wskaźniki rozwoju uległy pogorszeniu. Liczba lekarzy

w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców spadła z 45 do 35, średniego medycznego personelu – z 137 do 83 osób, liczba łóżek szpitalnych – ze 143 do 105. Wskaźniki te są znacznie niższe niż średnie dla Rosji, gdzie na 10 tys. osób przypada 48 lekarzy, 109 osób średniego medycznego personelu i 112 łóżek szpitalnych.

Niski poziom życia dużej części populacji, a także konieczność dorabiania kosztem zwiększenia czasu i intensywności pracy, z jednej strony i wady systemu służby zdrowia z drugiej, warunkują wysoką zachorowalność i śmiertelność ludności. Wpływ ma na to także niezadowolający stan środowiska, niezdrowy tryb życia znacznej części ludności, brak profilaktyki, mała popularność i niewystarczający poziom kultury fizycznej i sportu.

W porównaniu z początkiem lat 90. zachorowalność na podstawowe schorzenia znacznie wzrosła i nadal rośnie (tabl. 15).

Tabl. 15. Zachorowalność na podstawowe schorzenia (liczba zarejestrowanych chorych z postawioną diagnozą) na 1000 osób

Rodzaje chorób	1992	1998	2005
Ogółem	469,6	583,4	692,5
w tym:			
infekcje i choroby pasożytnicze	27,9	42,1	42,6
nowotwory	4,3	5,2	8,0
choroby układu endokrynologicznego, zaburzenia żywienia, zaburzenia przemiany materii i układu odpornościowego	1,9	4,6	7,0
choroby krwi i narządów krwiotwórczych	0,8	1,1	2,3
choroby neurologiczne i organów zmysłów	47,0	48,9	65,7
choroby układu krążenia	8,3	11,8	14,1
choroby układu oddechowego	229,9	231,5	280,6
choroby układu trawiennego	11,0	99,2	22,1
choroby układu moczowo-płciowy	20,1	21,6	42,4
choroby skóry i tkanki podskórnej	23,7	30,5	58,5
choroby układu mięśniowo-kostnego i tkanki łącznej	21,1	21,5	30,7
wady wrodzone (wady rozwojowe)	0,6	0,6	3,4
urazy i zatrucia	58,1	46,9	73,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Kaliningradzie.

Poziom zachorowalności na choroby uwarunkowane społecznie (narkomania, alkoholizm, choroby weneryczne i AIDS, gruźlica i inne) jest wysoki. W grupie dyspanseryjnej znajduje się 1,8 tys. osób z diagnozą „narkomania” (w 1990 roku wskaźnik ten wynosił 0,7 tys. osób). W 2001 roku w grupie dyspanseryjnej z diagnozą „alkoholizm i psychozy alkoholowe” było 1,1 tys. osób. Według oficjalnych danych w zakładach zajmujących się profilaktyką i leczeniem gruźlicy przebywa 2,8 tys. chorych. Wysoki jest poziom śmiertelności wśród niemowląt (w 2005 roku 11 zgonów na 1000 żywych urodzeń). W rozwiniętych krajach Europy wskaźnik ten wynosi 3–5, w Polsce i na Litwie – 8.

Coraz większa jest liczba i udział inwalidów w składzie populacji. Podczas, gdy w 1990 roku było ich 21 tys. osób (23 w przeliczeniu na 1000 osób), to w 2005 roku – 76,6 tysięcy (82 w przeliczeniu na 1000 osób). Przyczynami inwalidztwa są najczęściej choroby układu krążenia (55%), nowotwory złośliwe (10%), choroby układu mięśniowo-kostnego i tkanki łącznej (8%).

W Obwodzie Kaliningradzkim w 2004 roku przewidywana długość życia wyniosła dla kobiet 69 lat, a dla mężczyzn 55 lat (średnio w FR odpowiednio 72 lata i 59 lat). W rozwiniętych gospodarczo krajach przeciętna długość życia kobiet wynosi od 79 do 84 lat, mężczyzn – 74–78 lat. W Polsce w 2003 roku odpowiednie wskaźniki wynosiły 79 i 70 lat, na Litwie – 78 i 67 lat.

Z powyższych powodów stan służby zdrowia w regionie oceniany jest jako niezadowalający i obecnie Rząd Obwodu podejmuje kroki w celu jego poprawy. Wzorcując się na przykładzie krajów najbardziej rozwiniętych gospodarczo, rozpoczęto restrukturyzację służby zdrowia i zwiększenie roli zakładów ambulatoryjno-poliklinicznych. Ośrodki służby zdrowia są wyposażane w nowoczesną aparaturę diagnostyczną, przeprowadza się szkolenia personelu medycznego. Większą wagę przykładana jest do efektywnej organizacji publicznej opieki zdrowotnej. W 2006 roku podjęto decyzję o utworzeniu wydziału medycznego na Rosyjskim Państwowym Uniwersytecie im. I. Kanta i przeprowadzono pierwszą rekrutację studentów.

10. Infrastruktura komunikacyjna

10.1. Transport

Transport należy do najbardziej perspektywicznych gałęzi gospodarki obwodu. W większości projektów rozwoju regionalnego jego rozbudowa jest zaliczana do zadań priorytetowych. Perspektywy i podstawowe kierunki rozwoju kompleksu transportowego w obwodzie powinny być rozpatrywane przez pryzmat interesów ogólnorosyjskich. Rozwiązanie

podstawowych problemów kompleksu transportowego w Obwodzie Kaliningradzkim może zapewnić stabilne połączenie z rosyjskim rynkiem w krajach centralnej i wschodniej Europy i odwrotnie – Rosji z krajami Europy, Ameryki i innymi. Możliwy jest tranzyt ogromnych ładunków i przetwórstwo w obwodzie towarów przywożonych z innych regionów i krajów. Planuje się także zwiększenie liczby przewozów pasażerskich. Wykorzystanie obszaru obwodu w celach transportowych jest korzystne zarówno dla Federacji Rosyjskiej, jak i innych krajów (na przykład nie mającej dostępu do morza Białorusi).

Podstawę transportu morskiego stanowi kompleks portowy. Jego całkowita projektowana moc przeładunkowa wynosi ponad 20 mln t rocznie. Wielkość przeładunków w portach obwodu w latach 1999–2005 zwiększyła się ponad 3,5-krotnie i wyniosła 14,6 mln t, przy czym są to ładunki importowane i eksportowane do innych rosyjskich regionów. Porty obwodu połączone są regularnymi liniami żegludowym i promowymi z Sankt Petersburgiem, Ust-Ługą (Obwód Leningradzki), Rygą (Łotwa), Kłajpedą (Litwa), Sasnitz, Kilonią, Lubeką, Bremerhaven i Hamburgiem (Niemcy), Kolding (Dania) i innymi.

Port w Kaliningradzie, składający się z trzech portów (handlowy, rybacki, rzeczny), jest połączony z Morzem Bałtyckim Kaliningradzkim Kanałem Morskim o długości 42 km. Szerokość i głębokość kanału ogranicza możliwości wpływania statków wielkotonażowych (o wyporności powyżej 20 tys. t) do Kaliningradu. Porty Kaliningradu i kanał nie zamarzają zimą, co podnosi ich znaczenie dla rosyjskiego handlu zagranicznego.

Największym portem obwodu, który eksportuje ropę, jest kompleksowy terminal naftowy „ŁUKOIL-Kaliningradmorneft” Spółka z o.o. Został on oddany do eksploatacji w 2001 roku w miejscowości Izewskoje. „Balnafta” S.A (firma-córka „Tatneft” S.A.) będzie budować terminal naftowy w Swietłym.

W Bałtyjsku w latach 2002–2003 rozpoczęto budowę pasażerskiego, towarowego i samochodowego terminalu promowego linii Sanki Petersburg-Bałtyjsk-Lubeka, a w 2006 roku – towarowego, pasażerskiego i samochodowo-kolejowego terminalu linii Ust-Ługa-Bałtyjsk. Trasa ta będzie potem przedłużona do portu Sasnitz (Niemcy).

Porty obwodu obsługują głównie ładunki eksportowe. W ostatnich latach stanowiły one ponad 90% ogólnego obrotu. Są to nie tylko towary z innych regionów Rosji (Uralu, Zachodniej Syberii i Centralnego Okręgu Gospodarczego), ale i ładunki z Kazachstanu, Białorusi i Ukrainy. W strukturze eksportu dominują surowa ropa naftowa i produkty naftowe (62,7% w 2004 roku).

Perspektywicznie porty kaliningradzkie mogą stać się jednym z ogniw rosyjskich korytarzy transportowych, obsługujących tranzyt ładunków z krajów UE oraz państw regionu Azji i Pacyfiku. Rozpatruje się także możliwość przyciągnięcia do Kaliningradu części białoruskich towarów eksportowych. W perspektywie nie wyklucza się nawet stworzenia w Obwodzie Kaliningradzkim własnego kompleksu portowego Republiki Białorusi.

Długość dróg kolejowych obwodu wynosi 730 km. Większość ładunków między Obwodem Kaliningradzkim z jednej strony a Litwą i Rosją – z drugiej, jest przewożona magistralą Kaliningrad-Czerniachowsk-Niesterow-Kowno-Mińsk-Moskwa. Od 2002 roku w Czernyszewskoje na granicy z Litwą budowane jest nowe przejście graniczne.

Dla Rosji unikatowość sieci kolejowej Obwodu Kaliningradzkiego polega na tym, że ponad 100 km torów ma europejską szerokość 1435 mm. Europejskie tory kolejowe przekraczają granice obwodu w Mamonowie, Żeleznodorożnym i Bagrationowsku. Przeładunek towarów z wagonów kolei europejskiej na rosyjskie (szerokość torów 1520 mm) ma miejsce w Kaliningradzie na stacjach Czerniachowsk i Dzierżyńska Nowa. W Mamonowie rosyjskie tory przechodzą na polską stronę do stacji Braniewo.

Największymi, pod względem wielkości przeładunków, stacjami Kolei Kaliningradzkiej są Kaliningrad, Czerniachowsk, Sowietusk.

Organizacyjnie sieć kolejowa wchodzi w skład utworzonej w maju 1992 roku Kolei Kaliningradzkiej (Kaliningradskaja Żeleznaja Doroga – KK) z zarządem w Kaliningradzie. Od 1 lipca 2003 roku, w związku z reformą Ministerstwa Linii Komunikacyjnych, KK stała się spółką akcyjną. Właścicielem 100% udziałów jest państwo.

Transport kolejowy w Obwodzie Kaliningradzkim przewozi ładunki około 5 tys. klientów. Szczególne znaczenie mają przewozy eksportowo-importowe, płynące do i z portów obwodu.

Dalekobieżne pociągi pasażerskie łączą Kaliningrad z miastami rosyjskimi (Moskwą, Sankt Petersburgiem, Czelabińskiem, Adlerem), miastami w krajach WNP (Homlem, Brześciem, Charkowem, Kijowem, Symferopolem) i w Polsce (Gdynią). Od 15 grudnia 2003 roku wznowiono pasażerskie połączenie kolejowe Kaliningrad-Berlin (bezpośredni wagon międzynarodowego pociągu Kaliningrad-Gdynia). Rozważa się możliwość utworzenia pasażerskiego połączenia kolejowego Kaliningrad-Berlin (pociąg z trzema wagonami zamiast obecnego bezpośredniego wagonu), Kaliningrad-Malbork i Kaliningrad-Warszawa.

W obwodzie funkcjonuje sieć podmiejskich linii kolejowych. Ruch podmiejski jest najbardziej intensywny pomiędzy Kaliningradem i miastami nadmorskimi – Swietłogorskiem, Zielonogradskiem, Pionierskiem. W marcu 2004 roku na trasie Kaliningrad-Zielonogradsk-Swietłogorsk za-

czą kursować, pierwszy w historii Kolei Kaliningradzkiej, przyspieszony podmiejski pociąg o podwyższonym standardzie „Błękitna Strzała”. W przyszłości planuje się uruchomić kolejkę elektryczną na trasie Kaliningrad-lotnisko Chrabrowo.

Przyszłość Kolei Kaliningradzkiej jest ściśle związana ze wzrostem ilości towarów importowanych i eksportowanych przez porty kaliningradzkie. Perspektywicznie rysuje się także rozwój Czerniachowska jako centrum przeładunków kolejowych (między osiami Zachód-Wschód i Północ-Południe, a także na osi Północ-Południe). Takie centrum byłoby konkurencyjnym dla dostawy ładunków z północnych okręgów Holandii, Niemiec i Polski do centrum Rosji (Moskwy). Trasa ta jest tańsza i szybsza od tradycyjnej trasy przez Brześć.

Całkowita długość publicznych dróg kołowych w Obwodzie Kaliningradzkim wynosi około 4,6 tys. km. Wszystkie one mają twardą nawierzchnię, 73% z nich – o podwyższonym standardzie. Pomimo gęstej sieci, drogi samochodowe pod względem swoich parametrów nie spełniają wymogów przy dotychczasowym natężeniu ruchu i wymagają modernizacji.

204 km dróg ogólnego użytku w regionie ma status federalnych dróg samochodowych. Są to:

- odcinek federalnej drogi samochodowej A-216 Gwardiejsk (od A-229) – Nieman do granicy z Litwą o całkowitej długości 61,4 km;
- federalna droga samochodowa A-229 Kaliningrad-Czerniachowsk-Niesterow do granicy z Litwą o całkowitej długości 142,4 km, w tym zgodnie z parametrami I kategorii technicznej (4 pasy) 35,4 km.

Obwód Kaliningradzki zajmuje trzecie miejsce w Rosji pod względem liczby samochodów osobowych przypadających na 1 osobę.

Ułgi, przewidziane prawem o SSE z 1996 roku, pozwalały nabywać samochody bez płacenia podatku VAT i cła. Dodatkowo, Kaliningradzka Duma Obwodowa zwolniła międzynarodowych przewoźników samochodowych z płacenia podatku od zakupu środków transportu. Dzięki temu w SSE w Obwodzie Kaliningradzkim oclono ponad 5500 TIR-ów. Jednakże nowe prawo o SSE w Obwodzie Kaliningradzkim, które weszło w życie 1 kwietnia 2006 roku, pozwala firmom spedycyjnym przewozić ładunki dwoma trasami: z Obwodu Kaliningradzkiego do Europy i z Obwodu do pozostałych regionów Rosji, ale nie z pozostałej części Rosji do Europy, jak było wcześniej (90% wszystkich przewozów). Doprowadziło to do kryzysu w transporcie międzynarodowym. Kilkaset samochodów zostało aresztowanych przez rosyjskich celników, a pozostali przewoźnicy zrezygnowali, obawiając się tego samego losu. Jedynym sposobem legalizacji przewozów było oclenie samochodów zgodnie z ogólnorosyj-

skimi zasadami, ale w takim przypadku cło na siedmioletni i starszy samochód wyniesie 20–30 tys. euro. Dlatego dla normalizacji sytuacji firmy przewozowe uważają za niezbędne przyjąć poprawki do ustawy Federalnej o SSE w Obwodzie Kaliningradzkim.

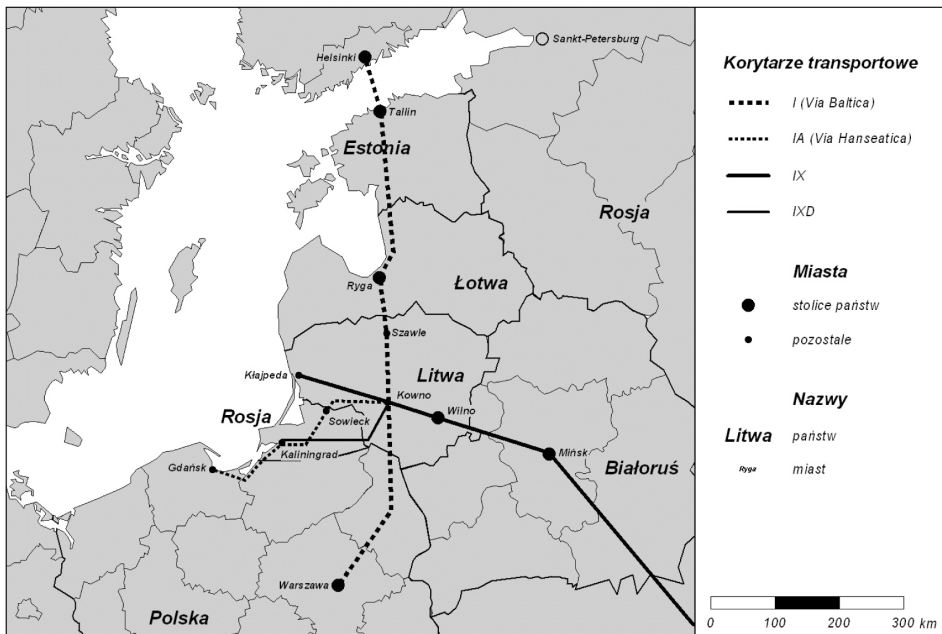
Przez terytorium obwodu przechodzą dwa odgałęzienia paneuropejskich (kreteńskich) korytarzy transportowych, wydzielonych w 1994 roku na II Międzynarodowej Konferencji Transportowej na Krecie:

- odgałęzienie IA Ryga-Kaliningrad-Gdańsk („Via Hanzeatica”) korytarza I Helsinki-Tallin-Ryga-Wilno-Warszawa („Via Baltica”);
- odgałęzienie IXD Kowno-Kaliningrad korytarza IX Helsinki-Sankt Petersburg-Moskwa-Ukraina (Kijów).

Odgałęzienie korytarza IXD przebiega główną magistralą samochodową Obwodu – drogą federalną Kaliningrad-Czerniachowsk-Niesterow. Odcinek Kaliningrad-Tałpaki jest jednocześnie częścią korytarza IA.

Inna droga federalna – Gwardiejsk-Nieman-granica z Republiką Litewską – jest częścią odgałęzienia Ryga-Kaliningrad-Gdańsk korytarza IA („Via Hanzeatica”) (ryc. 17.).

Spośród regionalnych dróg samochodowych szczególne znaczenie mają drogi prowadzące do przejść granicznych i miast nadmorskiej strefy

Ryc. 17. Obwód Kaliningradzki w systemie transeuropejskich korytarzy transportowych

Źródło: Opracowanie własne.

kuracyjnej, zwłaszcza drogi: Kaliningrad-Dorożnoje-granica państwowa („berlinka”), Kaliningrad-Bagrationsk, Gusiew-Olchowatka-granica państwowa, Kaliningrad-Swietłogorsk.

Program doskonalenia i rozwoju sieci dróg samochodowych Federacji Rosyjskiej w okresie do 2010 roku „Drogi Rosji XXI wieku” przewiduje budowę i reorganizację części dróg federalnych Kaliningrad-Czerniachowsk-Niesterow-granica z Litwą; Gwardiejsk-Nieman-granica z Litwą.

Modernizowana jest magistrala samochodowa Kaliningrad-Tałpaki-Sowietsk-Czernyszewskoje, która będzie częścią transeuropejskiego korytarza samochodowego „Via Baltica”. Inna modernizowana droga: Kaliningrad-granica państwowa-Elbląg w Polsce („berlinka”) będzie częścią magistrali „Via Hanzeatica”.

Trwają dyskusje nad projektem zmiany kategorii dróg federalnych Obwodu Kaliningradzkiego na drogi I kategorii (4 pasy). Inwestycja ta byłaby finansowana ze środków budżetu federalnego, a także z funduszy prywatnych inwestorów.

W 2006 roku Rząd Obwodu Kaliningradzkiego zatwierdził program rozwoju sieci dróg samochodowych do 2020 roku na łączną kwotę prawie 41 mld rubli. Przewiduje on budowę nowych szybkich magistrali samochodowych i modernizację już działających o całkowitej długości ponad 700 km. Realizacja programu powinna zapewnić, zgodnie z europejskimi standardami, połączenia transportowe na trasach międzynarodowych, przechodzących przez terytorium obwodu, a także rozładować ruch na drogach prowadzących do nadmorskich kurortów. Planuje się także zbudować obwodnice wokół miast przygranicznych, co ułatwi przejazdy tranzytowe w kierunku Polski i Litwy.

Ruch samochodowy przez granicę odbywa się przez międzynarodowe przejścia samochodowe. Na rosyjsko-polskiej granicy są to przejścia Bagrationsk-Bezledy, Mamonowo-Gronowo („Mamonowo-1”) i Gusiew-Gołdap; na rosyjsko-litewskiej granicy: Sowietsk-Panemune, Czernyszewskoje-Kibartaj, Morskoje-Nida.

Ze środków europejskiego programu TACIS modernizowane są istniejące i budowane nowe przejścia graniczne. W szczególności planuje się:

- modernizację przejścia granicznego „Sowietsk” (włączając w to budowę obwodnicy Sowietska i nowego mostu na rzece Niemen);
- budowę nowego przejścia granicznego „Czernyszewskoje-Kibartaj”;
- budowę przejścia granicznego „Mamonowo-Grzechotki” („Mamonowo-2”);
- otwarcie przejścia granicznego „Gusiew-Gołdap” dla samochodów ciężarowych.

Prace nad tymi inwestycjami trwają, a część robót jest już zakończona. Pod koniec 2003 roku ukończono reorganizację przejścia „Bagrationowsk-Bezledy” na granicy rosyjsko-polskiej. W lipcu 2005 roku oficjalnie rozpoczęto budowę nowego przejścia granicznego Czernyszewskoje. W styczniu 2007 roku Komisja Europejska i Federalna Służba Celna Rosji podpisały memorandum o porozumieniu w sprawie budowy nowego przejścia granicznego „Mamonowo-2”. W drugim półroczu 2007 roku rozpoczęła się budowa przejścia „Sowietsk-Panemune”.

Ulepszanie magistrali samochodowych i drogowych przejść granicznych zapewni nowoczesne połączenie obwodu z krajami Europy, będzie sprzyjać powiększeniu liczby ładunków i dalszemu rozwojowi turystyki międzynarodowej, co ma duże znaczenie dla gospodarki regionalnej.

W Obwodzie Kaliningradzkim istnieją połączenia autobusowe łączące regionalne centrum ze wszystkimi miastami: Bałtyjskiem, Sowietskim, Pionierskim, Swietłogorskiem, Mamonowem, Ładuszkinem i wieloma miejscowościami wiejskimi. Znacznymi węzłami autobusowymi są: Czerniachowsk, Sowietsk, Gusiew, Bałtyjsk. Ogółem w 2005 roku funkcjonowało 27 linii podmiejskich i 9 dalekobieżnych.

Do wielu miejscowości obwodu autobusy rejsowe nadal nie docierają. Szczególnie trudna sytuacja jest w rejonach Poleskim, Sławskim, Ozierskim, Niesterowskim i innych okręgach, do których nie dociera komunikacja autobusowa z Kaliningradu.

Obwód Kaliningradzki jest połączony 20 międzynarodowymi liniami autobusowymi z Białorusią, Litwą, Łotwą, Estonią, Polską, Niemcami. Wiele biur turystycznych świadczy usługi transportowe dla indywidualnych turystów lub grup wyjeżdżających do miast wielu krajów Europy, WNP i krajów bałtyckich.

Jedynym cywilnym lotniskiem w Obwodzie Kaliningradzkim jest lotnisko Chrabrowo, położone 20 km na północ od Kaliningradu. Ma ono status lotniska międzynarodowego i znajduje się na liście lotnisk o znaczeniu federalnym. Wcześniej podlegało ono (w tym pas startowy) Ministerstwu Obrony Rosji, jako lotnisko cywilno-wojskowe. Jednak w 2003 roku zostało przekazane pod kontrolę Ministerstwa Transportu Rosji.

Pod koniec lat 90. 78% regionalnego popytu na usługi lotnicze zaspokajało Kaliningradzkie Państwowe Unitarne Przedsiębiorstwo Lotnicze „Kaliningradavia”. Potem „Kaliningradavia”, głównie ze względu na złe zarządzanie, znalazło się na skraju bankructwa i w 2001 roku w firmie wprowadzono zarządzanie zewnętrzne. W 2002 roku przedsiębiorstwo podzielono na „Kaliningradavia” S.A. (samoloty, terminal lotniczy, transport) i Państwowe Przedsiębiorstwo Unitarne „Kaliningradavia” (pomieszczenie agencji transportu lotniczego, pas startowy, miejsca postojowe, drogi

kołowania, obsługa techniczna lotniska). W 2005 roku „Kaliningradavia” S.A przemianowana została na „KD-avia” S.A.

W lutym 2005 roku „KD-avia” otrzymała pierwszego Boeinga 737-300 (leasing). Na początku marca 2007 roku flota tych samolotów została powiększona do 12. Pod względem liczby eksploatowanych samolotów tego typu „KD-avia” zajmuje pierwsze miejsce w Rosji. W 2007 roku planuje się zakup jeszcze siedmiu takich maszyn. W 2006 roku spółka po raz pierwszy w swojej historii przewiozła prawie 600 tys. pasażerów.

Poza „KD-avia” połączenia z Kaliningradu mają też rosyjskie linie: „Aeroflot”, „Pułkowo” (obecnie GTK „Rossija”), „Kubańskie Linie Lotnicze”, „UTAH Air”, „Sky Ekspres” i inne.

Lotnisko oferuje regularne bezpośrednie połączenia lotnicze z Moskwą, Sankt Petersburgiem, Krasnodarem.

Istnieją także regularne międzynarodowe rejsy do Berlina („KD-avia”), Warszawy (Polskie Linie Lotnicze LOT), Kopenhagi i Rygi (łotewskie linie lotnicze „Air Baltic”), Homla i Grodna (białoruskie linie lotnicze „Gomelavia”), Mińska (białoruskie linie lotnicze „Belavia” i „Gomelavia”), Kijowa („KD-avia”).

Lotnisko Chrabrowo zostało włączone do Federalnego Celowego Programu „Rozwój Obwodu Kaliningradzkiego w okresie do 2010 roku”. Za przebudowę pasa startowego odpowiedzialne jest Ministerstwo Transportu. „KD-avia” S.A. kontynuuje rozpoczętą w 2004 roku budowę nowego dworca lotniczego. Będzie mógł on obsługiwać, zgodnie ze współczesnymi europejskimi standardami, jednocześnie 1 tys. pasażerów.

W 2008 roku na lotnisku planuje się uruchomienie pierwszego w Rosji zautomatyzowanego centrum kontroli ruchu lotniczego (o wartości 435 mln rubli), które wejdzie w skład sieci złożonej z 13 analogicznych federalnych centrów. Zamienią one 102 obecne rosyjskie centra kontroli ruchu lotniczego.

Latem 2007 roku na lotnisku „Chrabrowo” przewiduje się otwarcie kaliningradzkiego aviahubu – lotniczego węzła przesiadkowego, zapewniającego szybkie przesiadanie się pasażerów (w przypadku lotów z międzylądowaniem pasażerowie będą przechodzić odprawę tylko na lotnisku wylotu) i przewóz ładunków na liniach Rosja-Europa i z powrotem. W celu realizacji tego projektu „KD-avia” planuje uruchomić regularne rejsy z Kaliningradu do Budapesztu, Hamburga, Hanoweru, Düsseldorfu, Mediolanu, Monachium, Rzymu, Niżnego Nowgorodu, Omska, Samary, Tiumentia i Ufy. Następnie uruchomione zostaną loty do Pragi, Londynu, Barcelony, Kazania, Jekaterynburga, Baku i Astany. Ogólnie „KD-avia” planuje uruchomić połączenia na ponad 100 trasach z Rosji do Europy.

Wewnętrzne drogi wodne Obwodu Kaliningradzkiego tworzą rzeki Pregola, Dejma, Matrosowka, Niemonin, Ługowaja, Niemen (graniczny

odcinek o długości 114 km) i inne, a także kanały – Primorski, Polesski, Czerniachowski, Ozierkowski. Porty rzeczne znajdują się w Kaliningradzie (z częścią towarową w Swietłym) i Sowietsku. Przewożone są ładunki (głównie węgiel i stal) kierowane do portów Morza Bałtyckiego i Północnego, a także przez Zatokę Biskajską do Morza Śródziemnego, Czarnego i Azowskiego.

10.2. Łączność

Do dynamicznie rozwijających się gałęzi gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego należą łączność i telekomunikacja. Strategicznym kierunkiem rozwoju tego sektora łączności i telekomunikacji jest utrwalenie powiązań z ogólnorosyjską przestrzenią informacyjną przy jednoczesnej integracji z systemami łączności w Europie.

Gęstość sieci telefonicznej w Obwodzie Kaliningradzkim jest niższa niż średnio w Rosji. W 2004 roku na 1000 mieszkańców miast obwodu przypadało 243,5 telefonów stacjonarnych (średnio w Rosji – 256,2), na 1000 osób z terenów wiejskich – 78,5 (105,5). Jedna trzecia miejscowości wiejskich regionu wciąż nie jest strefonizowana. Aby rozwiązać ten problem, w wiejskich miejscowościach Obwodu Kaliningradzkiego zakłada się ponad 600 automatów telefonicznych.

W Obwodzie Kaliningradzkim świadczy usługi 34 miejscowych operatorów połączeń telefonicznych. Główny operator, zapewniający około trzy czwarte usług miejscowych połączeń, to Kaliningradzka Filia „Północno-Zachodniego Telekomu” S.A. Największymi jego konkurentami są „Elektroszwazi” – „WestBałt Telekom” S.A.³ i „Swiażinform” Spółka z o.o.

Międzymiastowe centrale telefoniczne w Kaliningradzie wykonują połączenia do ponad 3,5 tys. miast i miejscowości Rosji i krajów WNP. Połączenia międzynarodowe są realizowane z ponad 200 krajami świata.

Połączenie międzymiastowe i międzynarodowe można uzyskać zawsze i z dowolnego aparatu, za pomocą szeroko rozpowszechnionych kart telefonicznych („Służba 321”, „Dialog”, „Szukaj-połączenie”, „Mirotel” i innych).

W obwodzie lepiej niż średnio w Rosji rozwinięta jest IP-telefonía. Według ocen ekspertów przypada na nią 10% rynku połączeń międzymiastowych i międzynarodowych, podczas gdy w innych regionach nie zawsze 5%.

³ Największy, niezależny operator w Kaliningradzie i jedyny niezależny operator w Rosji, poza granicami Moskwy i Sankt Petersburga, który posiada własną międzymiastową centralę telefoniczną. 62% akcji „WestBałt Telekom” od maja 2004 roku należy do moskiewskiego operatora „Golden Telekom”.

W oddziałach „Poczty Rosji” Obwodu Kaliningradzkiego znajduje się 99 uniwersalnych automatów telefonicznych (30 w miastach i 69 na obszarach wiejskich), z których można dzwonić pod każdy numer w Rosji i za granicę. Oprócz tego z nowych aparatów można przyjmować rozmowy przychodzące. Instalację automatów telefonicznych prowadzi się w ramach wspólnego projektu Federalnego Państwowego Przedsiębiorstwa Unitarnego „Poczta Rosji”, „Narodowej Sieci Telefonicznej” S.A. i „Północno-Zachodniego Telekomu” S.A.

Dla rozwoju telekomunikacji najważniejsze znaczenie ma stworzenie szybkich, szerokopasmowych kanałów transmisyjnych. Jedną z technologii, zapewniających taką superszybką łączność jest przekaz sygnałów światłowodem. W 2004 roku „Rostelekom” S.A. uruchomił łącze światłowodowe o długości 132 km na odcinku Kaliningrad-Gwardiejsk-Sowietsk. Zapewnia ono „szybki” internet, prowadzenie wideokonferencji i połączenia telefoniczne o wysokiej jakości z każdą miejscowością w Rosji. W obwodzie stworzono także cyfrowe łącze o długości 560 km, obejmujące wszystkie duże miasta i znaczące pod względem ekonomicznym miejscowości regionu (włączając Kaliningrad, Czerniachowsk, Sowietsk i inne (łącze należy do „Kaliningrad-TransTelekom” S.A. systemów Rosyjskich Kolei Państwowych – RKP). Jest ono częścią głównej sieci połączeń cyfrowych „RKP” S.A. od Kaliningradu do Władywostoku. Latem 2006 roku rozpoczęto eksploatację systemu łączy światłowodowych „Jantarengo” S.A., który sieciowo łączy (w pierścień) siedem obiektów ważnych dla energetyki Obwodu Kaliningradzkiego.

Obwód Kaliningradzki połączony jest z pozostałymi regionami Rosji łączami satelitarnymi, których centrale są obsługiwane przez „Ramsatkom” S.A., „Komin” Spółka z o.o., „Moskiewski Telekom”, „Teleport TP” S.A., „Satis TL-94” S.A. i „Zond-Holding” S.A.

Pod względem zasięgu telefonii komórkowej Obwód Kaliningradzki zajmuje jedno z czołowych miejsc w Rosji. W pierwszych miesiącach 2006 roku wskaźnik pokrycia terenu osiągnął w regionie 100%. Usługi telefonii komórkowej w Obwodzie Kaliningradzkim świadczy siedmiu operatorów (czterech z nich to operatorzy najpopularniejszego i najbardziej rozposzechnionego standardu telefonii komórkowej – GSM. Liczba ich abonentów na początku 2006 roku przekroczyła 900 tysięcy. Czołowym operatorem telefonii komórkowej w regionie jest „Wympel Kom” S.A., świadczący usługi pod handlową marką „Beeline”. Głównymi konkurentami „Ekstel” na rynku GSM są „Mobilnyje Telesistemy” (MTS) i „Megafon”.

Koleje Kaliningradzkie w 2004 roku stworzyły własny system cyfrowej radiokomunikacji o standardzie europejskim – GSM-R. W Rosji dotychczas nie ma analogicznych projektów.

Usługi dostępu do sieci Internet w Obwodzie Kaliningradzkim świadczy jedenaście firm-dostawców. Największymi, pod względem liczby klientów, dostawcami internetu na obszarze obwodu są firmy „TiS-dialog”, „Elektrosiaż” Obwodu Kaliningradzkiego (handlowa marka „Baltnet”), „Gazkomplekttelekom” (GazInternet), „WestBalt Telekom” (ByteCity). Rozwija się też dostęp do Internetu z wykorzystaniem technologii asymetrycznego dostępu ADSL. Szereg operatorów („TiS-dialog” i „Gazkomplekttelekom”) dąży do zbudowania i rozszerzania ogólnomiejskich sieci Ethernet.

Telewizja Kaliningradzka powstała 25 czerwca 1958 roku. Pierwszy cykliczny program telewizyjny został nadany 7 sierpnia 1958 roku. Centrum telewizyjne zlokalizowano na Sowieckim Prospekcie, a studio telewizyjne przy ulicy Basiejnoj.

Trzy kanały telewizyjne nadają na falach UHF: 4. (Społeczna Telewizja Rosyjska – ORT), 6. (Niezależna Radiowo-Telewizyjna Kompania – NTRK „Kaskada”) i 12. (Państwowa Radiowo-Telewizyjna Kompania – GTRK „Kaliningrad”), retransmitowane są programy kanału „Rosja” (RTR).

Na falach decymetrowych nadają Radiowo-Telewizyjna Kompania RTK „Wydmy” (27. kanał, retransmitowany jest kanał „Kultura”), GTRK „Kaliningrad” (30. kanał), NTRK „Kaskada” (34. kanał), NTV-Kaliningrad (39. kanał), kanał telewizyjny „Premier” (49. kanał).

Wielorodzinne osiedla Kaliningradu w znacznej części objęte są sieciami telewizji kablowej. Sieci kablowe obejmują także inne miasta obwodu (Bałtyjsk, Gwardiejsk, Gusiew, Zielonogradsk, Pionierskij, Swietłyj, Sowietsk, Czerniachowski).

Niestety, wschodnie rejony obwodu dotychczas nie zostały objęte w wystarczającym zakresie zasięgiem telewizyjnym. Dla zapewnienia pełnego zasięgu federalnych programów telewizyjnych planuje się zbudowanie w Kaliningradzie nowego masztu radiowo-telewizyjnego o wysokości przynajmniej 250 m. W 2004 roku w miejscowości Wiesiełowka w Rejonie Czerniachowskim zamontowano nowy nadajnik, dzięki któremu ponad 100 tys. widzów wschodniej części obwodu może oglądać GTRK „Kaliningrad” i kanał „Kultura”. Pod koniec 2005 roku na wieży centrum przekaźnikowego w Kaliningradzie zainstalowano nową antenę, która pozwoliła znacznie udoskonalić transmisję IV kanału.

W Obwodzie Kaliningradzkim można odbierać audycje radiowe „Społecznego Rosyjskiego Radia” (ORR). Poprzez łącze kablowe nadaje „Radio Jantar”, które retransmituje także „Radio Rosji”. Działa kilka stacji radiowych nadających na falach krótkich – „Europa plus”, „Rosyjskie Radio”, „LOVE-Radio”, „Radio-Szanson-Kaliningrad”, „OK-Radio”, „Nasze Radio”, „Autoradio”, „Radio Monte Carlo”, „Bałtyk Plus” i inne.

Największym operatorem łączności pocztowej w Obwodzie Kaliningradzkim jest Zarząd Federalnej Łączności Pocztovej Obwodu Kaliningradzkiego. Działają spółki kurierskie UPS, DHL i inne.

Obecnie Federalna Agencja Łączności (FAŁ) wspólnie z Administracją Obwodu Kaliningradzkiego wykonuje cztery duże projekty w dziedzinie telekomunikacji. Jest wśród nich: stworzenie terytorialnego systemu informacyjnego (TSI), zawierającego część dotyczącą obwodu, zautomatyzowany system regionu i dwa elementy zewnętrzne: współdziałanie z federalnymi organami władzy wykonawczej i współpraca z międzynarodowymi systemami informacyjnymi, przede wszystkim, z krajów UE. Projekt ten jest realizowany w ramach Federalnego Celowego Programu „Elektroniczna Rosja”. Dzięki TSI w Obwodzie Kaliningradzkim, jako pierwszym w kraju, będzie wprowadzany w życie system elektronicznego paszportu zagranicznego, zawierającego dane biometryczne właściciela oraz elektroniczny obrót dokumentów, co pozwoli na przykład przyspieszyć przepływ ładunków tranzytowych przez terytoria sąsiednich państw. Kaliningradczycy będą mogli korzystać także z usług telemedycyny, kształcenia na odległość, e-handlu informacyjnego itd.

Z programem tym związana jest także organizacja na terenie Obwodu Kaliningradzkiego centrum telemedycznego. Centrum będzie włączone w struktury medycznego centrum zarządzania Prezydenta Rosji.

FAŁ zamierza także wprowadzić w Obwodzie Kaliningradzkim, w ramach projektów pilotujących, podsystemy telekomunikacyjne dla służb celnych i migracyjnych.

W celu realizacji projektów telekomunikacyjnych przewidziano ułożenie na dnie Morza Bałtyckiego światłowodowej linii Kaliningrad-Sankt Petersburg.

Spis literatury:

- Абрамов В. Н., 2001, Перспективы Калининградской области, Регион сотрудничества, Вып. 17, s. 4–12.
- Абрамов В., Кузин В., 2003, В поисках ответа на двойной вызов: Калининградская область в условиях расширения ЕС, Pro et Contra, Том 8, №1, s. 77–89.
- Бильчак В. С., Самсон И., Федоров Г. М., 1999, Калининградский полюс интеграции. Стратегия развития эксклавного региона России, Янтарный сказ, Калининград.
- Бильчак В. С., 2001, Приграничная экономика, Изд-во КГУ, Калининград.
- Бильчак В. С., Захаров В. Ф., 1998, Региональная экономика, Янтарный сказ, Калининград.

- Будущее Калининграда. От конфликтов к сотрудничеству, 2003, Издательство «Весь мир», Москва.
- В фокусе — Калининград. Политические рекомендации с точки зрения разрешения проблем // SCHIFF-texte Nr 67/ russisch, 2002.
- Вардомский Л. Б., Зверев Ю. М., 2003, Перспективы экономического развития Калининградской области: внутреннее и внешнее измерение, Калининград в Европе. Страсбург: Совет Европы, s. 29–49.
- Веллманн К., 1995, Калининградский эксклав России на перепутье: о взаимосвязи между экономическим развитием и политикой безопасности // Калининградская область — сегодня, завтра, Московский центр Карнеги, Москва.
- Винокуров Е., 2002, Анклавы в мировой экономике и политике: Опыт последних десятилетий, Мировая экономика и международные отношения, № 9, s. 83–88.
- Винокуров Е., 2004, Идея европейско-российской зоны свободной торговли в Калининградской области, Россия и Европейский союз. М.: РОО «Содействие сотрудничеству Института им. Дж. Кеннана с учеными в области социальных и гуманитарных наук, Москва.
- Гареев Т. Р., Жданов В. П., Зверев Ю. М., Федоров Г. М., Цикель М. А., 2004, Становление новой экономики Калининградской области, Изд-во КГУ, Калининград.
- Гареев Т. Р., Жданов В. П., Федоров Г. М., 2005, Новая экономика Калининградской области, Вопросы экономики, №2, s. 23–39.
- Гареев Т. Р., Федоров Г. М., 2005, Эволюция экономики Калининградской области, Космополис, №13.
- Гареев Т. Р., Федоров Г. М., Яковлева Е. Л., 2004, Современное состояние предложений о совершенствовании механизма Особой экономической зоны в Калининградской области, Бюро экономического анализа. Информационно-аналитический бюллетень, № 66.
- Гинзбург С., 2004, Калининградские интересы в зеркале российско-европейского партнерства [w:] Россия и Европейский союз, РОО «Содействие сотрудничеству института им. Дж. Кеннана с учеными в области социальных и гуманитарных наук», Москва, s. 231–238.
- Горбенко Л., 2000, Мысли и сердце, Изд. дом «ОКДМ», Калининград.
- Городилов А. А., Гомин А. П., Каргополов С. Г., Куликов А. В., 2001, XXI век: Свободная зона и особый статус, Янтар. сказ, Калининград.
- Городилов А. А., Дударев М. С., Каргаполов С. Г. и др., 2003, XXI век: Интеграция Калининградского субъекта Российской Федерации в Европейский союз, Янтар. сказ, Калининград.

- Гутник В. П., Клемешев А. П. (под ред.), 2006. Балтийский регион как полюс экономической интеграции Северо-Запада Российской Федерации и Европейского Союза, Изд-во РГУ им. И.Канта, Калининград.
- Дедков В. П., Федоров Г. М., 2006, Пространственное, территориальное и ландшафтное планирование в Калининградской области, Изд-во РГУ им. И. Канта, Калининград.
- Егоров В., 2001, Российский регион в центре Европы, Вопросы экономики, №11, s. 80–87.
- Жданов В. П., 2005, Инвестиции и промышленная политика в регионе, Изд-во КГУ, Калининград.
- Жданов В., Кузнецова О., Мау В., Плюхин В., Приходько С., 2002, Проблема экономического развития Калининградской области как эксклавного региона России, Москва (<http://www.iet.ru>).
- Захаров В. Ф., Маточкин Ю. С., 2005, Основы региональной экономики и управления, Янтарный сказ, Калининград.
- Зверев Ю. М., 1990, Особая экономическая зона: этапы, проблемы, перспективы [w:] Географическое прогнозирование социально-экономического развития Калининградской области, Калинингр. ун-т., Калининград, s. 69–72.
- Зверев Ю. М., 2003, Мировой опыт «зон переработки импорта» и калининградская Особая экономическая зона, Регион сотрудничества, Вып. 1(19), Изд-во КГУ, Калининград, s. 13–32.
- Зверев Ю. М., Клемешев А. П., Федоров Г. М., 2005, Подходы к оценке ситуации в регионе и региональной стратегии, Космополис, s. 182–187.
- Зверев Ю., 1997, Калининградская область России в новой системе геополитических координат [w:] А. Зверев, Б. Коппитерс, Д. Тренин (red.) Этнические и региональные конфликты в Евразии: Россия, Украина, Белоруссия, Весь Мир, Москва, s. 45–82.
- Зверев Ю., Клемешев А., Федоров Г., 2006, Стратегия развития Калининградской области в условиях расширения ЕС [w:] О. В. Буториной, Ю. А. Борко (red.) Расширение Европейского Союза и Россия, Издательский Дом «Деловая литература», Москва, s. 340–364.
- Ивченко В. В. (red.), 2002, Экономическое программирование развития эксклавного региона России, Изд-во КГУ, Калининград.
- Ивченко В. В., 2003, Программно-стратегическое развитие приморского региона России: теория, методология, практика, Изд-во КГУ, Калининград.
- Ивченко В. В., Самойлова Л. Б., 1999, Свободные экономические зоны в зарубежных странах и России, Янтарный сказ, Калининград.
- Игнатъев А., 1998, Российско-европейская зона свободной торговли как стратегическая перспектива развития Калининградской области, Морская индустрия, №3, s. 18–20.

- История сельского хозяйства Калининградской области, 2006, Мин-во сельского х-ва и рыболовства Калининградской области, Калининград.
- Калининградская область 2006, 2006, Краткий статистический сборник, Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Калининградской области, Калининград.
- Калининградская область в окружении ЕС: роль региона в общеевропейской интеграции: Материалы междунар. конф. «Европа и Россия: границы, которые объединяют», 2003, Изд-во КГУ, Калининград.
- Калининградская область в цифрах: 2005. Статистический сборник, 2005, Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Калининградской области, Калининград.
- Калининградская область и ЕС: проблемы экономической интеграции, 2004, Изд-во КГУ, Калининград.
- Калининградская область: регион сотрудничества, 2002–2003, 2002, Издательский дом «Русская Европа», Москва.
- Калининградская область: стратегия сотрудничества, 2004, ОЛМА-ПРЕСС, Москва.
- Калининградский регион. Особенности экономики и предпринимательской деятельности: учеб.-метод. справочное пособие, 2002, Изд-во КГУ, Калининград.
- Калининградский эксклав: оценка условий и результатов развития, 1999, Ин-т экономики РАН, Москва.
- Кивикари У., 1996, Экономическое пространство Балтийского региона, Опава, Хельсинки.
- Клемешев А. П. (red.), 2004, Российская Балтика: приграничное сотрудничество, Калинингр. ун-т., Калининград.
- Клемешев А. П. (red.), 2002, Калининградский социум в европейском контексте, Калинингр. ун-т., Калининград.
- Клемешев А. П. (red.), 2003, Калининградская область России и расширение ЕС. Проблемы общеевропейской интеграции, Калинингр. ун-т. Калининград.
- Клемешев А. П. (red.), 2004, Концепции развития Калининградской области в условиях российско-европейского взаимодействия на Балтике, Регион сотрудничества, Выпуск 8 (33).
- Клемешев А. П. (red.), 2005, Проблема сепаратизма в условиях анклавных территорий, Регион сотрудничества, №3(46).
- Клемешев А. П., 2005, Проблема эксклавноности в контексте глобализации, 2005, СПб, Изд-во СПбГУ.
- Клемешев А. П., Козлов С. Д., Федоров Г. М., 2003, Особая территория России, Калинингр. ун-т., Калининград.

- Клемешев А. П., Козлов С. Д., Федоров Г. М., 2002, Остров сотрудничества, Калинингр. ун-т., Калининград.
- Клемешев А. П., Российский эксклав в условиях глобализации, 2005, Вестник Санкт-Петербургского университета, Вып. 3, Сер. 7, География, геология, s. 142-145.
- Клемешев А. П., Федоров Г. М., 2004, Развитие Калининградской области в условиях российско-европейского взаимодействия на Балтике, Калинингр. гос. ун-т, Калининград.
- Клемешев А. П., Федоров Г.М. От изолированного эксклава – к «коридору развития», Калининград: Изд-во Калинингр. ун-та, Калининград.
- Клемешев А. П., Федоров Г. М., Зверев Ю. М., 2006, История Западной России. Калининградская область: Политическое и социально-экономическое развитие региона. Учебное пособие для учителей общеобразовательных школ, Изд-во РГУ им. И.Канта, Калининград.
- Клемешев П. П., 2005, Российский эксклав: преодоление конфликтности. СПб, Изд-во СПбГУ.
- Кортунов С. 2003, Мегaproект для Большой Европы, Независимая газета, 22.12.2003.
- Кортунов С. В, 2004, Калининград как ворота в Большую Европу, Россия в глобальной политике, № 6.
- Костяшов Ю. В., Никулина Н. Ю., Федоров Г. М., Зверев Ю. М., 2007, История Западной России. Калининградская область: Учебно-методическое пособие для учителей. 10-11 класса, ОЛМА Медиа Групп, Москва.
- Кузнецова О. В., Мау В. А., 2002, Калининградская область: от «непотопляемого авианосца» к «непотопляемому сборочному цеху», Комитет «Россия в объединенной Европе», Москва.
- Кузнецова О. В., 2001, Федеральная экономическая политика в отношении эксклавного региона, Вопросы экономики, №11.
- Маточкин Ю. С., 1999, На изломе, Янтар. сказ, Калининград.
- Модель развития Калининградской области России до 2010 г., 2001, Администрация Калининградской области, Калининград.
- Нис С., 2003, Калининград – не единственный анклав, Pro et Contra, Т. 8, № 1, s. 90-109.
- О государственной поддержке организаций, осуществляющих инвестиции в форме капитальных вложений на территории Калининградской области: Закон Калининградской области от 27 июня 2002 г.
- О Федеральной целевой программе развития Калининградской области на период до 2010 г. – Постановление Правительства РФ №866 от 7 декабря 2001 г.

- О Федеральной целевой программе развития Особой экономической зоны в Калининградской области на 1998–2005 годы. Постановление Правительства РФ от 29 сентября 1997 г. №1259, Российская газета. 1997. 21 окт.
- Об особой экономической зоне в Калининградской области. Федеральный закон от 10 января 2006 г. № 16-ФЗ, Российская газета. 2006. 19 янв.
- Об Особой экономической зоне в Калининградской области: Федеральный закон от 22 января 1996 г. № 13-ФЗ, Российская газета. 1996. 30 янв.
- Пальмовский Т., 2004, Биполярная модель межрегионального сотрудничества «Трехграде (Польша) – Калининград (Россия)», Регион сотрудничества, № 1(26).
- Перспективы внешнеторгового режима Калининградской области, 2004, Проект «Поддержка развития Калининградской области» EuropeAid/114287/C/SV/RU/ Экономический бюллетень №1. Калининград.
- Перспективы развития межрегионального сотрудничества: Калининградская область в еврорегионе «Балтика», 2005, Калининград.
- Пирогов В., Жданов В., Федоров Г., 2001, Калининградская область: видение и перспективы развития, Вопросы экономики, №11, s. 87–97.
- Поддержка экспорта в Калининградской области, 2004, Проект «Поддержка развития Калининградской области» EuropeAid/114287/C/SV/RU/ Экономический бюллетень №2. Калининград.
- Положение о свободной экономической зоне в Калининградской области (СЭЗ «Янтарь»), 1992, Организационные и экономико-правовые основы деятельности предприятий в СЭЗ «Янтарь». Калининград: СП «Профиль», s. 25–30.
- Пустовгаров В. И., Жданов В. П., Федоров Г. М., 2001, Экономика и расселение Калининградской области, Изд-во КГУ, Калининград.
- Регион сотрудничества, 2001–2006, Вып. 1–49, Калининград.
- Российский статистический ежегодник 1999, 1999, Госкомстат России, Москва.
- Самсон И., Елисева И., 2003, Новый образ Калининградской области, Вопросы экономики, № 2, s. 40–52.
- Самсон И. (red.), 1998, Калининградская область: диагностика кризиса, Калинингр. ун-т – Ун-т Пьера Мендеса Франса, Гренобль-Калининград.
- Самсон И. (red.), 2000, Калининградский регион 2010: Потенциал, концепции и перспективы, Ун-т Пьера Мендеса Франса, Гренобль.
- Самсон И. «Волонтаристская» стратегия проекта PROMETEE-II для Калининградской области, 2004, Регион сотрудничества, № 5(30), s. 5–22.

- Сергеев Л. И. (под ред.), 2005, Бюджетная пятилетка российского эксклава: 2001–2005, Гл. упр. по бюджету и финансам адм. Калинингр. обл.
- Сергунин А. А., 2004, Сотрудничество по Калининграду как фактор укрепления безопасности. Итоговый аналитический отчет по гранту БалтМИОН № КИ 098-2-02, 2004.
- Смирнягин Л. В., 2002, Калининградская проблема: сенсация, которой могло не быть, Брифинг Московского центра Карнеги, Том 4, Выпуск 05.
- Смородинская Н. В., Жуков С. В., 2003, Калининградский анклав в Европе: заплыв против течения. Диагностика состояния и возможностей экономического развития, Институт «Восток–Запад», Москва.
- Смородинская Н., 2000, Калининград в условиях объединения Европы: вызов и ответ, Вопросы экономики, №11, s. 106–127.
- Смородинская Н., 2001, Калининградский эксклав: перспектива трансформации в пилотный регион, Институт экономики РАН, Москва.
- Смородинская Н., 2003, Судьба Калининграда: глобальное измерение, Pro et contra, Весна 2003, s. 137–162.
- Содействие преобразованию Калининградской области в пилотный регион сотрудничества России и Европейского Союза, 2003, Институт «Восток–Запад», Москва.
- Социально-экономическое положение Калининградской области в 2005 году. Оперативная информация, 2006, Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Калининградской области, Калининград.
- Социально-экономическое положение Калининградской области в январе-октябре 2006 года. Оперативная информация, 2006, Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Калининградской области, Калининград.
- Стратегия социально-экономического развития Калининградской области как региона сотрудничества на период до 2010 года, 2003, Администрация Калининградской области; Издательский дом «Новая Европа», Калининград.
- Тиммерманн Х., 2002, Калининградская область как пилотный регион для формирования партнерства между ЕС и Россией, Комитет «Россия в объединенной Европе», Москва.
- Федеральная целевая программа «Развитие Калининградской области на период до 2010 года» <http://gov.kaliningrad.ru/index.php?sgp=stat&idn=federalprg>.
- Федоров Г. М., 2006, Силы и слабости российского эксклава, География и экология в школе XXI века, №5, s. 3–10.

- Федоров Г. М., 1991, О приоритетах социально-экономического развития Калининградской области [w:] Географические проблемы экономической самостоятельности Калининградской области, Калинингр. ун-т., Калининград, с. 3–12.
- Федоров Г. М., 2001, Население Калининградской области, Изд-во КГУ, Калининград.
- Федоров Г. М., Зверев Ю. М., 1996, Калининградские альтернативы, Калинингр. ун-т., Калининград.
- Федоров Г. М., Зверев Ю. М., Корнеевец В. С., 1997, Российский эксклав на Балтике: Калининградская область в балтийском экономическом пространстве, Калинингр. ун-т, Калининград.
- Федоров Г. М., Знаете ли вы Калининградскую область? Изд-во РГУ им. И. Канта, Калининград
- Хлопецкий А. П., Федоров Г. М., 2000, Калининградская область: регион сотрудничества, Янтарный сказ, Калининград.
- Хлопецкий А. П., 2000, Калининград как «зона свободы»: взгляд изнутри, Янтарный сказ, Калининград.
- Цикель М. А., Жданов В. П., Федоров Г. М., 2003, Эффективность и совершенствование механизма Особой экономической зоны в Калининградской области, Изд-во КГУ, Калининград.
- Экспертиза направлений экономического развития Калининградской области, 1989, НТО, Калининград.
- Baxendale J., Dewar S, Gowan D. (red.), 2000, The EU and Kaliningrad. Kaliningrad and the Impact of EU Enlargement, Federal Trust for Education and Research, London.
- Fedorov G., 1998, Russian Island in the Baltic Sea Region [w:] 21st Century Challenges for the Baltic Sea Region and European Security, Helsinki, s. 103–108.
- Fedorov G., 1998, The social and economic Development of Kaliningrad [w:] Kaliningrad: The European Amber Region, Ashgate Publishing, Aldershot, s. 32–57.
- Fedorov G., 2000, EU Enlargement and perspectives of the Kaliningrad Exclave, Internatum, №1, Helsinki.
- Fedorov G., 2000, Kaliningrad Alternatives Today, ZEI, C80.
- Fedorov G., 2005, Obwód Kaliningradzki w koncepcji wspólnego obszaru gospodarczego [w:] Rozszerzona Unia Europejska i jej wschodni sąsiedzi, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa, s. 391–404.
- Fedorov G., 2006, Balance of interests a condition for successful regional strategy, Zeszyty Naukowe Nr 12/2006, Warszawa, s. 98–110.
- Feodorow G., 2004, Das Kaliningrader Gebiet – eine Region der Zusammenarbeit zwischen der Russischen Foederation und der Europaeischen Union [w:] Region der Zusammenarbeit, Universitaet Kaliningrad, Heft 7 (25), Kaliningrad.

- Kaliningrad 2000–2010: Diagnosis, Concepts and Proposals for Future Development, 2000, Universite Pierre Mendes France – Kaliningrad State University, TACIS, Grenoble.
- Kaliningrad 2010: Concepts, prospects and recommendations for a global development plan, 2000, Universite Pierre Mendes France – Kaliningrad State University, TACIS, Grenoble.
- Kaliningrad Region of Russia and the EU Enlargement. Issues of the Pan European Integration. Analitic Report, 2003, Kaliningrad State University, Kaliningrad.
- Kaliningrad Region: The Diagnosis of a Crisis, 1998, TACIS-KSU, Kaliningrad.
- Kivikari U., Lindström M., Lihuto K., 1998, The external economics relations of the Kaliningrad Region, Turku school of economics and business administration, Discussion C2/1998, Turku.
- Klemeshev A., Fedorov G. The role of the Kaliningrad region in Russian-European economic cooperation in the Baltic sea region [w:] European Union and Russia: past, present and future, I. Kant State University of Russia Press, Kaliningrad , s. 67–83.
- Klemeshev A., Kozlov S., Fedorov G., 2003, The special territory of Russia, Kaliningrad State University, Kaliningrad.
- Korneevets V., Buchhover E., 1998, Einzelhandel in Grenzstädten der russischen Exclave Kaliningrad, Europa Regional, №1.
- Май В. А., 2002, Проблемы Калининградской области [w:] Калининград: евромост или евротупик? Комитет «Россия в объединенной Европе», Москва, s. 22–27.
- Palmowski T., Fedorov G., Korneevets V. (red.), 2003, Economic, geopolitical and social problems of co-operation between Kaliningrad and Poland, seria: Coastal Regions 6, Wydawnictwo “Bernardinum” Gdynia-Peplin.
- Possibilities for co-operation between Kaliningrad Region of Russia and Northern Poland within the EU Enlargement Process, 2003, Kaliningrad State University, Kaliningrad.
- Strategy of the social and economic development of the Kaliningrad region for the period to the Year 2010, 2003, Administration of Kaliningrad region, Kaliningrad.
- Timmermann H., 2001, Kaliningrad: eine Pilotregion für Gestaltung der Partnerschaft EU- RuSland? SWP-Studie, Berlin.
- Vision and Strategies around the Baltic Sea 2010. MATROS Seminar Report, 2000, VASAB Secretariat, Gdańsk.
- Wellmann Chr., 2000, Kaliningrad als Konfliktsyndrom, Die Friedens-Warte (Berlin) N3–4, s. 391–406.
- Zverev Yu., 1998, The Kaliningrad Region of Russia [w:] Conflictings Loyaltie and the State in Post-Soviet Russia and Eurasia, Frank Cass, L.-Portland, s. 80–117.

Perspektywy rozwoju współpracy transgranicznej pomiędzy Obwodem Kaliningradzkim a północno-wschodnią Polską

1. Wstęp

Decyzją wielkich mocarstw, podjętą podczas konferencji w Teheranie i potwierdzoną w Poczdamie, Prusy Wschodnie zostały podzielone w roku 1945 na dwie części: polską, obejmującą południową część dawnych Prus Wschodnich i północną część rosyjską, która przybrała po wojnie nazwę Obwodu Kaliningradzkiego. Obwód stanowi nadbałtycką eksklawę należącą do Rosji, graniczącą jedynie z Polską i Litwą. W obu częściach wprowadzono nowy podział administracyjny. Na terytorium przyłączonym do Polski utworzono województwo olsztyńskie, a część obszaru byłych Prus Wschodnich włączono do woj. białostockiego oraz gdańskiego. Po reformie podziału administracyjnego w 1975 roku terytorium to znalazło się w granicach województw olsztyńskiego, suwalskiego i elbląskiego, a po zmianach administracyjnych w roku 1999 prawie w całości weszło w skład nowo utworzonego województwa warmińsko-mazurskiego.

Zasięg geograficzny przyjętego do badań terytorium pogranicza polsko-rosyjskiego obejmuje po stronie rosyjskiej cały Obwód Kaliningradzki. Jest on nieduży powierzchniowo i przylega do granicy polskiej. Po drugiej stronie granicy do badań przyjęto województwo warmińsko-mazurskie. Wyznaczony w ten sposób obszar prawie dokładnie pokrywa się z terenem dawnych Prus Wschodnich. Takie założenie metodologiczne ułatwia także zebranie niezbędnej dokumentacji, w tym statystycznej, dla obszaru pogranicza polsko-rosyjskiego.

2. Geneza Obwodu Kaliningradzkiego

Kaliningrad – rosyjska eksklawa położona nad Bałtykiem, sąsiadująca z Polską i Litwą, stanowi kuriozum polityczno-prawne na skalę światową. Nie ma ona w gruncie rzeczy żadnego statusu prawno-międzynarodowego i właściwie nie można jej zdefiniować.

Królewiec (Königsberg) po raz pierwszy znalazł się w rękach Rosji w połowie XVIII wieku podczas wojny siedmioletniej (1756–1763). W 1755 roku caryca Elżbieta ogłosiła Prusy Wschodnie prowincją rosyjską nazwaną Nową Rosją. Król pruski pogodził się z myślą o utracie tej prowincji, kiedy to w roku 1762 niespodziewany, a korzystny dla niego zwrot w sytuacji międzynarodowej zwrócił mu tę ziemię (TGM, nr 10/1961). Drugi raz w 1945 roku Królewiec wraz z arbitralnie określonym zapleczem został przejęty przez ZSRR bez sankcji prawnej (brak traktatu pokojowego z Niemcami). Na konferencji w Poczdamie po klęsce Niemiec strony zwycięskie zgodziły się oddać Królewiec pod zarząd Związku Radzieckiego – do czasu podpisania formalnego porozumienia międzynarodowego, w którym zostanie ostatecznie określony status tego obszaru. W związku z zimną wojną międzynarodowa umowa z Niemcami podpisana została dopiero w roku 1990, kiedy to Niemcy zrzekły się pretensji do tego terytorium. Mimo to zwierzchnictwo Niemiec nie zostało formalnie przekazane żadnemu innemu państwu (M. Pacuk, T. Palmowski, 1998).

Po wysiedleniu Niemców Obwód Kaliningradzki aż do roku 1991 pozostawał zamknięty dla cudzoziemców, był całkowicie odizolowany od Zachodu. Połączenia lotnicze prowadziły wyłącznie w kierunku wschodnim, do portu zawijały tylko statki radzieckie, a wiele międzynarodowych szlaków kolejowych i drogowych urywało się na granicy z Polską. Sytuacja taka uwarunkowana była strategicznym znaczeniem obwodu jako miejsca stacjonowania floty bałtyckiej ZSRR oraz sił lądowych i powietrznych należących do tzw. „drugiego rzutu”.

Do końca lat osiemdziesiątych Obwód Kaliningradzki, stanowiąc najbardziej na zachód wysuniętą i silnie zmilitaryzowaną część RFSRR, oddzieloną od niej terytoriami republik wchodzących w skład jednego państwa federacyjnego, pozostawał tematem tabu tak, jak gdyby „nie istniał” na mapie politycznej. Sytuacja tego obszaru zaczęła się gwałtownie zmieniać na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Rozpad ZSRR sprawił, że region, który przez dziesięciolecia był zamkniętą bazą wojskową, ponownie znalazł się w centrum dyskusji politycznych. Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę obwód został oddzielony od Rosji najpierw jednym, a następnie kilkoma państwami (Łotwa i Białoruś). Ostateczne wydzielenie obwodu ukształtowało się 8 grudnia 1991 roku, gdy przestał istnieć ZSRR.

3. Funkcja militarna

Obwód Kaliningradzki należał do najbardziej zmilitaryzowanych regionów Rosji. Od 1993 roku liczbę okrętów Floty Bałtyckiej zmniejszono trzy-

krotnie, a liczebność składu osobowego floty – o 40%. Flota Bałtycka i 11 Armia Gwardyjska opuściły w Obwodzie Kaliningradzkim 17 miasteczek wojskowych. Likwidacji uległo też lotnisko wojskowe na Mierzei Wiślanej. Bałtyjsk – obok Sankt Petersburga – stanowi nadal główną bazę morską Rosji na Bałtyku. W 1994 roku utworzono w Kaliningradzie specjalny okręg obronny, będący próbą przeformowania sił zbrojnych Rosji na zasadzie terytorialnej. Wcześniej cały obwód wchodził w skład Nadbałtyckiego Okręgu Wojskowego – organizacji o charakterze wyraźnie zaczepnym. Od czerwca 1998 roku, po zainstalowaniu w Kaliningradzie ruchomych systemów antyrakietowych S-300PS, rejon ten należy do najbardziej strzeżonych w Rosji. Gubernator Kaliningradu zapowiedział w styczniu 2001, że liczba żołnierzy w obwodzie zmniejszy się w 2003 roku z 25 tys. do 16 tys. Jednak w związku z przyjęciem Polski i krajów bałtyckich do NATO rosyjscy generałowie podkreślają, iż rola militarno-strategiczna Obwodu Kaliningradzkiego jest dla Rosji o wiele ważniejsza niż jego znaczenie gospodarcze (P. Jendryszczyk, 1997). Podczas wielkiej parady wojskowej w Dniu Zwycięstwa 9 maja 2006 roku po raz pierwszy zaprezentowano w Kaliningradzie zestawy „Grad”, „Huragan” i zmodernizowany zestaw rakietowy „Toczka-M”. W czasie wizyty prezydenta W. Putina w Bałtyjsku 10 września 2006 roku zapadła decyzja o przebazowaniu z Kronsztadu do Bałtyjska do 2008 roku dywizjonu okrętów podwodnych. Zapowiedziano także zwiększenie jego liczebności. Rosyjska Flota Bałtycka posiada dotychczas dwa okręty podwodne projektu 877 (Warszawianka). Do końca roku 2006 ma otrzymać jednostkę nowej generacji „Sankt Petersburg”, projektu 677.

Szacuje się, że obecnie 10% mieszkańców obwodu to wojskowi i ich rodziny, połowa terytorium i 30–40% gospodarki tego obszaru związanych jest z wojskiem i tym samym bezpośrednio uzależnionych od stopnia finansowania z budżetu państwa.

Funkcjonowanie istniejących baz wojskowych, poligonów i kompleksów magazynowych powoduje szereg problemów w dziedzinie ochrony środowiska oraz sferze socjalno-ekonomicznej. Główne problemy ekologiczne związane są z przechowywaniem i utylizacją amunicji oraz przestarzałego sprzętu wojskowego. Duże niebezpieczeństwo stwarzają arsenały, bazy i magazyny zlokalizowane w bliskim sąsiedztwie miasta Kaliningrad. Bezpośrednie zagrożenie dla miasta i jego mieszkańców pogłębia fatalny stan techniczny magazynów i często niezgodne z przepisami warunki przechowywania amunicji.

Brak mieszkań dla wojskowych, rezerwistów i ich rodzin wpływa negatywnie na nastroje wśród żołnierzy i oficerów. Na budowę rocznie

ponad 5 tys. mieszkań brakuje środków budżetowych. W ciągu najbliższych dwóch lat oficerowie floty mają otrzymać 1,5 tys. nowych mieszkań w Kaliningradzie. Napięcie potęgują też opóźnienia w wypłatach pensji. Konsekwencją tego była utrata wielu najbardziej wykwalifikowanych i energicznych specjalistów. W marcu 1998 roku uruchomiono specjalne centrum, gdzie byli wojskowi zdobywają nowe cywilne zawody. Pierwsza grupa 245 absolwentów zdobyła uprawnienia w takich specjalnościach jak manager przewozów międzynarodowych, manager przemysłu, handlu oraz farmer (E. Poljakow, 1999). W roku 1999 słuchacze centrum rozpoczęli szkolenia na Bornholmie. Prowadzenie gospodarstw rolnych i przetwórstwo rybne według standardów europejskich to nowe doświadczenia zdobywane przez byłych wojskowych w Danii dzięki środkom finansowym Unii Europejskiej (E. Poljakow, 1999).

4. Kaliningrad jako węzeł transportowy

4.1. Porty i żegluga

Eksklawowe położenie spowodowało, że Obwód Kaliningradzki jest uzależniony od funkcjonowania powiązań komunikacyjnych. Najważniejsze powiązania obwodu wiążą się ze sprawnym wykonywaniem przewozów przez transport morski, kolejowy i drogowy, lotniczy i żeglugę śródlądową.

Port w Kaliningradzie nie zamarza nawet w czasie najbardziej surowych zim, dlatego dostępny jest dla żeglugi przez cały rok. Jego otwarcie dla żeglugi międzynarodowej nastąpiło dopiero w 1991 roku. Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę w roku 1994 roku port został odcięty od swojego naturalnego zaplecza, jakim są tereny Białorusi i Rosji. Odległość od najbliższego obwodu Rosji (pskowskiego) drogą kolejową wynosi 600 km, drogą morską do portu rosyjskiego w Sankt Petersburgu 1100 km.

Port zlokalizowano w dolnym odcinku rzeki Pregoly przy ujściu do Zalewu Kaliningradzkiego, w odległości 43 km od morza. Pierwszy od strony Bałtyku odcinek kanału żeglugowego o długości ponad 20 km do miejscowości Izewskoje ma szerokość 80 metrów i głębokość 10 m. Pozwala to na swobodne przepływanie po nim dość dużych statków o wyporności do 25 tys. ton. 9 listopada 2000 roku w Izewskoje – niewielkiej osadzie nad kanałem żeglugowym w pobliżu Swietłego – firma „Łukoil-Kaliningradmorneft” uruchomiła nowy terminal przeładunków naftowych o rocznej wydajności 690 tys. ton, w tym surowej ropy naftowej – 600 tys. ton. W nowym terminalu zbudowano zbiorniki (o pojemności 80 tys. ton) na ropę naftową i benzynę. Od strony lądu doprowadzono

linię kolejową ze stanowiskami do przeładunku ropy. Docelowa wydajność całej inwestycji ma wynosić 1540 tys. ton rocznie.

Pozostała część kanału Bałtyjsk-Kaliningrad posiada głębokość 9 m. Szerokość kanału wynosi od 50 do 90 m. Tu również planuje się dalsze prace pogłębiarskie i modernizacyjne. Przy wejściu z morza do kanału usytuował się awanport Kaliningradu-Bałtyjsk, jedna z głównych baz floty wojennej Rosji na Bałtyku.

Port w Kaliningradzie składa się z kilku niezależnych od siebie jednostek organizacyjnych. Najważniejsze z nich to morski port handlowy, port rybacki i port rzeczny. Pozostałe, ważniejsze jednostki to bałtycka kompania przeładunkowa ropy, portowa baza przeładunków ropy i elewator. Porty rybackie zlokalizowano także nad otwartym morzem w Pioniersku i przy kanale żegludowym w Swietłym. W Bałtyjsku od dawna funkcjonuje Bałtycka Kompania Przeładunkowa ropy (BNK), gdzie rocznie przeładowuje się 1,5 mln m³ przetworów ropy naftowej.

Morski port handlowy zajmuje 80 ha (powierzchnia lądowa), posiada 3017 m nabrzeży z dwudziestoma dwoma uniwersalnymi stanowiskami do cumowania statków, w tym 3 dla rozładunku zboża. Powierzchnia składowa (łącznie z magazynami i chłodniami) wynosi około 240 tys. m². Elewator może jednorazowo przyjąć 46 tys. ton zbóż.

Terminal kontenerowy, z nabrzeżem o długości 811 m, posiada dwa stanowiska do obsługi statków ro-ro. Dwa kryte składy zajmują łącznie powierzchnię 22 tys. m². Do terminalu prowadzi połączenie drogowe i kolejowe.

Na terenie portu handlowego znajduje się także terminal załadunkowy węgla, koksu i rud o pow. 49 tys. m² (7 stanowisk dla statków) oraz terminal do przeładunku ładunków sypkich, takich jak zboża czy cukier. Na przyszłe inwestycje portu zarezerwowano 36 ha terenu położone przy kanale żegludowym, cztery kilometry poniżej dzisiejszej lokalizacji portu handlowego.

Port rybacki utworzony został w roku 1947 na terenie dawnej przystani do przeładunków drewna. Jego budowa i rozbudowa trwała do połowy lat siedemdziesiątych. Port obsługiwał dalekomorską i przybrzeżną flotę rybacką. W związku z kryzysem rybołówstwa i drastycznym zmniejszeniem się floty rybackiej stacjonującej w Kaliningradzie, a co za tym idzie, spadkiem przeładunku ryb, port przystosowany został do obsługi różnego rodzaju ładunków, w tym sypkich i płynnych. Część lądowa portu zajmuje 114 ha, łączna długość dwóch nabrzeży wynosi 3,1 km. Znajduje się tu 30 stanowisk cumowniczych. Na terenie tego portu znajduje się sieć dróg oraz 13,5 km linii kolejowych o rozstawie torów 1520 mm. Port jest przygotowany do obsługi 650 statków i ponad 25 tys. wagonów ko-

lejowych rocznie. Poza obsługą rybołówstwa, przeładowuje się tu m.in. drobnicę w kontenerach, żywność i nawozy sztuczne. Do portu rybackiego w Kaliningradzie przynależy także niewielki port rybacki Pioniersk położony nad otwartym morzem. Obsługuje on małe i średnie jednostki rybackie poławiające głównie na Bałtyku.

Kaliningradzki port rzeczny specjalizuje się w obsłudze niewielkich statków morsko-rzecznych i barek śródlądowych, dysponuje nabrzeżem o długości 201 m. W skład portu rzecznoego wchodzi również niewielki port w Sowietku nad rzeką Niemen i nabrzeże w Swietłym. Port specjalizuje się w przeładunkach węgla, koksu, materiałów budowlanych oraz zboża. Stąd dostarczano do Polski węgiel, a koks do krajów skandynawskich. Podstawowe ładunki płynące przez port w Kaliningradzie w imporcie to zboża, cukier, owoce cytrusowe, mrożone mięso, metale i drobnica. W eksporcie przeważa węgiel (w ostatnich latach zmniejszyły się jego dostawy dostarczane z Kemerowa i Zagłębia Kuźnieckiego), koks, ruda, drewno (tarcica i papierówka), celuloza, nawozy i alumina. Główne kierunki przewozu w relacjach importowych to porty Niemiec, Francji, Szwecji, Kuby, Belgii, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. W eksporcie ładunki kierowane są przede wszystkim do Niemiec, Hiszpanii, Francji i Szwecji.

Według założeń projektowych w portach Kaliningradu można rocznie przeładowywać 16,4 mln ton towarów (przy przeładunkach kontenerów 150 tys. TEU). Jednak faktyczne obroty w roku 2000 wynosiły 4,5 mln ton, z czego przetwory ropy naftowej stanowiły 24%, nawozy mineralne 20%, węgiel i koks 19%, metale i złom metalowy 10%, przetwory rybne 7%. W morskim porcie handlowym przeładowano w roku 2000 tylko 3,4 mln ton ładunków, co stanowiło zaledwie 40% jego aktualnych możliwości przeładunkowych. Moce przeładunkowe portu rybackiego w tym samym roku były wykorzystane tylko w 10%, a rzecznoego 0,7% (140 tys. ton przy możliwości 2 mln ton)¹.

Tak drastycznie niskie przeładunki Kaliningradu i przegrywanie z konkurencyjnymi portami sąsiednich państw bałtyckich i Sankt Petersburgiem związane było nie tylko z polityką taryfową państw sąsiednich, lecz i ze znacznie lepszym wyposażeniem w infrastrukturę i suprastrukturę portów litewskich, łotewskich, estońskich i polskich.

Inne czynniki hamujące prawidłowe funkcjonowanie portów obwodu to niestabilne i często zmieniające się przepisy federalne dotyczące przewozów ładunków, odpraw granicznych i celnych, stałe zmiany zasad

¹ Całkowite przeładunki wszystkich portów Kaliningradu wynosiły w roku 2002 – 9,9 mln ton, w 2003 r. – 12,7 mln ton, w 2005 – 14,6 mln ton.

i warunków organizacyjnych dotyczących przewozów tranzytowych i długotrwałe przestoje wagonów na granicy z Litwą i Białorusią.

Morska doktryna Federacji Rosyjskiej do 2020 roku – podpisana przez prezydenta W. Putina 27 lipca 2001 r. – zakłada m.in. stworzenie warunków dla rozwoju stabilnej współpracy gospodarczej z państwami regionu Morza Bałtyckiego i rozwój bałtyckiej infrastruktury portowej. Dla Obwodu Kaliningradzkiego doktryna deklaruje zapewnienie bezpieczeństwa gospodarczego i militarne oraz rozwój komunikacji morskiej.

Według ocen specjalistów Rosja powinna posiadać nad Bałtykiem porty o zdolności przeładunkowej 120–160 mln ton rocznie. W związku z tym podjęto decyzję o rozbudowie istniejących i budowie nowych portów. Program rozwoju zakłada, aby wszystkie ładunki importowe i eksportowe mogły być obsługiwane przez własne porty².

Porty kaliningradzkie, zgodnie z planami opracowanymi w Moskwie, mają stać się dużym zespołem z jednym kierownictwem i wspólną administracją. Zapleczem dla Kaliningradu są tereny Białorusi i Rosji. Jednak napływ ładunków z tych obszarów utrudniają bariery w postaci granic państwowych. Na opłacalność przewozów do Kaliningradu miały do niedawna wpływ niekorzystne dla obwodu warunki taryfowe. W polityce taryfowej Litewskich Kolei Żelaznych dla Kłajpedzkiego i wszystkich innych kierunków, oprócz kaliningradzkiego stosowano obniżone współczynniki od 0,116 do 0,136, dla kaliningradzkiego 0,24 (np. dla metali kolorowych i przetworów ropy naftowej 0,12 przez Kłajpedę, przez Kaliningrad 0,21). Roczne straty z tego tytułu wynosiły np. w roku 1999 – 22 mln dolarów.

17 września 2001 roku stronie rosyjskiej udało się wynegocjować z Litwinami nowe porozumienie o włączeniu dodatkowo, uwzględniając artykuły 5 i 7 umowy między Rządem Federacji Rosyjskiej i Rządem Republiki Litewskiej „O długoterminowej współpracy Obwodu Kaliningradzkiego FR i regionów Republiki Litewskiej”, artykułu o jednakowym poziomie taryf przy przewozach tranzytowych po drogach Litwy w kierunku Kłajpedy i Kaliningradu. Porozumienie to w sposób znaczący zwiększyło opłacalność przewozów tranzytowych przez porty obwodu.

Plany rozwoju obwodu zakładają stworzenie z Kaliningradu dużego węzła transportowego, którego porty będą konkurencyjne w tej części Bałtyku.

Część portu wojennego w Bałtyjsku przeznaczono pod budowę cywilnego portu głębokowodnego. Nowy port w Bałtyjsku, o powierzchni (łą-

² Wielkość tranzytu płynąca przez porty Finlandii do Rosji wynosi 6 mln ton; Litwy, Łotwy i Estonii – 47 mln ton rocznie.

dowej) 52 ha, usytuowany po stronie zalewu na półwyspie Wostocznyj, wyposażony jest w nowoczesną infrastrukturę i suprastrukturę pozwalającą na sprawną obsługę promów, w tym promów pasażersko-samochodowych, kolejowych i innych jednostek do 40 tys. ton. Temu służyć będzie budowany nowoczesny terminal kolejowy. Nowy terminal promowy dostosowany jest przede wszystkim do obsługi promu „Georg Ots”, który regularnie pływa na trasie Sankt Petersburg–Bałtyjsk. Poza terminalem promowym w porcie zlokalizowane będą terminale do przeładunku drobnicy, płynnych ładunków chemicznych i przetworów ropy naftowej.

Lokalizacja portu w Bałtyjsku znacznie skróciła drogę z pełnego morza do nabrzeży portowych, a tym samym wpłynęła na obniżenie kosztów przewozu. Roczna wielkość przeładunków w tym porcie według założeń projektowych ma wynosić 34 mln ton, w tym udział przetworów ropy naftowej 20 mln ton. Jeżeli projekt nowego portu Wostocznyj uda się w całości przekształcić w rzeczywistość to Bałtyjsk, dotychczasowy awanport Kaliningradu, może stać się jego głównym portem.

Dodatkowo, aby zwiększyć strumień ładunków oraz rentowność i konkurencyjność, opłaty portowe w Kaliningradzie (i Sankt Petersburgu) obniżono do 1/10 stawki bazowej.

Od 1997 roku statek ro-ro zawijający do Morskiego Portu Rybackiego w Kaliningradzie utrzymuje regularne połączenie z Kilonią, Århus i Tallinem. Przewozi trajlery, kontenery, drobnicę i ładunki pozagabarytowe.

20 sierpnia 2001 roku Rosjanie uruchomili połączenie promowe na trasie Sankt Petersburg–Kaliningrad–Kilonia. Obsługuje je statek „Trans-Russia”³. Dla linii tej przewidziano wiele rządowych priorytetów. Linia promowa z Sankt Petersburga do Kaliningradu jest nie tylko alternatywnym rozwiązaniem komunikacyjnym, uniezależniającym obwód od „kaprysów sąsiadów”, posiada także duże znaczenie strategiczne, gdyż na pokładach promu przewozi się, oprócz ładunków cywilnych, także elementy techniki bojowej i zaopatrzenia dla wojska rozlokowanego na terenie obwodu. Połączenie morskie Sankt Petersburg–Kaliningrad miało także ułatwić komunikację z eksklawą po wprowadzeniu wiz dla Rosjan przez Litwę i Łotwę.

W czerwcu 2005 roku rosyjska firma „Sojuz” uruchomiła połączenie kontenerowe pomiędzy Kaliningradem i Sankt Petersburgiem. W tym

³ Operatorem linii jest firma Trans-Eskima z Kaliningradu. Prom może pomieścić jednorazowo 70 zestawów samochodowych. Rejs z St. Petersburga do Kaliningradu trwa 30 godzin, z Kaliningradu do Kilonii 24 godziny. Prom zawija do Kaliningradu dwa razy w tygodniu.

samym miesiącu zainaugurowano także połączenie promowe łączące Bałtyjsk poprzez Kłajpedę ze szwedzkimi portami Karlshamn, Ronneby i Karlskrona. Obsługuje je litewska kompania „Lisco Baltic Service”.

Kolejnym przedsięwzięciem komunikacyjnym było uruchomienie przez prezydenta W. Putina 10 września 2006 roku w połączenia kolejowo-drogowego z Ust-Ługi w obwodzie leningradzkim do Bałtyjska. Tego dnia prom „Bałtijsk” przywiózł 40 wagonów z węglem, paliwami płynnym i nawozami oraz ładunkiem przeznaczonym dla Floty Bałtyckiej. Uruchomienie tej przeprawy promowej uniezależniło Rosję od tranzytu, szczególnie wojskowego, przez Litwę. Docelowo na linii z Ust-Ługi do Bałtyjska ma pływać sześć promów, które mają przewozić 5,5 mln ton ładunków rocznie. Trasa ta ma zostać w przyszłości przedłużona do porów niemieckich.

Po modernizacji i rozbudowie porty Kaliningradu będą zdolne do obsługi ładunków tranzytowych płynących z UE do Kaliningradu i dalej kolejną przez europejską część Rosji, Syberię i porty Nachodka i Wostocznyj do Japonii i Południowej Korei, a poprzez Morze Kaspijskie w kierunku Oceanu Indyjskiego.

Obecnie w transporcie obwodu zatrudnionych jest 30 tys. osób. Stanowi to 8% zatrudnionych w gospodarce regionu. Rozwój portów i – co za tym idzie – całego kaliningradzkiego węzła transportowego może dać jego mieszkańcom aż 10 tys. nowych miejsc pracy.

4.2. Transport kolejowy

Ważną rolę w obsłudze transportowej portów i całego obwodu odgrywają połączenia kolejowe. Przy pomocy transportu kolejowego przewozi się 40% ładunków obwodu i 80% tranzytu płynącego przez port i przejścia graniczne obwodu. Stacje rozrządowe portów wymagają pełnej modernizacji. Linie kolejowe prowadzą także do portów rzecznych i większych przedsiębiorstw obwodu.

Całkowita długość linii kolejowych wynosi 765 km, z czego ok. 100 km stanowią linie wewnętrzne. Bezpośrednio eksploatuje się 572 km linii kolejowych. Spośród 55 stacji kolejowych, na pięciu z nich istnieją techniczne możliwości do prowadzenia prac przeładunkowych z kolei europejskiej na rosyjską i odwrotnie. Dotyczy to Kaliningradu, Bagriatonowska, Czerniachowska, Mamonowa i Żeleznodorożnego. Główna szerokotorowa magistrala kolejowa prowadzi z Kaliningradu przez Czerniachowsk, Nesterow, Kowno, Mińsk i dalej w kierunku Moskwy. Przepustowość tej linii wykorzystana jest zaledwie w 30–40%. Linia kolejowa biegnąca z Kaliningradu w kierunku północnym przez Sowietsk, Szawle do Rygi

w ostatnich latach jest tylko w minimalnym stopniu wykorzystywana do przewozu ładunków. Podobna sytuacja dotyczy połączeń w kierunku południowym do Polski. Wielkość ładunków kolejowych przy zwiększeniu efektywności przewozów i pełnym wykorzystaniu istniejącego potencjału infrastruktury kolejowej może być zwielokrotniona.

Połączenie z Litwą odbywa się przez przejście graniczne Sowietek-Panemune, Niestierow-Kiribataj, z Polską Żeleznodorożnyj-Skandawa, Mamonowo-Braniewo i Bagriationowsk-Bartoszyce. Poważnym mankamentem utrudniającym przewozy tranzytowe są przestoje wagonów przy przekraczaniu granic. Przykładowo na trasie Kaliningrad-Moskwa czas odpraw wagonów na granicy z Litwą i Białorusią przekracza 46 godzin.

Wielkość ładunków przewożonych koleją, wynosząca w 1990 roku prawie 20 mln ton, spadła do 7 mln ton w 1999 roku. Przewozy pasażerskie w analogicznym czasie zmniejszyły się z 28 do 7 mln osób (КАЛИНИНГРАДСКАЯ ОБЛАСТЬ В ЦИФРАХ 2000, 2000, s. 103). Spadek przewozów był wyraźnym odbiciem trudnej sytuacji gospodarczej obwodu. 60% przewozów stanowią obroty handlu zagranicznego. Z Rosji i Ukrainy koleją przywozi się węgiel, przetwory ropopochodne, drewno, metale, nawozy mineralne i żywność. Wewnątrz obwodu głównym ładunkiem przewożonym koleją są materiały budowlane.

4.3. Infrastruktura drogowa

Sieć drogowa obwodu jest dobrze rozwinięta. Łączna długość dróg publicznych o twardej nawierzchni i znaczeniu regionalnym wynosi 4625 km, a o znaczeniu federalnym 264 km. Na tysiąc km² powierzchni obwodu przypada 303,4 km dróg utwardzonych (w Federacji Rosyjskiej wielkość ta wynosi 28,1 km). Do dróg o znaczeniu federalnym należą odcinki Kaliningrad-Niestierow i Gwardiejsk-Nieman. Cechą tych dróg, o łącznej długości 252 km, jest ulepszona nawierzchnia. Długość dróg o znaczeniu lokalnym sięga 4,3 tys. km. Pomimo dobrze rozwiniętej sieci drogowej jej stan i niektóre parametry nie zawsze spełniają współczesne normy techniczne. Przepustowość całej sieci drogowej jest wykorzystana tylko w 50%. W roku 1998 oddano do użytku nowy odcinek drogi Gusiew-Olchowatka, prowadzącej w kierunku Gołdapi. Inną inwestycją było zbudowanie obwodnicy i mostu na Pregole w Gwardiejsku, na głównej magistrali drogowej prowadzącej do Wilna. Na wschód od Kaliningradu powstał pierwszy, dwudziestokilometrowy odcinek autostrady. W projektach rozwoju sieci drogowej zakłada się modernizację obwodnicy Kaliningradu wraz z budową mostu na Pregole, plany zakładają także

zbudowanie magistrali drogowej pomiędzy Mamonowem i Sowieckiem. Odcinek ten będzie częścią międzynarodowego szlaku „Via Hanseatica” i europejskiego korytarza transportowego I A, biegnącego z Rygi przez Kaliningrad do Gdańska. Kaliningrad uzyskał także połączenie, za pomocą korytarza IX D, z Wilnem, Mińskiem i Kijowem. Ponieważ korytarz ten w Kownie krzyżuje się z korytarzem I (Via Baltica), biegnącym z Helsinek przez Tallin, Rygę, Kowno do Warszawy, pozwoli to na dobre skomunikowanie obwodu ze środkową i zachodnią Europą.

4.4. Transport lotniczy

Transport lotniczy odgrywa ważną rolę w powiązaniach obwodu z Rosją i z innymi krajami. W szczególności dotyczy to powiązań pasażerskich. Obwód dysponuje siecią, odpowiednio wyposażonych, kilkunastu lotnisk. Niektóre z nich mają możliwość przyjmowania wszystkich typów samolotów. Są to jednak lotniska wojskowe podległe ministerstwu obrony. Największe z nich w Czkałowsku, położone w bezpośrednim sąsiedztwie Kaliningradu, na północ od miasta oraz w Czerniachowsku i Niwenskoje były w ciągu ostatnich kilku lat słabo wykorzystywane. Jedynym cywilnym portem lotniczym jest odległe o 25 km od Kaliningradu Chrabrowo. Pas startowy przystosowany jest do przyjmowania samolotów o masie startowej do 100 ton. Terminal pasażerski może obsłużyć w ciągu godziny 300 osób. Jednak słabe wyposażenie techniczne i kiepski stan obiektów lotniska, w tym pasa startowego, dróg kołowania i terminalu pasażerskiego wskazują na konieczność szybkiej modernizacji.

Pod koniec 2001 roku w Chrabrowie oddano do użytku nowoczesną, radiolokacyjną stację kontroli lotów, dzięki której uzyskano pełną kontrolę przestrzeni powietrznej obwodu⁴. W ciągu doby nad obwodem przelatuje przeciętnie około 200 samolotów pasażerskich.

Kaliningrad utrzymuje regularne połączenia lotnicze m.in. z Moskwą, Aktau, Alma-Atą, Ekaterinburgiem, Izewskiem, Krasnodarem, Mineralnymi Wodami, Murmańskiem, Nowosybirskiem, Omskiem, Permem, Rostowem, Samarą, Sanki Petersburgiem i Soczi.

Połączenia międzynarodowe utrzymywane są z Białorusią (Mińsk, Homel, Grodno) i Ukrainą (Kijów). Od maja 2002 roku polski LOT utrzymuje regularne połączenie pomiędzy Warszawą i Kaliningradem. Samoloty LOT-u latają regularnie i połączenie to cieszy się sporym zainteresowaniem nie tylko u polskich podróżnych.

⁴ Wcześniej lotnictwo obwodu korzystało ze stacji kontroli lotów w Wilnie.

Po przerwie, trwającej od końca 2001 roku, w 2003 roku SAS wznowił połączenie do Kopenhagi, a wiosną 2004 roku Kaliningrad uzyskał połączenie lotnicze z Monachium.

Rejsy czarterowe z Kaliningradu, szczególnie w okresie letnim, odbywają się do takich miejscowości turystycznych jak: Antalya, Ateny, Burgas, Larnaca, Rimini i Saloniki.

Kaliningradzki port lotniczy w Chrabrowie odnotował w 1995 roku 171,7 tys. pasażerów, w roku 2000 nastąpił spadek do 110,5 tys. Ponowny wzrost przewozów pasażerskich notuje się od roku 2001 – 115,1 tys., w 2002 r. – 126,5 tys., w 2003 r. – 221,0 tys. i 301,8 w 2004 r.

Transport powietrzny eksklawy obsługuje niewielką ilość ładunków transportowanych drogą lotniczą. Ich wielkość w ostatnich latach utrzymuje się na podobnym poziomie. Jedynie w roku 2002 odnotowano spadek. Jego wielkość wynosiła 1,5 tys. ton i stanowiła 75% w porównaniu z rokiem 2002.

5. Infrastruktura energetyczna

Region jest uzależniony prawie całkowicie od dostaw nośników energii spoza obwodu. Lokalne elektrociepłownie są w stanie pokryć zapotrzebowanie dla ludności i przemysłu jedynie w niewielkim stopniu, a 98% energii elektrycznej dostarcza tzw. jednolity system energetyczny Rosji drogą tranzytową przez Litwę – trzy linie po 330 kV i trzy po 110 kV. Zimowe zapotrzebowanie wynosi obecnie 560–570 MW. Każda forma ożywienia gospodarczego grozi deficytem energetycznym. W celu poprawy sytuacji, w roku 1994 rozpoczęto budowę nowej elektrociepłowni wyposażonej w dwie turbiny o mocy 450 MW, przystosowane do zasilania gazem ziemnym, olejem opałowym lub mazutem. Jednak brak środków z budżetu federalnego inwestycję tę kilkukrotnie wstrzymywał. 22 marca 2001 minister handlu i rozwoju gospodarczego Federacji Rosyjskiej German Gref i ówczesny gubernator obwodu admirał Władimir Jegorow w kompleksowym programie zmierzającym do rozwiązania problemów eksklawy opowiedzieli się za wznowieniem budowy pierwszego bloku zasilanego gazem i ukończenia go do 2003 roku, a w dalszej perspektywie bloku drugiego. Ostatecznie pierwszy blok został uruchomiony i włączony do eksploatacji 28 października 2005 roku.

Brak bezpośrednich połączeń z rosyjskim systemem energetycznym w sposób znaczący wpływa na obniżenie bezpieczeństwa energetycznego obwodu. Nadmierne uzależnienie się od dostaw energii elektrycznej płynącej z lub przez państwa należące do NATO jest sprzeczne z doktryną bezpieczeństwa narodowego Rosji. Z tym oficjalnym stanowiskiem

kontrastują wypowiedzi niektórych specjalistów z Kaliningradu, którzy u progu trzeciego tysiąclecia, po zbudowaniu nowej elektrociepłowni i włączeniu obwodu do bałtyckiego pierścienia energetycznego, widzą możliwości sprzedawania przyszłych nadwyżek energetycznych do Europy Zachodniej.

Zaopatrywanie obwodu w gaz ziemny odbywa się za pomocą gazociągu Wilno–Kaliningrad. W 1997 roku jego przepustowość, wynosząca 500 mln m³ rocznie, okazała się niewystarczająca. Dla nowej elektrociepłowni i innych energochłonnych dziedzin gospodarki niezbędne jest zbudowanie drugiej nitki gazociągu. Opracowano kilka wariantów jego przyszłego biegu. Pierwszy zakłada ominięcie terytorium Litwy, ma przebiegać przez Białoruś i Polskę, drugi ma stanowić odgałęzienie gazociągu biegnącego z półwyspu. Jamał do Europy Zachodniej, trzeci ma przebiegać przez terytorium Litwy, równoległe do trasy przebiegu obecnego gazociągu, czwarty zakłada przeprowadzenie do obwodu odnogi gazociągu północnego, który ma być ułożony na dnie Bałtyku pomiędzy Rosją i Niemcami. Na terenie obwodu przeciągały się prace związane z ukończeniem budowy 30-kilometrowego odcinka gazociągu pomiędzy Czerniachowskiem i Sowietkiem oraz budowa stacji dystrybucji gazu w Kaliningradzie. Pełne zaopatrzenie w gaz wymaga w ciągu 10 lat oddawania co roku do eksploatacji 45 km gazociągu. Powstały też projekty wykorzystania pokładów soli kamiennej, których miąższość sięga tu 200 m, do budowy podziemnych magazynów gazu. Przy okazji obwód uniezależniłby się od importu soli kamiennej, dotychczas sprowadzanej z Litwy, Polski i Niemiec.

Polska proponuje, aby system energetyczny Obwodu Kaliningradzkiego tak zmodernizować lub rozbudować, by można go połączyć asynchronicznie z systemem litewskim lub polskim, albo też przyłączyć system energetyczny obwodu do współpracy równoległej z siecią UCTE za pośrednictwem Polski lub – później – Litwy. Powstałyby wtedy techniczne możliwości do sprzedaży polskiej energii do obwodu, a także dostaw urządzeń i usług przez polskie firmy dla modernizacji energetyki w Obwodzie Kaliningradzkim.

6. Gospodarka (bez rolnictwa)

W rozwoju społeczno-gospodarczym Obwodu Kaliningradzkiego wyróżnia się dwa etapy rozwoju. W pierwszym, trwającym od 1945 do 1992 roku, obwód funkcjonował w ramach gospodarki planowej. Kaliningrad był i jest bardzo ważny dla Rosji, gdyż dostarczał do lat dziewięćdziesiątych około 10% produkcji rybnej, 6% celulozy, 4% papieru (4 kombina-

ty celulozowo-papiernicze), 100% bursztynu (ok. 700 ton rocznie). Przy obecnym poziomie wydobycia skoncentrowane tu 95% zasobów tego mineraloidu wystarczy na 300 lat. Z obszaru lądowego wydobywano ponad milion ton niskosiarkowej ropy naftowej rocznie. Od 20 lipca 2004 roku ropę naftową eksploatuje się także z podmorskiego złoża D-6 usytuowanego na szelfie bałtyckim⁵.

Do niedawna dla 10% mieszkańców obwodu podstawowym źródłem utrzymania była praca związana z morzem, istniała baza dalekomorskiej floty rybackiej, licząca 600 jednostek (A. Zbudzki, 1997). Ponieważ orientacja tego regionu koncentrowała się głównie na zagadnieniach militarno-strategicznym, zlokalizowano tu szereg zakładów przemysłu zbrojeniowego produkującego okręty wojenne, silniki do rakiet kosmicznych, urządzenia elektroniczne, optyczne itp. Zupełny brak zamówień wojskowych w ostatnich latach spowodował ogromne trudności w utrzymaniu tych gałęzi przemysłu. Tylko niektórym zakładom udało się przestawić produkcję na cywilną, inne, np. OKB „Fakel”, znajdują zastosowanie swoich silników małej mocy we francuskich i amerykańskich sztucznych satelitach ziemi (N. Muraszow, 1999).

Drugi etap rozwoju społeczno-gospodarczego Obwodu Kaliningradzkiego rozpoczął się w 1992 roku, po rozpadzie w 1991 roku ZSRR. Obwód został terytorialnie odizolowany od pozostałej części Federacji Rosyjskiej. W 1992 roku rozpoczęto przeprowadzanie reform ekonomicznych w Federacji Rosyjskiej. W nowych, zmienionych warunkach geopolitycznych w gospodarce i w sferze socjalnej powstała sytuacja kryzysowa. Całkowity brak zamówień wojskowych postawił tamtejsze przedsiębiorstwa w trudnej sytuacji – kryzys ekonomiczno-finansowy, związany ze zmianami politycznymi, spowodował trudności praktycznie we wszystkich dziedzinach gospodarki. Następstwem był spadek produkcji, zmniejszenie inwestycji, wzrost cen, wzrost dysproporcji w dochodach ludności i rentowności przedsiębiorstw. Wzrósł dystans między Obwodem Kaliningradzkim a sąsiadującymi państwami – Polską i Litwą. Sektor niepaństwowy stopniowo zajmował dominującą pozycję w gospodarce regionu. Nastąpił wzrost oddziaływania parametrów rynkowych. Większość przedsiębiorstw nie wytrzymała konkurencji z zagranicznymi producentami. Wejście na wewnętrzny rynek Rosji było bardzo utrudnione. W 1996 roku 42% przedsiębiorstw przynosiło straty (W. S. Bilczak, W. F. Zacharow, 1999).

Od roku 2002 notuje się stałe tendencje wzrostowe w gospodarce obwodu. Produkt Regionalny Brutto wyniósł w 2002 roku 6%, w kolejnych

⁵ W związku z uruchomieniem eksploatacji ze złoża podmorskiego D-6 nastąpił ponowny wzrost wydobycia ropy naftowej do poziomu 1,1 mln ton (2005 rok).

latach wzrastał o 9 i 12%, osiągając rekordowy wynik w 2005 roku 13,5%. Pozytywnie kształtowały się również inne wskaźniki makroekonomiczne. Odnotowano wzrost produkcji przemysłowej o 18,9%, budownictwa o 17,2%, produkcji rolnej o 0,5%, inwestycji o 5,6%, handlu detalicznego o ponad 15%. W większości wymienionych obszarów wzrost ten był zdecydowanie szybszy niż w FR ogółem⁶.

Podstawę gospodarki Obwodu Kaliningradzkiego stanowi przemysł. Głównymi gałęziami są: rybołówstwo, przemysł maszynowy, celulozowo-papierniczy, kompleks paliwowy, produkcja artykułów spożywczych. Najważniejszym miastem obwodu jest Kaliningrad, w którym koncentruje się 46% ludności i 60% potencjału przemysłowego (G. Fiodorow, V. Korneyevets, 1996). W mieście tym skupiono także większość przedsiębiorstw przemysłu maszynowego. Tu produkuje się statki, wagony, dźwigi, sprzęt oświetleniowy, sprzęt skomplikowany technologicznie. Dwa inne, o mniejszym znaczeniu, centra rozmieszczone są na północy (Sowietsk–Nieman) i we wschodniej części obwodu (Czerniachowsk–Gusiew). Do nich ciężą nieduże ośrodki przemysłowe (Sławsk, Krasnozamiensk, Niesterow, Oziersk i Żeleznodorożnyj). Węzeł sowiet-sko-niemieński specjalizuje się w przemyśle celulozowo-papierniczym. W mniejszym stopniu jest rozwinięty przemysł lekki, spożywczy i budowy maszyn. W ośrodku czernichowsko-gusiewskim dominuje budowa maszyn, obróbka drewna, przemysł lekki i spożywczy.

Do północno-wschodniej Polski przylegają przede wszystkim rejony rolnicze. W strefie przygranicznej nie ma dużych przedsiębiorstw przemysłowych.

W 2005 roku obwód umocnił swoją pozycję jako znaczący w skali całej Federacji Rosyjskiej producent telewizorów (ok. 3,5 mln szt.), odkurzaczy (ok. 626 tys. szt.) oraz konserw rybnych. Zmontowano także w systemie CKD i SKD ponad 15 tys. samochodów osobowych marki BMW, KIA i General Motors.

Otwarcie granic Obwodu Kaliningradzkiego i jednocześnie rozpad długoletnich powiązań gospodarczych wewnątrz ZSRR spowodowały wzrost wymiany handlowej regionu z zagranicą. Do 1994 r. saldo obrotów handlowych było dla enklawy dodatnie, ale już od 1995 r. obserwuje się wzrost importu nad eksportem. Pod względem wartości importu obwód jest w czołówce rosyjskich regionów. Jedną z ważniejszych przyczyn jest duże uzależnienie gospodarki od importu surowców, paliw i energii elektrycznej. W 2001 r. import stanowił wartość 997,3 mln USD, a eksport 397,6 mln USD (deficyt około 600 mln USD) (W.K. Szalkiewicz, 2004).

⁶ Na podstawie danych z Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie.

Obroty handlu zagranicznego wzrosły od 2,7 mld USD w roku 2003 do 4,1 mld USD w roku 2004 i 5,7 mld USD w roku 2005. Eksport w 2005 roku wyniósł 1,71 mld USD, import 3,97 mld USD. Ujemne saldo w handlu z dalszą zagranicą wyniosło blisko 2,27 mld USD. Eksport był prawie dwukrotnie niższy od importu.

Struktura towarowa eksportu w ciągu ostatnich kilku lat nie uległa zasadniczym zmianom. W 2005 roku ponad 70% eksportu stanowiła ropa naftowa i jej produkty. Eksport ropy wzrósł znacznie w porównaniu z rokiem 2004 i zbliżył się do poziomu 1,5 mln ton. Pozostałe ważniejsze pozycje to wyroby przemysłu maszynowego – 4,7% (spadek o 40%), drewno i tarcica – 4,5%, a także produkty przemysłu chemicznego (nawozy mineralne) – 3,4%. Eksport wyrobów wysoko przetworzonych – maszyn i urządzeń stanowił 4,7% (spadek o 8%), artykułów spożywczych – 3,7%. Dane te wskazują na utrwalanie się surowcowego charakteru eksportu obwodu w roku 2005⁷.

Główną pozycję w imporcie stanowiły wyroby przemysłu maszynowego – 49,1% (wzrost w porównaniu do roku 2004 o 3,6%), następnie artykuły spożywcze – 25,9% (zmniejszenie udziału o 2,4%), produkty przemysłu chemicznego – 8% oraz obuwie, odzież i meble. Odnotowano także istotny wzrost importu maszyn i urządzeń – głównie z Niemiec i Litwy oraz systematyczne zmniejszanie się udziału artykułów spożywczych, które w 2001 roku stanowiły ok. 35% importu.

Największymi partnerami handlowymi obwodu w eksporcie i w imporcie w 2005 roku były Niemcy. Udział Niemiec, Polski i Litwy zarówno w eksporcie, jak i imporcie zmniejsza się, pomimo wzrostu wartości obrotów. Związane to jest z rosnącą konkurencją i umacnianiem swojej pozycji na rynku kaliningradzkim takich krajów jak Francja, Holandia, Norwegia, a także – szczególnie w imporcie – partnerów pozaeuropejskich, takich jak Chiny, USA, Korea i Brazylia. Import z Chin i USA uległ w 2005 roku podwojeniu, a Chiny z ponad 328 mln USD są trzecim partnerem obwodu w imporcie (tabl. 1. i 2.).

7. Rolnictwo

Obwód Kaliningradzki posiada dobre warunki naturalne dla rozwoju rolnictwa. Rolnictwo jest ukierunkowane głównie na produkcję mięsa i mleka. W ciągu ostatnich lat około 1/3 gruntów rolnych zostało wyprowadzone z obrotu rolnego. Duże obszary użytków rolnych leżą odłogiem.

⁷ Na podstawie materiałów Wydziału Ekonomicznego Konsulatu Polskiego RP w Kaliningradzie

Tabl. 1. Eksport Obwodu Kaliningradzkiego w roku 2005

Podstawowi partnerzy handlowi w eksporcie:		
kraj	wartość eksportu w mln USD	udział w eksporcie ogółem
Niemcy	451,9	26,4%
Francja	220,1	12,9%
Holandia	147,8	8,6%
Finlandia	142,3	8,3%
Norwegia	122,0	7,1%
Litwa	77,7	4,5%

Źródło: Materiały Wydziału Ekonomicznego Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie

Tabl. 2. Import Obwodu Kaliningradzkiego w roku 2005

Podstawowi partnerzy handlowi w imporcie:		
kraj	wartość importu w mln USD	udział w imporcie ogółem
Niemcy	745,8	18,8%
Polska	514,8	12,9%
Chiny	328,7	8,3%
Litwa	258,3	6,5%
USA	213,4	5,4%
Korea Południowa	206,4	5,2%

Źródło: Materiały Wydziału Ekonomicznego Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie

W 1999 r. w rolnictwie pracowało 39,8 tys. osób, co stanowiło 10% ogółu zatrudnionych (w 1990 r. 14,6%). Wyraźna przewaga produkcji zwierzęcej (prawie 70% ogółu) nad roślinną jest zgodna z wyznaczonym jeszcze w latach pięćdziesiątych kierunkiem rozwoju rolnictwa kaliningradzkiego. Wtedy to podjęto decyzję, że uprawa ziemi ma odgrywać w obwodzie rolę podrzędną w stosunku do hodowli zwierząt, a jej głównym celem miała być produkcja pasz. Zadanie to nie zawsze udawał się osiągnąć i dlatego, jeszcze przed przemianami ustrojowymi, część pasz dla gospodarstw hodowlanych sprowadzano z innych regionów kraju.

Z powodu wąskiej specjalizacji obwód zmuszony był importować pszenicę konsumpcyjną, olej jadalny, cukier i inne produkty. Region nie był także samowystarczalny w produkcji warzyw, owoców i ziemniaków. W latach 90. miejscowa produkcja wielu produktów żywnościowych nie pokrywała potrzeb mieszkańców regionu. Przykładowo, w 1999 r. popyt na mięso wołowe zaspokajała tylko w 70%, popyt na mięso wieprzowe – 69%, na mięso drobiowe – 83%, na mleko pełnotłuste – 49%, na masło – 86%, na sery i twaróg – 80%, na jaja – 93%, na ziemniaki – 89%, na warzywa (kapustę, buraki, marchew) – 60%, na mąkę pszenną – 25%, na kielbasę 36%. Brakujące ilości produktów spożywczych importowano z zagranicy (najczęściej z Polski i Litwy) lub innych regionów Rosji.

W Obwodzie Kaliningradzkim wyróżnia się obecnie trzy typy gospodarstw rolnych:

- Przedsiębiorstwa rolne jako forma rolnictwa zespołowego. Są nimi przeważnie dawne kołchozy i sowchozy, które dziś mają status spółek akcyjnych (AO), spółek z ograniczoną odpowiedzialnością (TOO), spółdzielni lub stowarzyszeń.
- Gospodarstwa przydomowe. Reforma rosyjskiego rolnictwa dała prawo do występowania z kołchozu wraz z przydomowymi działkami; ich użytkownicy prowadzą gospodarstwa tylko na własne potrzeby.
- Gospodarstwa farmerskie. Należą one do osób prywatnych i odpowiadają polskiemu pojęciu indywidualnego gospodarstwa rolnego. Pierwsze zostały utworzone w roku 1992. Udział tych gospodarstw w produkcji rolnej eksklawy stopniowo wzrasta. W 1996 r. w regionie było 4044 gospodarstw farmerskich, a w 1999 r. już 5970. Przeciętne gospodarstwo farmerskie miało początkowo 10 ha, a potem około 18 ha. Sytuacji na rynku żywnościowym nie poprawiła wzrastająca liczba indywidualnych gospodarstw rolnych. Obecnie na terenie obwodu działalność rolniczą prowadzi ponad 6 tys. gospodarstw farmerskich; dostarczają one 20 % produkcji rolnej regionu.

Z powodu całkowitego wstrzymania finansowania przez państwo prac wodno-melioracyjnych wystąpił silny proces zabagnienia gleb. 1/3 z 136 stacji pomp odwadniających powierzchnię 100 tys. ha ziemi stoi beczynnie. 86 tys. osób zamieszkuje w strefach zagrożonych zalaniem. Nadmierne nawodnienie w powiązaniu z recesją rolnictwa państwowego przyczyniło się do 10% spadku produkcji rolnej w skali rocznej.

Rolnictwo obwodu dotkliwie odczuwa niedostatek zaopatrzenia w maszyny i sprzęt rolniczy. Liczba traktorów w obwodzie, która w 1990 roku wynosiła 9,8 tys., spadła w roku 2001 do zaledwie 3,3 tys., a kombajnów zbożowych w tym samym czasie zmniejszyła się z ponad 1,5 tys. do 710.

Wartość produkcji rolnej, jeśli przyjąć rok 2000 za 100%, w roku 2004 wynosiła zaledwie 50,1% (w tym produkcji roślinnej 72,1% i 40,2% produkcji zwierzęcej (КАЛИНИНГРАДСКАЯ ОБЛАСТЬ В ЦИФРАХ 2005, 2005, s. 140).

Sektor rolny w Obwodzie Kaliningradzkim nie jest w stanie konkurować z sąsiadami. Dotychczasowe próby współpracy transgranicznej w tej dziedzinie z powodów proceduralnych nie przyniosły żadnych rezultatów.

8. Specjalna strefa ekonomiczna

W celu przyspieszenia rozwoju społeczno-gospodarczego, podwyższenia poziomu życia ludności związanej z rozwojem współpracy handlowo-ekonomicznej, naukowo-technicznej z zagranicą, stworzenia sprzyjających warunków dla przyciągania kapitału zagranicznego i nowych technologii w czerwcu 1991 utworzono Wolną Strefę Ekonomiczną (WSE) „Jantar”. Status wolnej strefy ekonomicznej stał się impulsem rozwoju wymiany gospodarczej z zagranicą, zwrócił uwagę firm zagranicznych na Obwód Kaliningradzki, przyciągnął kapitał z 42 państw.

W 1996 roku prezydent Rosji podpisał ustawę federalną „O Specjalnej Strefie Ekonomicznej (SSE) w Obwodzie Kaliningradzkim”. Tym samym na terenie całego obwodu powstała specjalna strefa ekonomiczna. Był to krok wstecz w stosunku do poprzednich warunków, prawie trzyletniego funkcjonowania WSE. SSE zarządzała nie samodzielna spółka, lecz administracja Obwodu Kaliningradzkiego i ona decydowała we wszystkich sprawach związanych z działalnością gospodarczą. Ustawa ta, pomimo zastrzeżeń, odegrała w swoim czasie pozytywną rolę, szczególnie w zakresie zaopatrzenia rynku w towary importowane, nie spełniła natomiast oczekiwań związanych z przyciągnięciem na dużą skalę inwestorów zagranicznych i dokonaniem przełomu w rozwoju gospodarczym regionu.

Najpoważniejsze czynniki utrudniające działalność ekonomiczno-handlową to słaby system bankowo-ubezpieczeniowy, duża biurokracja, skomplikowane przepisy podatkowe i niestabilny klimat polityczny (ABC Inwestora..., 1997, s. 4).

Pomimo występujących problemów, liczba zarejestrowanych tu przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego wzrosła z 1243 w roku 2000 do 1628 w roku 2004, w tym firm z udziałem kapitału polskiego z 423 do 521 (por. A. Fibak, Ł. Bojakowski, 2001; Ł. Pastusiak, 2004). Najwięcej inwestycji dotyczyło kompleksu paliwowo-energetycznego, transportu, obróbki drewna i przemysłu celulozowo-papierniczego. Do największych inwestycji zagranicznych należą: „Balktran” (produkcja dźwigów portowych – kapitał niemiecki), AEG (produkcja gazów technicznych – kapitał szwedzki). W latach 1998–1999 wartość inwestycji zagranicz-

nych zmniejszyła się z 39,3 mln USD do 18,2 mln USD. W roku 1999 największą wartością inwestycji zainwestowanych w obwodzie cechowała się Szwajcaria 4,8 mln USD, następne miejsca zajęły: Litwa 4,7 mln USD, Niemcy 3,5 mln USD, Austria 2,3 mln USD i Polska 1,3 mln USD (КАЛИНИНГРАДСКАЯ ОБЛАСТЬ В ЦИФРАХ 2000, 2000, s. 144).

Brak poczucia stabilności i zmienny system prawny spowodowały wycofywanie się z obwodu zagranicznych firm. I tak np. z 55 firm włoskich pozostało tylko 6 (Exodus of Italian businessmen, 1999). Bankructwo ogłosiły firmy Kia-Baltica i Avtotor – montownie samochodów Kia usytuowane w jednej z hal stoczni marynarki wojennej Jantar oraz w halach zakładu Kaliningradbummasz (pracującego do niedawna na użytek przemysłu zbrojeniowego). Jednak los pierwszej z tych fabryk uratowała firma BMW, która zlokalizowała w niej montownię samochodów.

W celu wyjścia z kryzysu, w 1997 roku przygotowano uchwałę rządu Federacji Rosyjskiej „O Federalnym programie rozwoju Specjalnej Strefy Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1998–2005”⁸. Uchwała miała łagodzić kryzys i poprawić klimat gospodarczy. Jednak, w kontekście rozszerzenia NATO na pierwszym miejscu stawiała ona zabezpieczenie politycznych i obronnych interesów Rosji w regionie, na następnych dopiero przyspieszenie współpracy gospodarczej Rosji z krajami europejskimi, ochronę bezpieczeństwa ekonomicznego regionu i rozwój SSE. Program ambitnie zakładał również przekształcenie obwodu z regionu dotacyjnego w region – dawcę budżetu federalnego (ABC Inwestora..., 1997). Niestety, efekty uchwały nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Następny kompleksowy program działań zmierzających do rozwiązania problemów enklawy przedstawiony został na posiedzeniu rządu Federacji Rosyjskiej 22 marca 2001 roku. Zakładał on przekształcenie Kaliningradu z regionu funkcjonującego głównie na podstawie importu w strefę produkcyjno-eksportową. Samo pojawienie się projektu było wyrazem wzrostu, dotychczas bardzo ograniczonego zainteresowania władz federalnych problemami tego regionu. Jednak wcielenie w życie tego przedsięwzięcia było mało prawdopodobne m.in. z powodu braku funduszy oraz niewielkiej determinacji lokalnych i federalnych elit władzy (B. Cichocki, 2001).

Poziom skumulowanych inwestycji zagranicznych w latach 1993–2001 wyniósł 81,9 mln USD. Napływ inwestycji zagranicznych do obwodu w roku 2003 wyniósł 56,2 mln USD i wzrósł w porównaniu z rokiem poprzednim o prawie 18%. Głównymi inwestorami zagranicznymi w 2003

⁸ Nr 1259 z dnia 29 września 1997.

roku były: Cypr – 25 mln USD, Niemcy – 5,9 mln USD, Holandia – 4,4 mln USD, Szwajcaria – 3,6 mln USD. W 2004 roku wartość inwestycji, jakie ulokowano w obwodzie, wynosiła 61,9 mln USD. Inwestycje lokowane były w sektorze zaopatrzenia techniczno-materiałowego – 42,7%, handlu i gastronomii – 22,3%, przemyśle – 18,3% i telekomunikacji 9,1%. W porównaniu z rokiem 2002 dało się zauważyć zwiększenie napływu kapitału do sektora handlu i gastronomii oraz zmniejszenie niemal o połowę udziału sektora przemysłu w absorpcji inwestycji ogółem. Głównymi inwestorami w 2004 roku były: Cypr – 11,2 mln USD, Polska – 9,5 mln USD, USA – 8,0 mln USD, Szwajcaria – 6,8 mln USD, Litwa – 5,7 mln USD. Zwraca uwagę wysoka pozycja Polski oraz zmniejszenie napływu kapitału z Cypru (*Warunki działania...*, 2005). W 2005 roku Polska wysunęła się na pierwsze miejsce – 15,9 mln USD. Kolejne miejsca zajęły: Cypr – 13,8 mln USD, Wyspy Normandzkie – 10,9 mln USD, Szwajcaria – 10,0 mln USD i Litwa – 9,1 mln USD.⁹

Napływ inwestycji zagranicznych do obwodu w roku 2005 wyniósł 75,3 mln USD i wzrósł w porównaniu z rokiem poprzednim o 21,7%. Zdecydowaną większość – ponad 55 mln USD stanowiły kredyty i operacje finansowe. Wielkość inwestycji bezpośrednich nie przekroczyła 19 mln USD. Inwestycje lokowano głównie w sektorze finansowym, handlu i przemyśle przetwórczym. W porównaniu z rokiem 2004 nastąpiło znaczne zwiększenie napływu kapitału do sektora finansowego oraz znaczne zmniejszenie udziału inwestycji bezpośrednich. Generalnie jednak, podobnie jak w latach poprzednich, napływ kapitału zagranicznego do obwodu był niewielki.

23 grudnia 2005 roku Duma Państwowa FR przyjęła nową Ustawę o Specjalnej Strefie Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim, którą 27 grudnia zatwierdziła Rada Federacji. Ustawa reguluje nowy porządek prawny, powstały w związku z powołaniem i funkcjonowaniem SSE, z uwzględnieniem geopolitycznego położenia Obwodu Kaliningradzkiego, i ma na celu przyspieszenie socjalno-gospodarczego rozwoju tego regionu.

Ustawa weszła w życie 1 kwietnia 2006 roku. Została przyjęta na okres 25 lat, a prawa nabyte z tytułu starej ustawy z roku 1996 obowiązywać będą jeszcze przez 10 lat. Organem zarządzającym SSE jest Administracja Strefy działająca w ramach Administracji Obwodu i powoływana w uzgodnieniu z władzami federalnymi. Ustawa zakłada, że prawo do bezcłowego wwozu towarów na teren obwodu przysługuje podmiotom posiadającym status Rezydenta Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Rezyden-

⁹ Informacje Wydziału Ekonomicznego Konsulatu RP w Kaliningradzie.

tem SSE może być osoba prawna odpowiadająca wymaganiom ustawy i wpisana do rejestru rezydentów. Wpisanie do rejestru wymaga spełnienia następujących warunków:

- osoba prawna została powołana zgodnie z ustawodawstwem FR i zarejestrowana w Obwodzie Kaliningradzkim;
- produkcja towarów wykonywana jest wyłącznie na terytorium Obwodu Kaliningradzkiego;
- inwestycje prowadzone są na terenie Obwodu Kaliningradzkiego.

Uzyskanie statusu Rezydenta SSE wymaga zainwestowania w ciągu trzech lat 5 mln euro (150 mln rubli).

Ustawa określa także obszary wyłączone z działalności w ramach SSE, a mianowicie:

- sektor wydobywania ropy i gazu, a także działalność usługową w tej dziedzinie;
- produkcję alkoholu etylowego, wyrobów spirytusowych, wyrobów tytoniowych i innych towarów akcyzowych z wyłączeniem samochodów osobowych i motocykli, zgodnie z wykazem zatwierdzanym przez Rząd Federacji Rosyjskiej;
- handel hurtowy i detaliczny;
- remont AGD i przedmiotów osobistego użytku;
- sfera działalności finansowej.

Ustawa przewiduje także ulgi podatkowe. Obejmują one zwolnienia z podatku dochodowego i z podatku od nieruchomości na okres 6 lat, a na kolejne 6 lat – zwolnienia w wysokości 50%. W ustawie przewidziano udogodnienia dla rezydentów i ich przedstawicieli w postaci uproszczonego trybu wizowania pozwalającego na uzyskiwanie wiz bezpośrednio na przejściu granicznym.

Ustawa określiła kryterium dostatecznego przerobu w okresie przejściowym. Powinien być spełniony jeden z następujących warunków:

- w rezultacie operacji zaistniała zmiana kodu w nomenklaturze towarowej na poziomie jednego z pierwszych czterech znaków;
- w rezultacie operacji uzyskano wartość dodaną w wysokości 30%.

Kryterium dostatecznego przerobu nie spełniają operacje związane między innymi z przechowywaniem i transportem towarów, przygotowaniem ich do sprzedaży (sortowanie, przepakowywanie), mieszanie towarów z różnych krajów, o ile nie prowadzi to do zmiany ich charakterystyki, a także proste operacje montażowe.

Przyjęcie ustawy zakończyło kilkuletni okres niepewności i oczekiwań biznesu i stworzyło ramy do dalszego działania. Oczekuje się napływu dużych inwestorów, tak rosyjskich, jak i zagranicznych oraz nowych drogich technologii.

Ustawa, w przeciwieństwie do poprzedniej, jest zorientowana na dużych inwestorów, szczególnie kapitału moskiewskiego i stawia na rozwój poprzez ulgi w podatkach dochodowym i od nieruchomości, a nie zwolnienia z cła. Wśród zalet ustawy wymienia się znaczne uproszczenia trybu wizowego oraz fakt, iż zakłada ona dziesięcioletni okres przejściowy. Zwraca uwagę brak odniesienia w ustawie do małego i średniego biznesu, dla którego próg 5 mln euro stanowi barierę, a także do uproszczonego trybu uzyskiwania pozwoleń na pracę i to w świetle narastającego w obwodzie deficytu wykwalifikowanej siły roboczej¹⁰.

9. Turystyka

Obwód Kaliningradzki posiada szczególnie korzystne warunki przyrodniczo-klimatyczne oraz kulturowe dla rozwoju turystyki. Zlokalizowano tu 117 obiektów wypoczynkowych, które łącznie posiadają ponad 15 tys. miejsc noclegowych. Składa się na to 78 hoteli, 19 sanatoriów i domów wypoczynkowych oraz prewentoriów dla dzieci.

Morski klimat, piaszczyste plaże na Mierzei Wiślanej i Mierzei Kurońskiej oraz występujące tu borowiny i wody mineralne pozwoliły zlokalizować w nadmorskiej strefie kompleks sanatoryjno-wczasowy. Do najatrakcyjniejszych zaliczyć należy Swietłogorsk i Zielenogradsk. W Swietłogorsku znajduje się ponad 50 obiektów turystycznych. Są to sanatoria, domy wypoczynkowe, a także prywatne, o wysokim standardzie pensjonaty i hotele. W ostatnich latach wzrosła też liczba wili i rezydencji zbudowana przez Rosjan, w dużej części pochodzących z Moskwy.

Uzdrowiska położone w pobliżu Parku Narodowego „Mierzeja Kurońska” dysponują dwoma tysiącami miejsc, głównie jednak sezonowych. W niewielkim stopniu turystyka rozwinęła się nad Jeziorem Wisztynieckim.

Obwód Kaliningradzki jest celem tzw. turystyki sentymentalnej. Jej maksimum nastąpiło w roku 1993, kiedy przybyło tu 44 tys. turystów niemieckich. O tego czasu następuje jej powolny spadek. Rozwija się natomiast turystyka konferencyjna i kongresowa. Nową, rozwijającą się formą wypoczynku w obwodzie jest agroturystyka. Wykorzystuje się tu doświadczenia zdobywane w Polsce.

Plany rozwoju turystyki zakładają dalszy wzrost liczby całorocznych miejsc wypoczynkowych do 34 tys. i sezonowych do 90 tys. Tereiny perspektywiczne dla dalszego rozwoju turystyki i rekreacji to strefa nadmorska (uzdrowiskowa), Mierzeja Kurońska i Wiślana, południowe

¹⁰ Informacje Wydziału Ekonomicznego Konsulatu RP w Kaliningradzie.

wybrzeża Zalewu Wiślanego, południowe i wschodnie wybrzeża Zalewu Kurońskiego, region Wisztyniecki oraz Ława–Pregolski i Szeszupa–Niemanski. Potencjalnie istnieją także duże możliwości rozwijania turystyki transgranicznej wokół Zalewu Wiślanego.

10. Obwód Kaliningradzki – województwo warmińsko-mazurskie

10.1. Środowisko geograficzne

10.1.1. Obwód Kaliningradzki

Ukształtowanie terenu

Przeważającą część obwodu zajmuje Nizina Staropruska. Są to płaskie tereny, bez większych wzniesień, częściowo pokryte osadami aluwialnymi i czarnoziemami. Na północy występują obszary zabagnione. Wzdłuż granicy z Polską spotyka się wzgórza morenowe, na południowym wschodzie sięgające 230 m n.p.m. Niewysokie wzniesienia na Półwyspie Sambijskim schodzą do Bałtyku stromym klifem, tworząc między Jantarnym a Swietłogorskiem przylądek Taran.

Rzeźba południowej części obwodu jest pagórkowata. Na południowym zachodzie znajduje się Wyżyna Warmińska, a na południowym wschodzie Wyżyna Wisztyniecka. Obie wyżyny rozdzielone są doliną rzeki Ławy (Łyny). Najwyższy punkt na Wyżynie Warmińskiej osiąga wysokość 191 m n.p.m., natomiast na Wyżynie Wisztynieckiej znajduje się najwyższe wzniesienie Obwodu Kaliningradzkiego – Bezimiennaja (231 m n.p.m.).

Na północ od Wyżyny Warmińskiej i Wyżyny Wisztynieckiej rozciąga się Nizina Pregoły z doliną rzeki Pregoły.

Północno-wschodnią część obwodu zajmuje Równina Szeszupy, gdzie występuje kilka pojedynczych wzniesień, z których swój początek biorą liczne rzeki tego obszaru. Równina Szeszupy oddzielona jest od Wyżyny Wisztynieckiej doliną rzeki Pisy. Od zachodu równina ta graniczy z obszarem Wzniesień Wystrudzko-Sambijskich – wzgórz morenowych, które ciągną się od okolic miasta Nieman, wzdłuż doliny Pregoły, aż do Półwyspu Sambijskiego.

Kolejnym regionem fizyczno-geograficznym Obwodu Kaliningradzkiego, ciągnącym się na wschód od linii Kaliningrad–Zielenogradsk, jest Nizina Polesska, z charakterystycznymi dla tego obszaru polderami. Niektóre obszary tej niziny położone są poniżej poziomu morza (do -1,2 m p.p.m.). Dla rolniczego wykorzystania tych żyznych ziem niezbędna jest

melioracja. Na obszarze Niziny Dolnoniemeńskiej – w północnej części obwodu, poldery (do -1,4 m p.p.m.) zajmują większą powierzchnię. Występuje tu bardzo duże zabagnienie terenu.

Charakterystyczne dla obszaru Obwodu Kaliningradzkiego są formy akumulacji morskiej: Mierzeja Kurońska i Mierzeja Wiślana. Mierzeja Kurońska ma długość 98 km, z czego odcinek 48-kilometrowy należy do Obwodu Kaliningradzkiego, a pozostała część do Litwy. Szerokość mierzei waha się od 400 metrów na północ od miejscowości Liesnoje do 4 km w pobliżu miejscowości Rybaczyj. Na obszarze tym licznie występują wydmy, których średnie wysokości sięgają 30-40 metrów, natomiast wierzchołek najwyższej wydmy – Płanieristow osiąga wysokość 68 metrów.

Mierzeja Wiślana ma 65 km długości, z czego 35 km należy do Obwodu Kaliningradzkiego, a pozostała część do Polski – 30 km. Szerokość waha się od 300 metrów w jej środkowej i południowej części do 8-9 km w okolicach Bałtyjska. Wydmy tej mierzei są niższe od wydmy Mierzei Kurońskiej i sięgają około 40 metrów.

Ukształtowanie powierzchni na przeważającej części obwodu sprzyja rozwojowi sieci komunikacyjnej.

Klimat

Przejęciowość klimatu Obwodu Kaliningradzkiego na styku wpływów morskiego powietrza – oceanicznego i wschodniego kontynentalnego charakteryzuje się wczesnym rozpoczęciem zimy na obszarach wschodnich obwodu, która jest tu mroźna, śnieżna i długa. Jedynie w okolicach Kaliningradu i wybrzeży zima jest łagodniejsza. Średnia temperatura najchłodniejszego miesiąca – stycznia – wynosi od 2 do 4°C. Lata w Obwodzie Kaliningradzkim są krótkie łagodne, zwykle nie przekraczają 80 dni. Temperatury nie są zbyt wysokie, średnia temperatura najcieplejszego miesiąca – lipca – osiąga od 17 do 18°C. Średnia roczna suma opadów atmosferycznych naniesionych przez wilgotne masy powietrza znad Atlantyku waha się od 650 mm do 940 mm. Przez 185 dni w roku na obszarze obwodu pada deszcz, przez 55 – śnieg, a 125 dni pozostaje bez opadów. Pokrywa śnieżna zalega przez okres od 60 do 80 dni, a jej grubość nie przekracza 18-20 cm.

Warunki klimatyczne Obwodu Kaliningradzkiego sprzyjają rozwojowi gospodarki. Długotrwały i wilgotny okres wegetacyjny wpływa pożywnie na rozwój rolnictwa. Łagodny klimat pobrzeża obwodu sprzyja rozwojowi funkcji uzdrowiskowych, wypoczynkowych i turystycznych. Jednak do prawidłowego funkcjonowania gospodarki niezbędne jest uwzględnianie specyfiki miejscowego klimatu, dużych wahań opadów pomiędzy poszczególnymi latami oraz porami roku.

Wody powierzchniowe

Wszystkie rzeki Obwodu Kaliningradzkiego należą do zlewiska Morza Bałtyckiego. Kończą one swój bieg najczęściej w Zalewie Kurońskim i Zalewie Wiślanym, tylko niewielkie rzeki z Półwyspu Sambijskiego płyną bezpośrednio do Morza Bałtyckiego.

Sieć rzeczna obwodu jest dobrze rozwinięta, na 1 km² powierzchni przypada średnio 1 km rzeki. Większość rzek obwodu to rzeki małe o długości do 100 km. Kilka rzek: Niemen z dopływem Szeszupa, Pregoła z dopływami Łyna, Węgorapa i Wystrucza, mają długość ponad 100 km. Zlewnia Pregoły obejmuje obszarem prawie cały obwód (13600 km²). Rzeki Obwodu Kaliningradzkiego są częściowo wykorzystywane przez transport śródlądowy, a ich wody przez przemysł.

W Obwodzie Kaliningradzkim licznie występują jeziora. Większość z nich to małe zbiorniki wodne. Na obszarze obwodu występuje 38 jezior o powierzchni ponad 10 ha, a liczba mniejszych jezior „oczek” jest szacowana na około 4 tysiące. Jedyny duży akwen to Jezioro Wisztynieckie o powierzchni 17,6 km².

Wody podziemne

Obwód Kaliningradzki wchodzi w skład nadbałtyckiego basenu artezyjskiego. Na trzydziestu poziomach wodonośnych występują wody słodkie, słonawe i solanki. Zasoby wód słodkich w całym obwodzie ocenia się na 1900 tys. m³ na dobę. Potwierdzone zasoby na zaopatrzenie w wodę miast stanowią około 550 tys. m³ na dobę, a dotychczasowe ich wykorzystanie wynosi 280 tys. m³ na dobę.

Wody mineralne wykorzystywane są jako pitne i lecznicze w kurortach Swietłogorska i Zielenogradzka. Są również butelkowane. Solanki bogate w brom i jod wykorzystywane są do kąpieli leczniczych w Swietłogorsku. Planuje się także gospodarcze wykorzystanie występujących tu wód termalnych, których temperatura wynosi od 60 do 90°C.

Gleby

W Obwodzie Kaliningradzkim przeważają gleby bielcowe. Są one silnie, średnio lub słabo zbielicowane. W obniżeniach terenu zalegają gleby torfowo-próchnicze wyróżniające się wysoką urodzajnością. Wzdłuż zalewów, a także w dolinach rzecznych przeważają mady i gleby aluwialno-bagiennie. Szczególną różnorodność wśród gleb bagiennych wykazują gleby torfowo-próchnicze. Są to gleby niezwykle urodzajne, wymagają jednak odpowiednich prac melioracyjnych.

Lasy

Lasy nie tworzą tu zwartej całości, występują w oddzielnych kompleksach i na poszczególnych działkach. Lesistość obwodu jest zróżnicowana i wynosi w poszczególnych rejonach od 7 do 37%. Średnio dla całego ob-

wodu osiąga zaledwie 22%. Lasy sosnowe i świerkowe zajmują po 19% powierzchni leśnej. Najwięcej, bo 24% zajmuje brzoza, pozostałe to dąb i olcha po 14% oraz osika 2%.

Kopaliny

Najbardziej znaną i najcenniejszą kopaliną Obwodu Kaliningradzkiego jest bursztyn. Tu znajduje się 90% całkowitych światowych zasobów tego surowca. Rocznie wydobywano 700 ton tego surowca. W ostatnim czasie uzyskuje się około 350 ton. Wielkość złóż szacuje się na około 300 tys. ton.

W latach sześćdziesiątych XX wieku odkryto tu kilkanaście złóż ropy naftowej. Zasoby lądowe szacuje się na 50 mln ton. Ropie naftowej towarzyszy gaz ziemny. Eksploatacja ropy naftowej zapoczątkowana została w roku 1975. Największe wydobycie – 1,5 mln ton miało miejsce w roku 1983. Potem następował systematyczny spadek wydobywania. W 2000 r. wyniósł tylko 350 tys. ton. W 1983 r. na szelfie bałtyckim, na wysokości Mierzei Kurońskiej odkryto nowe podmorskie złoża ropy nazwane „Krawcowskoje” (D6). Eksploatację ropy z tego złoża koncern Łukoil rozpoczął w czerwcu 2004 r. Całkowite zasoby dotychczas odkryte i zbadane wynoszą tu 21,5 mln ton. Wydobycie ropy naftowej w obwodzie przekroczyło w 2005 roku 1,1 mln ton.

Inne bogactwa naturalne występujące na obszarze obwodu to węgiel brunatny (2 mld ton) i torf. W 1968 r. odkryto pokaźne złoża soli kamiennej szacowane 1,6 mld ton. Odkryto także sole potasowo-magnezowe, anhydryt, fosforyty oraz szeroko eksploatowane żwiry, piaski i gliny.

10.1.2. Województwo warmińsko-mazurskie

Ukształtowanie terenu

Obszar województwa warmińsko-mazurskiego cechuje się krajobrazem charakterystycznym dla terenów młodogłacialnych – urozmaiconą rzeźbą terenu i dużą różnorodnością form morfologicznych. Na obszarze województwa wyróżnić można trzy zasadnicze krainy fizyczno-geograficzne o równoleżnikowej rozciągłości:

- pobraża bałtyckie na północnym zachodzie, gdzie przeważają obszary równinne o zwięzłych urodzajnych glebach i niskiej lesistości, urozmaicone terenami o dynamicznej rzeźbie;
- pojezierza bałtyckie w pasie środkowym, które zajmują większość powierzchni województwa, są wyniesione w stosunku do prowincji przyległych od północy i południa; charakteryzują się dużą liczbą jezior, pagórkowatą i falistą rzeźbą terenu oraz mozaikowością krajobrazów;
- niziny i wysoczyzny starogłacialne na fragmentach południowej części o mało urozmaiconej rzeźbie terenu, braku jezior i glebach na ogół niskiej i średniej urodzajności.

Najwyższy punkt województwa to Dylewska Góra – 312 m. n.p.m., najniższy to depresja w pobliżu Raczków Elbląskich -1,8 m p.p.m.

Klimat

Województwo warmińsko-mazurskie należy do chłodniejszych obszarów Polski. Średnia roczna temperatura powietrza wynosi poniżej 7°C, tylko w pobliżu wybrzeża przekracza 7,5°C. Zimy są tu mroźne (średnia temp. stycznia od -3°C do -5,5°C), a lata umiarkowanie ciepłe (średnia temperatura lipca przekracza 17,5–18°C). Okres wegetacyjny jest stosunkowo krótki; na wschodzie spada nawet poniżej 190 dni. Roczna suma opadów wynosi ok. 600 mm, a czas zalegania pokrywy śnieżnej wynosi od ok. 70 do ponad 100 dni w roku.

Wody powierzchniowe

Obszar województwa położony jest w zlewisku Morza Bałtyckiego. Południowo-wschodnia i zachodnia część województwa należy do dorzecza Wisły i jest odwadniana przez jej dopływy: Liwę, Osę, Drwęcę oraz dopływy Narwi. Pozostała część województwa należy do zlewni Zalewu Wiślanego. Głównymi rzekami są tu Pasłęka i Bauda oraz dopływy Pregoły: Łyna (z Guberem) i Węgorapa, odwadniające środkową część województwa. Najdłuższą rzeką, znajdującą się w całości na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego, jest Pasłęka (169 km).

Woj. warmińsko-mazurskie obfituje w jeziora, głównie o genezie polodowcowej. Największe ich skupisko znajduje się we wschodniej części, w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, tworząc połączony kanałami system, odwadniany przez Pisę na południu i Węgorapę na północy. Znajduje się tu m.in. największe jezioro województwa i Polski – Śniardwy (113,8 km²), następnie system jezior Mamry o łącznej powierzchni 104,4 km², składający się m.in. z jezior: Dargin (30,3 km²), Mamry Północne (25,6 km²), Kisajno (20,2 km²) i Dobskie (18 km²). Ważnymi jeziorami tego regionu są Niegocin i Tałty. Inne większe jeziora województwa to: Jeziorak, Łańskie, Roś i Nidzkie. We wschodniej części Żuław Wiślanych znajduje się reliktywne jezioro Drużno.

Wody podziemne

Zasoby wód podziemnych na obszarze województwa szacuje się na 3,1 mln m³ na dobę. Ich wykorzystanie jest zaledwie kilkunastoprocen-towe, chociaż w pobliżu Elbląga i Olsztyna sięga nawet 80–90%. Na niewielkich obszarach brak jest poziomów wodonośnych nadających się do wykorzystania gospodarczego. Część wód podziemnych wymaga uzdatniania do celów pitnych. W części południowej województwa przeważają wody dobrej jakości – niewymagające uzdatniania. W części północnej wzrasta udział wód niskiej jakości, lokalnie również zasolonych.

W pobliżu Fromborka występują wody mineralne, nie są one jednak dotychczas wykorzystywane.

Gleby

W części południowej województwa przeważają najmniej żyzne gleby bielcowe, w północnej – zwięzłe gleby brunatne oraz należące do najlepszych gleb kraju – czarne ziemie kętrzyńskie, braniewskie i mady Żuław. Pojezierną, środkową część województwa cechuje mozaikowaty układ gleb różnej przydatności rolniczej, sprzyjający przyrodniczej bioróżnorodności. Dna dolin wyścielają mady oraz gleby bagienne i zabagnione. Największy płat gleb napływowych występuje na Żuławach Wiślanych.

Lasy

Udział lasów i powierzchni zadrzewionych na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego sięga 31,4% i wykazuje tendencje wzrostowe. Większość lasów występuje w zwartych kompleksach rozmieszczonych głównie w południowej i środkowo-zachodniej części województwa. W części zachodniej dominują liściaste lasy bukowo-dębowo-grabowe z płatami buczyny pomorskiej, we wschodniej przeważają mieszane lasy lipowo-dębowo-grabowe z udziałem świerka oraz bory sosnowe i bory świerkowe. W dolinach rzek oraz zabagnionych obniżeniach występują łągi olchowe i jesionowo-olchowe. Lasy mają charakter wielofunkcyjny: ochrony przyrody, rekreacji i turystyki, produkcji drewna, łowieckie oraz zachowania bazy genetycznej sosny.

Kopaliny

Udokumentowane złoża surowców kopalnych znajdujących się na obszarze województwa dotyczą złóż kredy jeziornej, kruszyw naturalnych (piasków i żwirów), ilów do produkcji ceramiki. Są one w niewielkim stopniu wykorzystywane lokalnie. Nie są wykorzystywane lecznicze borowiny i wody mineralne, których udokumentowane złoża znajdują się głównie w północnym pasie województwa ciągnącym się od Fromborka przez powiaty bartoszycki i kętrzyński po Gołdap.

10.2. OCHRONA ŚRODOWISKA

10.2.1. Obwód Kaliningradzki

Ochrona przyrody

Tereny o szczególnych walorach przyrodniczych w obwodzie podlegają ochronie. Znajduje się tu jeden park narodowy „Mierzeja Kurońska”, siedem rezerwatów (w tym 4 rezerваты zoologiczne i 3 krajobrazowe), projektuje się kolejny rezerwat „Prawdinski”. Ochronie podlegają tu także 22 parki i 35 pomników przyrody. Park narodowy „Mierzeja Kurońska

utworzony został w roku 1987, obejmuje powierzchnię 66 km², rezerwat „Mierzeja Wiślana” utworzony w roku 1963 zajmuje powierzchnię 21 km². Na obu tych terenach chroni się unikatowe pasy wydmy, lasy, zwierzęta oraz plaże i przylegające obszary morskie i zalewowe. Rezerwat „Wisztyniecki” utworzony w roku 1994, poza głębokim jeziorem (54 m) o wyjątkowej czystości wody, obejmuje także otaczający go kompleks leśny usytuowany na terenie o bardzo urozmaiconej rzeźbie. Całość zajmuje powierzchnię 335 km². Celem pozostałych rezerwatów jest zachowanie zespołów leśnych i bagiennych oraz rzadkich i ginących gatunków roślin i zwierząt. Niektóre z nich podlegały ochronie już przed drugą wojną światową.

Gospodarka wodno-ściekowa

Rocznie z Obwodu Kaliningradzkiego spływa do Morza Bałtyckiego 253 mln m³ ścieków kanalizacyjnych, z tego I nieczyszczonych. Oczyszczalnie ścieków w obwodzie są ponad dwukrotnie przeciążone. Do głównych miast zrzucających nieczyszczone ścieki należą: Kaliningrad, Sowietk, Nieman, Czerniachowsk, Gusiew, Bałtyjsk, Gwardiejsk, Mamonowo oraz miasta i osiedla położone wzdłuż wybrzeża Morza Bałtyckiego, posiadające 5–7 tys. mieszkańców. Z systemu kanalizacyjnego obwodu spływa około 400 tys. m³ ścieków na dobę. Do Pregoly i innych zbiorników wodnych, na skutek przeciążenia i awarii w ciągu doby spływa 35 tys. m³ ścieków. Ścieki z zanieczyszczeniami organicznymi zrzucane do Pregoly przekraczają dopuszczalne normy aż 65 razy (W. S. Bilczak, W. F. Zacharow, 1999). Do zaprzestania zrzucania nieczyszczonych ścieków do Bałtyku obligują Rosję dwie Konwencje Helsińskie o ochronie środowiska naturalnego Morza Bałtyckiego z lat 1974 i 1992.

10.2.2. Województwo warmińsko-mazurskie

Ochrona przyrody

Na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego wydzielono 8 parków krajobrazowych, 97 rezerwatów przyrody, 28 obszarów chronionego krajobrazu, 8 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Całość uzupełniają 2253 pomniki przyrody, dominują wśród nich drzewa oraz głązy narzutowe. Łączna powierzchnia objęta ochroną stanowi 53,6% województwa. Najcenniejszym obszarem chronionym jest tu utworzony w roku 1977 Mazurski Park Krajobrazowy z krajobrazem polodowcowym i licznymi jeziorami. Podobny charakter mają parki krajobrazowe Welski i Pojezierza Iławskiego. Jezioro Łukajno, będące rezerwatem faunistycznym, w roku 1977 wpisane zostało na listę światowych rezerwatów biosfery. Do najciekawszych należy Park Krajobrazowy Puszczy Romin-

ckiej z fragmentem puszczy o dzikim charakterze, porastającym wzgórze morenowe. Przypomina on borealny las szpilkowy, czyli tajgę. Pozostała część puszczy znajduje się na terenie Obwodu Kaliningradzkiego i stanowi część Rezerwatu Wisztynieckiego.

Gospodarka wodno-ściekowa

Miasta w województwa warmińsko-mazurskim wyposażone są w sieć kanalizacji sanitarnych przeciętnie w 87%. Najwyższy stopień skanalizowania (odsetek ludności objętej siecią kanalizacji sanitarnej zbiorczej) mają miasta duże, powyżej 20 tys. mieszkańców – średnio 89,2%. Miasta o wielkości 10–20 tys. mieszkańców średnio skanalizowane są w 81,6%. W grupie miast najmniejszych – poniżej 10 tys. mieszkańców odsetek skanalizowania wynosi 61%. Trwa systematyczna budowa i modernizacja miejskich i gminnych oczyszczalni ścieków. W latach 1991–1999 w 32 miastach województwa zbudowano wysokosprawne, komunalne oczyszczalnie ścieków, co stanowi 65% wszystkich miejskich oczyszczalni województwa. W dalszym ciągu trwa budowa i projektowanie następnych oczyszczalni.

W tym samym czasie zbudowano także oczyszczalnie ścieków w 31 ośrodkach gminnych, co stanowi 62% wszystkich gminnych oczyszczalni. Na 50 ośrodków gminnych 40 posiada oczyszczalnie ścieków. Średni odsetek wykorzystania przepustowości oczyszczalni w gminach wynosi 54,8%.

Spośród istniejących oczyszczalni miejskich, część starszych oczyszczalni, w celu dostosowania parametrów ścieków oczyszczonych do obowiązujących norm, wymaga modernizacji. Na terenach wiejskich występują duże różnice pomiędzy liczbą zbudowanych sieci wodociągowych i kanalizacyjnych.

10.3. Podział administracyjny

10.3.1. Obwód Kaliningradzki

Zgodnie z postanowieniami konferencji poczdamskiej północną część Prus Wschodnich (Königsberg wraz z przyległym rejonem) przekazano ZSRR. Od września 1945 do kwietnia 1946 roku na tym terytorium funkcjonował königsbergski specjalny okręg wojenny. W Königsbergu i innych miastach utworzono rejonowe komendantury, posiadające wydziały do spraw cywilnych na czele z zastępcami komendantów. Ogólny zarząd sprawami miasta i przylegających do niego rejonów należał do komendanta Königsberga.

7 kwietnia 1946 r. dekretem Prezydium Rady Najwyższej ZSRR utworzono na tym terytorium obwód königsbergski w składzie Rosyjskiej

FSRR. Dekretem z 4 czerwca 1946 roku zmieniono jego nazwę na kaliningradzki, a miasto Königsberg przemianowano na Kaliningrad i powołano cywilną administrację obwodu. Początkowo funkcjonowały tu 3 jednostki miejskie i 14 rejonowych. W połowie 1947 r. dokonano podziału administracyjno-terytorialnego obwodu. Utworzono 21 rejonów (w tym 17 wiejskich i 4 miejskie w Kaliningradzie). W kwietniu 1958 r. na terytorium rejonu sowieckiego utworzono rejon niemański z centrum w mieście Nieman. W związku z powiększeniem i ujednoczeniem struktur administracyjno-terytorialnych zlikwidowano kaliningradzką radę wiejską oraz rejony: bolszakowski, żelezнодорожный i ładuszkiński. Miasta Kaliningrad i Sowietk stały się samodzielnymi strukturami administracyjno-terytorialnymi. W 1965 r. rejon Primorsk został przemianowany na zielenogradski, a w Kaliningradzie utworzono piąty rejon miejski. W okresie późniejszym kilkakrotnie korygowano i zmieniano podział administracyjny obwodu.

Od 1 stycznia 2005 roku obwód składa się z 13 rejonów, 22 miast, 5 osiedli typu miejskiego, 98 okręgów wiejskich i 1079 osad wiejskich.

10.3.1. Województwo warmińsko-mazurskie

Województwo olsztyńskie powstało 29 maja 1946 roku na mocy dekretu Rady Ministrów. W 1950 roku kolejna reforma administracyjna zmieniła w nieznacznym stopniu granice województwa. W 1975 roku, poza zmianami wewnętrznymi, województwo olsztyńskie obszarowo znacznie okrojono (S. Archemczyk, 1977). Reforma administracyjna z 1999 roku przyniosła trójstopniowy podział administracyjny. Wtedy to województwo olsztyńskie wraz ze znacznym powiększeniem obszaru przemianowano na warmińsko-mazurskie. Aktualnie (stan z 31.12.2004 r.) w województwie wydzielono 19 powiatów, 2 miasta na prawach powiatu (Elbląg i Olsztyn), 116 gmin z tego 16 wiejskich, 33 miejsko-wiejskie i 67 gmin wiejskich oraz 49 miast. Województwo podzielono także na trzy subregiony: elbląski, olsztyński i ełcki.

10.4. Ludność i osadnictwo

10.4.1. Obwód Kaliningradzki

Według spisu z maja 1939 roku na terenie obecnego Obwodu Kaliningradzkiego mieszkało 1157 tys. osób. Była to w 99% ludność narodowości niemieckiej. Los tej ludności w końcowym okresie II wojny światowej był wyjątkowo tragiczny. Część pozostałej na miejscu ludności, która pozostała przy życiu, deportowano do odległych okręgów Związku Radzie-

ckiego, gdzie większość zginęła. W latach 1947–1951 z terytorium Obwodu Kaliningradzkiego deportowano (do późniejszej NRD) ponad 102 tys. obywateli niemieckich (W. Galcow, 1996).

Już latem 1945 r. zaczęto sprowadzać z Rosji robotników i inżynierów. Druga fala przesiedleńców ruszyła w połowie 1946 r. W tym roku przesiedlono do obwodu m.in. 12 tys. rodzin kołchoźniczych. W 1951 r. mieszkało tu zaledwie 455 tys. ludzi, z czego w miastach 255 tys. Do obwodu napływała głównie ludność młoda. Konsekwencją tego była bardzo wysoka stopa urodzeń. Spis ludności z 1959 roku ujawnił na terytorium Obwodu Kaliningradzkiego 610,9 tys. mieszkańców, z czego w miastach 398,8 tys. mieszkańców, a na terenach wiejskich jedynie 212,1 tys. Miasto Kaliningrad liczyło w 1959 roku 204,2 tys. mieszkańców.

W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych na migracje przypadało dwie trzecie przyrostu ludności. Od tego czasu rola przesiedleńców we wzroście liczby mieszkańców obwodu zmniejszyła się i podstawową przyczyną powiększania się liczby ludności do końca lat osiemdziesiątych stał się przyrost naturalny.

Spis z 1970 roku wykazał 731,9 tys. mieszkańców, z tego 536,6 w miastach, a spis z roku 1979 roku 808 tys. Miasta zamieszkiwało 614,4 tys. osób, wieś 193,6 tys.

W latach dziewięćdziesiątych ponownie wzrosło znaczenie migracji, która wpłynęła na zwiększenie się liczby ludności. Napływ ludności następował głównie z Rosji, a także Kazachstanu, Armenii, Azerbejdżanu, Gruzji i innych obszarów Kaukazu.

Liczba ludności wzrastała do roku 2002 i osiągnęła wartość 955,4 tys. Od tego roku następuje powolny spadek do 945 tys. w roku 2004. Przyrost naturalny od roku 2002 jest ujemny i ulega stałemu obniżaniu. W 2000 roku wynosił -7,0‰, a w roku 2004 aż -8,5‰. Saldo migracji w latach 2000–2004 zmniejszyło się z 5,7 tys. do 3,8 tys. osób (Калининградская Область в Цифрах 2005, 2005, s. 12). Kaliningrad zamieszkiwało w 2004 roku 425,6 tys. mieszkańców.

Z prawie miliona mieszkańców 78,1% stanowią Rosjanie, 7,6% – Białorusini, 7,5% – Ukraińcy, 1,9% – Litwini, 0,8% – Ormianie, 0,6% – Niemcy i Polacy -0,5% (5 tys.).

Gęstość zaludnienia obwodu jest zróżnicowana. Średnia dla obwodu wynosi 62,5 osoby/km² (2005 r.). Najniższe występuje w rejonach: krasnoznamieńskim – 9,7 osób/km², sławskim – 15,9 osób/km², zielonogradzkim – 16 osób/km² i nesterowskim – 16,1 osób/km². Rejony o wyższej gęstości to: bagrationowski – 39,1 osób/km², czerniachowski – 42,8 osób/km² i gusiewski – 57,7 osób/km²; najwyższe wartości dotyczą obwodów miejskich: sowietskigo – 993,1 osób/km², pionierskiego – 1421,7 osób/km²

i Kaliningradu – 1908,5 osób/km² (Калининградская Область в Цифрах 2005, 2005, s. 8).

Na obszarze Obwodu Kaliningradzkiego można wyróżnić trzy typy rozmieszczenia ludności:

- monocentryczny;
- liniowy;
- dyspersyjny.

Przykładem pierwszym jest system rozmieszczenia wokół Kaliningradu dużej liczby miejscowości. Najbardziej typowym dla eksklawy jest system liniowego rozmieszczenia ludności. Charakteryzuje się on rozmieszczeniem sieci osadniczej wzdłuż sieci transportowych, zarówno drogowej, jak i kolejowej. W południowej części obwodu najbardziej typowym jest układ dyspersyjny rozmieszczenia ludności (Г. М. Федоров, J. М. Зверев, 2002).

Obwód cechuje się wysokim stopniem urbanizacji. Jeśli w końcu lat czterdziestych 53% stanowili mieszkańcy miast, to pod koniec lat pięćdziesiątych już 65%. Taki wskaźnik występuje także współcześnie. Chociaż na terenie obwodu znajdują się 22 miasta, ponad połowa (58 %) ludności miejskiej zamieszkuje w Kaliningradzie (45% ludności obwodu). Pozostałe miasta obwodu są znacznie mniejsze: Sowetsk – 43,4 tys., Czerniachowsk – 42,4 tys., Bałtyjsk – 33,3 tys. i Gusiew – 28,1 tys.

Miasta Obwodu Kaliningradzkiego tworzą kilka aglomeracji. Duża aglomeracja Kaliningradu, włączająca 19 miast i osiedli typu miejskiego uformowała się w zachodniej części eksklawy. Mniejsza aglomeracja znajduje się wokół Sowietka, do której należą miasta Nieman i Sławsk. Wyróżnia się także wzajemne powiązania miast Czerniachowska i Gusiewa, które położone są w odległości 25 km. Podobne powiązania istnieją pomiędzy miastami Nestierow i Oziersk. Gęsta sieć miejska eksklawy charakteryzuje się średnią odległością między miastami wynoszącą 22 km.

Koncepcje rozwoju sieci osadniczej zakładają dwa warianty rozwoju:

- monocentryczny – z wielofunkcyjnym regionalnym i subregionalnym centrum, jakim jest Kaliningrad;
- bicentryczny – z Kaliningradem oraz Czerniachowskiem, wielofunkcyjnym centrum subregionalnym.

W Obwodzie Kaliningradzkim znajduje się 1079 osiedli wiejskich ze średnią liczbą 150–200 mieszkańców. Maksimum ludności wiejskiej (216 tys. osób – 35% ludności) odnotowano w latach pięćdziesiątych. Potem, aż do połowy lat osiemdziesiątych następował spadek i stabilizacja (180 tys. osób – 21% ludności). Od tego czasu wciąż brakuje na wsi rąk do pracy. Na sto hektarów użytków rolnych przypada siedem osób.

Przedwojenne osadnictwo wiejskie miało charakter rozproszony. W ramach celowo przeprowadzonej akcji koncentracji zabudowy w centrach kołchozowych ulegały zagładzie pojedyncze zagrody, a następnie małe i średnie wsie. Prowadzona w nieudolny sposób akcja koncentracji obszarów wiejskich doprowadziła do zniszczenia wiejskiej tkanki osadniczej. Na terenie obwodu powstały nierównomiernie rozłożone wyspy osadnicze. Równocześnie następowała dekapitalizacja zasobów miejskich, będąca następstwem nieracjonalnego eksploataowania i nie w pełni odbudowania po zniszczeniach wojennych.

10.4.2. Województwo warmińsko-mazurskie

Po zakończeniu drugiej wojny światowej województwo olsztyńskie było niemal całkowicie wyludnione. Na jego terytorium znajdowało się około 150 tys. mieszkańców, których część – pochodzenia niemieckiego – została później repatriowana na zachód (*Przekroje terenowe 1945–1965, 1967*).

Najistotniejszymi czynnikami wzrostu liczby ludności w pierwszych latach powojennych była migracja oraz repatriacja, głównie ze Związku Radzieckiego. W latach 1945–1946 obszar ten, a w szczególności tereny wiejskie, zasiedlany był głównie przez repatriantów z Wileńszczyzny i Nowogródzczyzny. Ludność ta osiedlana była głównie w powiatach południowych. W roku 1947 przesiedlono, głównie do powiatów północnych, znaczną liczbę ludności pochodzenia ukraińskiego z województw rzeszowskiego i lubelskiego. W lipcu 1945 r. ludność w ówczesnych granicach województwa olsztyńskiego wynosiła 247 600 osób, a przeprowadzony w 1946 r. pierwszy powojenny spis ludności wykazał już 351 800 mieszkańców. Kolejnym istotnym czynnikiem wzrostu był przyrost naturalny. Czynniki te spowodowały, iż w roku 1967 osiągnięto poziom ludności z 1939 roku. Zmianom zasobów ludnościowych, jak i zmianom terytorialnym towarzyszyły zmiany gęstości zaludnienia. Najbardziej dynamicznie wzrastała liczba ludności Olsztyna, w 1969 roku wyniosła ok. 195% stanu ludności z 1939 roku.

W latach 1945–1950 dodatnie saldo migracji wyniosło 180 tys. osób. Spadło ono do 5,8 tys. w latach 1950–1960. Od 1961 roku ruchy migracyjne miały charakter ujemny. Przyrost naturalny przekraczający 20 tys. osób rocznie odnotowano w roku 1993 oraz w latach 1955–1960.

Liczba ludności województwa olsztyńskiego wzrosła z 689 tys. w roku 1950 do 881 tys. w roku 1960 roku i 985 tys. w roku 1969 (J. Lisikiewicz (red), 1974). W latach 1990–1998 województwo wyróżniało się dość wysokim poziomem przyrostu naturalnego, a w roku 1998 osiągnęło 3,0‰.

Jednocześnie należało do obszarów największego odpływu ludności. Saldo migracji w roku 1998 wynosiło -1,3‰.

Województwo warmińsko-mazurskie, utworzone 1 stycznia 1999 r., liczyło w roku 2000 1427 tys., a w roku 2004 – 1428 tys. mieszkańców, z tego w miastach 61%. Na 1 km² przypada 59 mieszkańców. Najwyższe wskaźniki gęstości zaludnienia osiągnął powiat ełcki – 76 osób/km² oraz powiaty działdowski – 68 osób/km², iławski – 65 osób/km², nowomiejski – 62 osoby/km² i ostródzki – 60 osób/km². Najniższe indeksy notują powiaty piski – 32 osoby/km², węgorzewski – 34 osoby/km² oraz nidzicki i gołdapski – po 35 osób/km². Najwyższe wartości na terenie obszarów miejskich dotyczą Kętrzyna – 2742 osoby/km², Ełku – 2650 osób/km² i Szczytna – 2607 osoby/km² (*Województwo Warmińsko-Mazurskie...*, 2005).

Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych w 2004 roku było ujemne i wynosiło 2518 osób (-1,76‰). Strumień emigrantów wewnętrznych kieruje się głównie do województw: mazowieckiego i pomorskiego, zewnętrznych do Niemiec oraz Stanów Zjednoczonych. Imigranci pochodzą głównie z Ukrainy, Włoch, Kanady oraz Rosji i Białorusi (R. Mydel, J. Balon, 2002).

Przyrost naturalny jeszcze jest dodatni i wynosi 1,56‰.

Odsetek ludności zamieszkałej w miastach osiągnął wartość 60,1. Zśród 49 miast przeważa 26 ośrodków liczących poniżej 10 tys. mieszkańców, ważna rola przypada miastom w przedziale 10–20 tys. i 20–50 tys. Olsztyn jest dominującym ośrodkiem administracyjno-gospodarczym i naukowym. Liczy 173,8 tys. mieszkańców. Następne najważniejsze w sieci osadniczej województwa ośrodki to Elbląg liczący 127,6 tys. mieszkańców oraz Ełk, który zamieszkuje 55,8 tys. mieszkańców. Oba miasta ze względu na swoją lokalizację wiążą pozostałe ogniwa sieci osadniczej. Rozmieszczone biegunowo stanowią one węzły komunikacyjne o znaczeniu krajowym i regionalnym. Każde z nich ma swoje zaplecze, na które oddziałuje pod względem gospodarczym i kulturalnym (*Województwo Warmińsko-Mazurskie...*, 2000).

Na terenach wiejskich, głównie w północnej i wschodniej części województwa, dają się zauważyć niekorzystne zjawiska demograficzne, takie jak nasilona depopulacja (na niektórych obszarach o 6% w ciągu ostatnich 20 lat), postępujący proces starzenia się ludności oraz defeminizacja, czyli niedobór kobiet w wieku 20–29 lat.

11. Uwarunkowania polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej

W 1991 roku na scenie europejskiej pojawił się nowy, bałtycki układ międzynarodowej kooperacji. W ciągu kilkunastu lat kraje położone wokół Bałtyku wytworzyły gęstą sieć powiązań, instytucji i programów rządo-

wych, samorządowych i organizacji pozarządowych. W sensie geopolitycznym region ten uległ zasadniczym przemianom, oznaczającym przejście prawie w całości (z wyjątkiem bałtyckich części Rosji) do zachodniej hemisfery. Na naszych oczach dokonał się faktyczny, a przy tym pokojowy proces oderwania się republik bałtyckich od Rosji, a jednocześnie rozpoczęły się – inspirowane także nową sytuacją Kaliningradu – intensywne przymiarki do wypracowania nowego modelu pogłębionej współpracy gospodarczej między poszerzoną Unią Europejską a Rosją. Mimo występujących napięć, są to procesy bardzo pozytywne dla przyszłości całej Europy, a stymulowanie nowych zasad współpracy z Rosją stało się swego rodzaju „bałtycką” specjalnością (J. Szomburg, 2002).

Przemiany polityczne z początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku przyczyniły się do szybkiego rozwoju współpracy i budowy nowych powiązań. Intensywnie zaczęły rozwijać się kontakty transgraniczne. Są one niezwykle ważne, gdyż zainicjowały przełamywanie wzajemnych barier i uprzedzeń, tworzą formalne i nieformalne kontakty międzyludzkie, zwłaszcza pomiędzy społecznościami lokalnymi. Wspólnemu dziedzictwu historycznemu towarzyszy często podobieństwo funkcjonalne i strukturalne obszarów, które rozpoczęły współpracę, stopniowe i powolne osłabianie efektu granic państwowych oraz aktywizacja ekonomiczna regionów przygranicznych (T. Borys, Z. Panasiewicz, 1997).

Na polskich granicach rozwinęły się euroregiony oraz inne struktury współpracy transgranicznej (związki, stowarzyszenia). Wspólne programy infrastrukturalne, kulturalne, oświatowe i ekologiczne są zharmonizowane z koncepcjami rozwoju przestrzennego danego terenu.

Inicjatywy współpracy na granicach Polski rozwijają się na trzech poziomach: lokalnym, regionalnym i krajowym.

Podstawę prawną polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej na poziomie lokalnym stanowią dokumenty szczebla ponadkrajowego (Konwencja Madrycka z 21 maja 1980 roku) oraz krajowego: Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., której art. 172 mówi: „Jednostka samorządu terytorialnego ma prawo przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych oraz współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw”.

Podstawę prawną polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej na poziomie lokalnym i regionalnym stanowią następujące dokumenty (E. Małecka, 2004):

1. „Traktat między Rządem RP a Rządem FR o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy” z 22 maja 1992 roku.
2. „Umowa między Rządem RP a Rządem FR o współpracy transgranicznej” z 2 października 1992 roku.

3. „Porozumienie między Rządem RP a Rządem FR o współpracy północno-wschodnich województw RP z Obwodem Kaliningradzkim FR” z 22 maja 1992 roku.
4. Porozumienie między Rządem RP a Rządem FR o współpracy regionów RP z regionem Sankt Petersburg z 2 października 1992 r.
5. Deklaracja o dobrym sąsiedztwie, wzajemnym zrozumieniu i współpracy między RP a FR z 10 października 1991 roku.

Przedstawione porozumienia międzypaństwowe upoważniają samorządy szczebla lokalnego i regionalnego do podejmowania działań służących realizacji postanowień umowy w określonym zakresie przedmiotowym, bez konieczności uzyskania akceptacji szczebla centralnego.

Ważną rolę we współpracy transgranicznej odgrywają także porozumienia w sprawie przejść granicznych, w tym umowa między Rządem RP a Rządem FR w sprawie przejść granicznych z 22 maja 1992 r. Jej następstwem było m.in. otwarcie w 1992 roku przejścia granicznego w Beledach, co w sposób znaczący wpłynęło na ułatwienie kontaktów Warmii i Mazur z Obwodem Kaliningradzkim.

Bardzo ważne dla rozwoju wzajemnych relacji było uruchomienie w 1993 roku Generalnego Konsulatu RP w Kaliningradzie, a w 1994 roku poszerzenie jego działalności o Wydział Handlowy. Konsulat Generalny Federacji Rosyjskiej od dawna funkcjonuje w Gdańsku.

W ramach współpracy transgranicznej samorządy terytorialne na pograniczu polsko-rosyjskim podejmują wielokierunkowy zakres działań. Można je podzielić na trzy grupy. Pierwsze mieszczą się w ramach administracji świadczącej usługi materialne i niematerialne na rzecz mieszkańców i innych podmiotów. Przykład stanowią tu takie usługi komunalne, jak: oświata, opieka społeczna, ochrona zdrowia, komunikacja.

Drugi typ działań ma charakter organizatorsko-promocyjny. W ramach prowadzonej przez samorządy polityki rozwoju lokalnego i regionalnego organizuje się targi dla przedsiębiorców, rozpowszechniania informacje gospodarcze, zachęca przedstawicieli biznesu do udziału w konferencjach. W ten sposób samorządy koordynują procesy transgraniczne, wspierają i nadają pożądany kierunek kontaktom przygranicznym podejmowanym przez przedsiębiorstwa, mieszkańców oraz organizacje pozarządowe, a jednocześnie pobudzają rozwój gospodarczy na swoim terenie.

Trzeci typ działań to współpraca służb, inspekcji i straży zespolonych z samorządem powiatowym (E. Kulesza, 2004).

Umowy na szczeblu międzyrządowym uzupełniają umowy o współpracy, jakie z Obwodem Kaliningradzkim podpisały polskie województwa i miasta. Ważniejsze podpisane umowy o współpracy to:

- województwa warmińsko-mazurskiego z Obwodem Kaliningradzkim (2001 rok);
- województwa pomorskiego z Obwodem Kaliningradzkim (2002 rok);
- polskich miast: Gdańska, Gdyni, Sopotu, Elbląga, Olsztyna, Białogostoku, Szczecina, Łodzi z Obwodem Kaliningradzkim¹¹.

Działania wojewody (warmińsko-mazurskiego) koncentrują się głównie na rozwoju infrastruktury przygranicznej. Samorządy wojewódzkie, ze względu na ograniczone środki, patronują różnym przedsięwzięciom transgranicznym podejmowanym w regionie.

Samorządy powiatowe, które ustawowo wykonują zadania publiczne w zakresie edukacji, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, transportu drogowego, kultury, turystyki i ochrony środowiska także podejmują współpracę transgraniczną poprzez podległe im jednostki organizacyjne takie jak: straż pożarna, szkoły średnie, muzea, urzędy pracy, centra pomocy rodzinie i centra informacji turystycznej. Tylko część powiatów zawarła oficjalne umowy o współpracy z partnerami z Obwodu Kaliningradzkiego, znaczna ich część prowadzi współpracę w sposób nieformalny (bez umów czy porozumień), np. z województwa warmińsko-mazurskiego spośród 19 powiatów ziemskich 9 podjęło współpracę, z czego tylko 4 podpisały oficjalne umowy o współpracy (W. T. Modzelewski, 2004).

Najniższym szczeblem administracyjnym prowadzącym współpracę transgraniczną są gminy. Wiele polskich gmin jest zainteresowanych współpracą transgraniczną z Rosjanami. Do tej płaszczyzny kontaktów Unia Europejska także przykładą dużą wagę. Kontakty kulturalne pomagają lepiej poznać się ludziom po obu stronach granicy. Tworzą one dobry fundament pod współpracę gospodarczą. Relacje między przedstawicielami polskich i rosyjskich władz układają się wyjątkowo dobrze. Wśród polskich samorządowców panuje opinia, że Rosjanie są bardzo serdeczni, otwarci i życzliwi. Dla niektórych gmin nadgranicznych ważny powód podejmowania współpracy z Rosjanami stanowi utworzenie przejścia granicznego na ich terenie. Do tej pory jedyną gminą, która osiągnęła ten cel, jest Gołdap. Ważne zagadnienia, wspólnie podejmowane na tym szczeblu, to rozwój kultury, oświaty, sportu i turystyki.

Najważniejszym motywem podpisywania umów o współpracy transgranicznej dla gmin, jak i powiatów była i jest możliwość starania się o środki pomocowe UE na współpracę transgraniczną (Phare CBC, INTERREG).

¹¹ Rozwinięte są także związki bliźniacze miast (*twinning*) np. Krynica Morska z Bałtyjskim, Bartoszyce z Bagrationowskim i Pionierskim, Węgorzewo z Czerniachowskim, Starogard Gdański z Pionierskim itp.

18 marca 2001 MSZ RP przedstawiło oficjalne stanowisko wobec dokumentu UE „Kaliningrad a Unia Europejska”. Strona polska, jako przyszłe państwo członkowskie UE, poparła w nim pogłębione partnerstwo Rosji i UE. Kraj nasz traktuje współpracę z Obwodem Kaliningradzkim jako element likwidowania barier gospodarczych i społecznych na kontynencie europejskim. Wskazano, że szczególnie użyteczne będzie rozwijanie współpracy w następujących dziedzinach:

- prowadzenia dialogu wielostronnego na temat kształtu polityki UE wobec Rosji, przy uwzględnieniu szczególnej roli Obwodu Kaliningradzkiego;
- współpracy gospodarczej;
- współpracy międzyregionalnej i transgranicznej;
- współpracy wojskowej, traktowanej przede wszystkim jako środek pogłębiania wzajemnego zaufania w regionie.

Regulacje prawne uzupełniane były stopniowo poprzez tworzenie instytucji, zarówno na szczeblu międzypaństwowym, jak i regionalnym oraz lokalnym. Wszystkie one miały ułatwiać wykonywanie ustalonych celów i aktywizować wzajemną współpracę, zwłaszcza polskich i rosyjskich regionów przygranicznych.

W maju 1994 roku powołano specjalnych pełnomocników rządów RP i FR do spraw współpracy północno-wschodnich województw Polski z Obwodem Kaliningradzkim. Pełnomocnik rządu polskiego jest w randze podsekretarza stanu Urzędu Rady Ministrów. Do jego głównych zadań należy koordynacja różnorodnych przedsięwzięć i kooperacja z lokalnymi organami administracji rządowej oraz samorządem terytorialnym w zakresie prowadzonej przez nie współpracy transgranicznej z eksklawą rosyjską.

W październiku 1994 roku, powołano specjalną **Polsko-Rosyjską Radę do spraw Współpracy Regionów RP z Obwodem Kaliningradzkim FR**. Pełni ona rolę inicjującą i koordynującą, a do jej głównych zadań należy aktywizowanie wzajemnych kontaktów transgranicznych. Szybko okazało się jednak, że ośrodki decyzyjne, mające realny wpływ na kształtowanie stosunków polsko-rosyjskich, znajdują się poza Radą, a pozycje współprzewodniczących – pełnomocników obu rządów czyniły z nich raczej koordynatorów współpracy niż podmioty wyposażone w rzeczywiste kompetencje do rozwiązywania trudnych problemów o podłożu politycznym. Efektywność Rady obniżały ponadto częste zmiany na stanowisku polskiego pełnomocnika, a po 1996 roku także trudności we współpracy z ówczesnym gubernatorem obwodu Leonidem Gorbienką. Od połowy 1996 roku do 1999 roku prace Rady praktycznie ustały, później uległy wznowieniu. W latach 1994–1999 niewiele jej postanowień uda-

ło się zrealizować. Największym osiągnięciem Rady był rozwój przejść granicznych. Po wejściu Polski do UE zagadnienia przejść granicznych (wizy, stawki celne) przestały być wyłącznie sprawą wewnętrzną Polski, w dużej mierze rozwiązania narzuca Unia Europejska.

Podczas VII posiedzenia Rady, które miało miejsce w marcu 2005 roku w Swietłogorsku, poza podsumowaniem głównych kierunków działalności Rady w latach 2003–2004, omówiono problemy i perspektywy rozwoju infrastruktury przygranicznej na granicy polsko-rosyjskiej. Za priorytetowe uznano budowę przejścia granicznego Grzechotki-Mamonowo II. Rada uznała za konieczne aktywizowanie prac dotyczących rozwiązania kwestii utworzenia drogowych przejść granicznych Perły-Kryłowo, Michałkowo-Żeleznodorożnyj, a także rzeczno-przebiegu granicznego Łyna-Ława i drogowego przejścia granicznego Piaski-Bałytyk. Omówiono także współpracę w zakresie ochrony środowiska oraz zagospodarowania Zalewu Wiślanego oraz perspektywy współpracy w ramach Euroregionu Bałtyk (Bałtyk, Stowarzyszenie Gmin RP Euroregion Bałtyk, 33(53) luty 2005, s. 10)

Idea powołania Rady, jako płaszczyzny kontaktów między podmiotami lokalnymi, regionalnymi i władzą centralną, która miała służyć rozwiązywaniu problemów polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej jest słuszna, dzisiaj jednak konieczne jest wypracowanie nowej formuły tej instytucji (G. Grzelak, E. Kulesza, 2004).

11.1. Współpraca euroregionalna

Jednostki samorządu terytorialnego mogą tworzyć stowarzyszenia. Stowarzyszenia mogą należeć do organizacji międzynarodowych, których Polska jest stroną. Stowarzyszenia stanowią najczęściej podstawę prawną porozumień euroregionalnych. **Euroregiony** stanowią najwyższą formą współpracy transgranicznej.

Przez Morze Bałtyckie współpracują bezpośrednio Euroregiony Pomerania (od 1995 roku) i Bałtyk (od 1998 roku) Stanowią one konkretne przykłady bałtyckiej współpracy transgranicznej. W bezpośrednim obszarze oddziaływania Morza Bałtyckiego znajdują się także Euroregion Niemen (od 1997 roku) oraz będące w fazie organizacyjnej **Euroregiony Łyna-Ława i Szeszupa**.

Praktycznie dotychczasowa współpraca transgraniczna Polski z Obwodem Kaliningradzkim odbywa się poprzez **Euroregiony Bałtyk i Niemen**.

Euroregion Bałtyk określany przez niektórych „Małą Unią Europejską wokół Bałtyku”, łączy w ramach współpracy transgranicznej obszary aż

sześciu krajów nadbałtyckich: Polski, Danii, Litwy, Łotwy, Rosji i Szwecji. Jego celem jest nie tylko ułatwianie kontaktów między ludźmi, zbliżanie młodzieży, lepsze poznawanie historii i współczesności sąsiadów, niwelowanie historycznych uprzedzeń, ale także przyczynianie się do poprawy warunków życia ludzi tam zamieszkujących. Wśród celów wymienia się także programowanie prac zmierzających do zrównoważonego rozwoju gospodarczego obszarów objętych zakresem jego funkcjonowania, jak również wspieranie współpracy pomiędzy władzami regionalnymi i lokalnymi.

Euroregion Niemen obejmuje obszar przygranicznych regionów: Polski, Litwy, Białorusi oraz od roku 2002 Obwodu Kaliningradzkiego. Jego celem jest rozwijanie współpracy transgranicznej, tworzenie warunków dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Krótki okres członkostwa Rosjan w strukturach Euroregionu Niemen (od 2002 roku) warunkuje ich niewielki udział w wykonywanych projektach.

W edycjach Funduszu Małych Projektów wykonywanych w Euroregionie Bałtyk 147 wykonano przy współudziale partnerów z Obwodu Kaliningradzkiego.

Euroregiony, koordynując przepływ informacji oraz partycypując w rozdysponowaniu funduszy pomocowych UE, skłaniają polskie struktury samorządowe do szukania partnerów za granicą. W ten sposób stymulują współpracę transgraniczną. Ponadto poprzez euroregion lokalni urzędnicy mają możliwość zdobycia doświadczeń w zakresie pozyskiwania środków oraz programowania unijnej pomocy. Ocenia się, że małe projekty euroregionalne efektywnie przyczyniają się do zacieśniania kontaktów i tworzenia trwałych więzi transgranicznych.

Kształtujące się współcześnie nadmorskie regiony współpracy transgranicznej stanowią jeden z nowych, istotnych elementów stanowiących punkt wyjścia do dalszych decyzji i działań prowadzących do pełnej integracji bałtyckiej.

11.2. Organizacje pozarządowe

Jednym z najaktywniejszych podmiotów współpracy transgranicznej zarówno po stronie polskiej, jak i rosyjskiej są **organizacje pozarządowe** (NGO). Aktywność organizacji w tej sferze cechuje elastyczność, szybkość podejmowania decyzji i działań, a niejednokrotnie także nowatorskie podejście do rozwiązywania problemów. Poszczególne działania znacząco różnią się od siebie. Wykonywane projekty transgraniczne przybierały najczęściej postać seminariów, konferencji, wizyt studyjnych, szkoleń, warsztatów, staży, wspólnych działań wydawniczych, plenerów, wystaw

czy tworzenia baz danych. Spektakularnym przykładem było wydanie w roku 2003 w Kaliningradzie „Atlasu Organizacji Pozarządowych Obwodu Kaliningradzkiego”. Ważną rolę odgrywają projekty służące rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego, w tym wzmocnieniu trzeciego sektora. Wśród innych ważnych dziedzin współpracy wymienić należy pomoc społeczną, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz rozwój lokalny. Potencjalnie dobrym polem do przekazywania polskich doświadczeń może stać się pomoc niepełnosprawnym i upośledzonym (sfera bardzo słabo rozwinięta w Obwodzie Kaliningradzkim) (E. Romanowska, B. Samojłowicz, 2004). Jedną z organizacji pozarządowych jest utworzony w 2004 roku z inicjatywy biur turystycznych Kaliningradu Polski Klub w Kaliningradzie, organizacja zrzeszająca firmy turystyczne zainteresowane rozwojem turystyki we współpracy z Polską.

Główne bariery utrudniające ten rodzaj współpracy to problemy związane z przekraczaniem granicy, biurokracja, trudności związane z uzyskaniem środków na prowadzenie współpracy transgranicznej oraz brak procedur przepływu informacji.

12. Granica Polski z Obwodem Kaliningradzkim

Zachodnia i północna, a częściowo także wschodnia granica Obwodu Kaliningradzkiego ma charakter naturalny i pokrywa się z przedwojenną granicą litewsko-wschodniopruską. Na południu granica jest sztuczna. Jej geneza wiąże się z zawartą dnia 16 sierpnia 1945 roku w Moskwie umową z Polską o wytyczeniu granicy państwowej, uzupełnioną umową z dnia 5 marca 1957 roku o wytyczeniu istniejącej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego oraz protokołem o rozgraniczeniu polskich i radzieckich wód terytorialnych w Zatoce Gdańskiej z dnia 18 marca 1958 roku. Wcześniejsze ustalenia (Moskwa, 27 VII 1944 rok) określały przebieg granicy na tym odcinku ogólnikowo: „Od punktu zbiegu granic Litewskiej SRR, Rzeczypospolitej Polskiej i Prus Wschodnich w zachodnim kierunku – na północ od Goldapa-Braunsberga do wybrzeża Zatoki Gdańskiej”.

W wyniku tych arbitralnych decyzji 6 powiatów, które znalazły się w strefie rozgraniczenia, zostało przepołowionych, a polska część Zalewu Wiślanego – odcięta od wyjścia na Bałtyk. Wprawdzie do porozumienia z dnia 27 lipca 1944 roku dołączony był dodatkowy protokół, który ustalał, że w czasie pokoju przejście przez Cieśninę Piławską będzie otwarte dla statków płynących do lub z portu Elbląg. Jednak litera prawa pozostała martwa; jej interpretacja została określona w protokole o rozgraniczeniu wód terytorialnych (z 18 III 1958 roku). Uległo także

przerwaniu 10 z 13 istniejących dotąd szlaków kolejowych i 30 z 32 dróg kolejowych oraz żeglowny szlak Sępole-Kaliningrad i niedokończony Kanał Mazurski. Do transportu strategicznego służyły kolejowe przejścia graniczne Mamonowo-Braniewo, Bagrationowsk-Bartoszyce i Żelaznodorożnyj-Skandawa. Do okazjonalnych spotkań oficjalnych delegacji wykorzystywane były przejścia drogowe Mamonowo-Gronowo i Bagrationowsk-Bezledy (J. Dudo, 1995).

Współcześnie długość granicy pomiędzy Polską a Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej sięga 232,4 km. Z tego 9,5 km to morze terytorialne, 835 m lądowy odcinek na Mierzei Wiślanej i 4,5 km na Zalewie Wiślanym.

Jednym z najważniejszych czynników warunkujących rozwój współpracy transgranicznej są przejścia graniczne. Na granicy Polski z Rosją funkcjonuje 8 przejść granicznych, w tym 7 ma status przejść osobowych (3 przejścia drogowe, 1 kolejowe, 2 morskie, 1 lotnicze).

Przejścia kolejowe:

- Braniewo-Mamonowo;
- Głomno-Bagrationowsk;
- Skandawa-Żelaznodorożnyj;

Przejścia drogowe:

- Gronowo-Mamonowo (od 1997 rok);
- Bezledy-Bagrationowsk (od 1992 rok);
- Gołdap-Gusiew (od 1995 rok).

Dodatkowo w sezonie letnim statki żeglugi pasażerskiej odbywające rejsy do portu w Kaliningradzie odprawiane są na przejściach granicznych w portach Elbląg i Frombork. W porcie lotniczym w Szymanach doraźnie odprawia się ruch pasażerski.

Ze względu na brak zgody strony rosyjskiej na żadnym przejściu nie jest dopuszczony ruch pieszy. Ruch rowerowy możliwy jest wyłącznie przez przejście w Gołdapi. Największą przepustowość posiada przejście graniczne w Bezledach. Trwają przygotowania do uruchomienia nowego przejścia granicznego Grzechotki-Mamonowo II.

W roku 2000 granicę polsko-rosyjską przekroczyło 4,4 mln osób. W roku 2001 liczba ta uległa niewielkiemu zmniejszeniu do 3,9 mln osób. W 2002 roku granicę polsko-rosyjską przekroczyło łącznie 3,9 mln osób. Wprowadzenie wiz od 1 października 2003 roku skomplikowało przekraczanie granicy, a zarazem trochę ją „ucywiliizowało”. Liczba przekraczających granicę zmniejszyła się zaledwie o 20,6% (3,1 mln). Od tego czasu następuje systematyczny wzrost. I tak w roku 2004 granicę przekroczyło 3,5 mln osób, w 2005 roku 3,8 mln.

13. Relacje dwustronne

13.1. Współpraca gospodarcza

Współpraca gospodarcza Polski z Obwodem Kaliningradzkim w ciągu ostatnich kilku lat, pomimo zawirowań politycznych na linii Moskwa-Warszawa w zakresie handlu, rozwijała się pozytywnie (tabl. 3.). Obroty handlowe wyniosły w 2005 roku 569,7 mln USD, w tym eksport z Polski – 514,8 mln USD, import zaś – 54,9 mln USD.

Tabl. 3. Obroty towarowe Obwodu Kaliningradzkiego z Polską w latach 2003–2005

	2003 r.		2004 r.		2005 r.	
	mln USD	dynamika 2002=100%	mln USD	dynamika 2003=100%	mln USD	dynamika 2004=100%
Obroty ogółem:	387,9	105,0	486,6	125,4	569,7	117,1
Eksport	44,0	37,2	64,7	147,0	54,9	84,8
Import	343,9	137,1	421,9	122,7	514,8	122,0

Źródło: Materiały Wydziału Ekonomicznego Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie.

Największą grupę towarową w polskim eksporcie w roku 2005 (tabl. 4) stanowiły produkty chemiczne (głównie chemia gospodarcza, wyroby z tworzyw sztucznych) – ponad 20%, następnie artykuły spożywcze – ponad 19%, maszyny i urządzenia – prawie 15%, wyroby hutnicze – 12%, wyroby z drewna – ponad 10%, a także tekstylia i obuwie. Eksportujemy głównie wyroby z plastiku, farby i lakiery, środki czystości, meble, sprzęt elektrotechniczny, papier i karton, jabłka oraz cukier. Struktura eksportu w ciągu ostatnich kilku lat nie uległa zasadniczym zmianom.

W imporcie z Obwodu Kaliningradzkiego (tabl. 4) dominującą grupą jest ropa naftowa i produkty ropopochodne – ponad 35%, a następnie tarcica i drewno – 9%, wody i napoje gazowane, ryby, w tym mrożone, nawozy, bursztyn, złom żelazny. W porównaniu z rokiem 2004 dwukrotnie zmniejszył się import ropy i produktów ropopochodnych.

Polska jest drugim co do wielkości, po Niemczech, eksporterem na rynek Obwodu – 12,9% udziału w rynku i dziewiątym w zakresie importu (3,2%). Dodatkowo saldo w obrotach wynosi prawie 460 mln USD.

W strukturze eksportu występują towary o wysokim stopniu przetworzenia – maszyny i urządzenia, elektrotechnika i elektronika, chemia gospodarcza, meble, artykuły spożywcze. W roku 2005 dynamika polskiego eksportu na rynek obwodu utrzymywała się na poziomie roku 2004, co – wobec wprowadzonych w końcu 2005 roku restrykcji dotyczących wwozu szeregu artykułów rolno-spożywczych – było rezultatem bardzo

Tabl. 4. Struktura obrotów Obwodu Kaliningradzkiego z Polską w latach 2004 i 2005

Grupa towarowa	Eksport – mln USD			Import – mln USD		
	za 2004 r.	za 2005 r.	2005 r. do 2004 r. (%)	za 2004 r.	za 2005 r.	2005 r. do 2004 r. (%)
Artykuły rolno-spożywcze	1,7	7,5	441,2	93,5	98,8	105,7
Produkty paliwo-wo-energetyczne	38,3	19,8	51,6	1,3	1,2	92,3
Produkty chemiczne	4,7	4,8	102,1	73,1	104,8	143,3
Drewno i wyroby z drewna	8,5	10,7	125,9	44,9	54,1	120,5
Metale	2,0	3,4	170,0	43,9	60,3	137,4
Maszyny i urządzenia	5,5	6,5	118,2	68,2	75,7	111,0
Inne	4,0	2,2	55,0	119,9	119,9	123,6
Razem	64,7	54,9	84,8	421,9	814,8	122,0

Źródło: Materiały Wydziału Ekonomicznego Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie

dobrym. Polski eksport w grupie artykułów rolno-spożywczych wyniósł 98,8 mln USD, co oznaczało wzrost o 5,7% w odniesieniu do roku 2004. Stan taki był w znacznym stopniu konsekwencją wprowadzonych przez stronę rosyjską w listopadzie 2005 roku ograniczeń dotyczących wwozu mięsa i produktów pochodzenia roślinnego, które to pozycje jeszcze w pierwszym półroczu 2005 roku stanowiły niemal 9% naszego eksportu ogółem. Znacząca część artykułów rolno-spożywczych eksportowana z Polski do Obwodu Kaliningradzkiego pochodzi z województwa warmińsko-mazurskiego. Szacuje się, że około 30% polskich firm działających w Obwodzie Kaliningradzkim pochodzi z Warmii i Mazur (M. Bielińska, E. Kulesza, 2004).

Szansy na dalszy wzrost eksportu, zdaniem polskich specjalistów z Wydziału Ekonomicznego Konsulatu generalnego RP w Kaliningradzie, poszukiwać należy w dynamicznie rozwijającym się sektorze budownictwa, materiałów budowlanych i wykończeniowych oraz turystyce. Jednak kolejny rok z rzędu w eksporcie następuje zmniejszanie się naszego udziału w rynku – jeszcze w 2003 roku wynosił on 17%. Wynika to z faktu, że nasz eksport rozwija się w tempie zdecydowanie wolniejszym (22%) niż import obwodu (32,2%). Zjawisko to dotyczy także pozostałych partnerów handlowych Obwodu Kaliningradzkiego, Niemiec i Litwy, które w zakresie dynamiki wzrostu eksportu osiągnęły gorsze od Polski rezultaty.

taty – odpowiednio 17% i 6,3%. Największą dynamikę wzrostu eksportu do Obwodu osiągnęły Chiny – ponad 230% (głównie elektronika, urządzenia mechaniczne, obuwie), wyprzedzając Litwę. Odnotowano także ponad 2-krotny wzrost eksportu USA, przy relatywnie znaczącym już wolumenie 213 mln USD.

Polski eksport do Obwodu Kaliningradzkiego prowadzony jest głównie poprzez małe i średnie firmy, pochodzące w dużym stopniu z województwa warmińsko-mazurskiego i innych województw przygranicznych. W ostatnim okresie rośnie także zainteresowanie rynkiem kaliningradzkim firm z innych regionów Polski. Świadczy o tym udział misji gospodarczej z obwodu w poznańskich targach „Budma” i podpisane porozumienia o współpracy z Wielkopolską Izbą Przemysłowo-Handlową.

Polskie podmioty gospodarcze działają w warunkach stale rosnącej konkurencji ze strony biznesu niemieckiego, bardzo dynamicznie działających przedsiębiorców litewskich, a także coraz liczniejszej obecności towarów z krajów pozaeuropejskich głównie z Chin, USA i Korei. Na rynku kaliningradzkim wzrasta konkurencja asortymentowa i jakościowa. Rynek ten jest w coraz większym stopniu monopolizowany przez duże sieci handlowe. Wymusza to na małych i średnich firmach potrzebę konsolidacji wysiłków i koordynowania działań w celu sprostanania konkurencji.

Jedną z bardzo dobrych form promowania i prezentowania polskich towarów i usług w Kaliningradzie jest organizowana corocznie w tym mieście Polska Wystawa Narodowa Polexport. W X Wystawie Narodowej, która odbyła się w maju 2005 roku, wzięło udział ponad 60 polskich firm, podpisano kontrakty o wartości ponad pół miliona euro. W dużej części ofert dominowały nowoczesne technologie.

13.2. Infrastruktura

W roku 2000 zapadła decyzja o modernizacji międzynarodowego korytarza transportowego I A. Fragment drogi krajowej nr 22, biegnący tym korytarzem na odcinku Elbląg-Chruściel-Grzechotki, został włączony do rządowego programu dostosowania polskiej sieci drogowej do norm europejskich. Przebudowano wiadukt w pobliżu miejscowości Szyleny oraz zbudowano mosty nad rzeką Pasłęką koło Wielowa i Młynówka nieopodal Bemowizny. Na całym odcinku Gdańsk-Elbląg – przejście graniczne Grzechotki-Mamonowo II o długości 114 km zmieniono i wzmocniono nawierzchnię (przy wykorzystaniu funduszy ISPA). Przebudowany został węzeł drogowy Elbląg Wschód, gdzie droga nr 22 łączy się z drogą nr 7, Warszawa-Gdańsk. W 1997 roku odbudowano na drodze krajowej nr 22 liczący 222 metry most na rzece Omaza w pobliżu Grzechotek. W najbliższym czasie przewiduje się ukończenie budowy i otwarcie nowego przejścia granicznego z Rosją Mamonowo II-Grzechotki.

Rozwój infrastruktury drogowej i modernizacja przejść granicznych wraz z dojazdami wymagał i w dalszym ciągu wymaga znacznych nakładów finansowych. Dotyczy to przejścia granicznego Gołdap–Gusiew, Gronowo–Mamonowo, Bezledy–Bagriationowsk. Strona Polska uwzględnia międzynarodowy charakter tych połączeń komunikacyjnych. W celu dalszego rozwoju powiązań transgranicznych przedstawiciele gmin pogranicznych postulują otwarcie kolejnych przejść, m.in. Perły–Kryłowo, Michałkowo–Żeleznodorożnyj, Piaski–Bałtyjsk, Rapa–Oziersk oraz rzecznego przejścia granicznego Łyna–Ława. Opracowano także koncepcję uruchomienia Kanału Mazurskiego jako drogi wodnej łączącej Wielkie Jeziora Mazurskie z Bałtykiem. Strony polska i rosyjska są zainteresowane złożeniem wspólnego projektu, który miałyby współfinansować Unia Europejska.

13.3. Współpraca transgraniczna

Od wielu lat województwo warmińsko-mazurskie intensywnie współpracuje z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. W „Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego” współpracy tej nadano priorytetowe znaczenie. Po wejściu Polski w strukturę Unii Europejskiej relacje te nabierają nowego charakteru. W ostatnim czasie obserwuje się ożywienie dwustronnej współpracy, a jej zdynamizowanie wyraźnie zarysowało się od drugiej połowy 2003 roku. Było to możliwe dzięki wsparciu i życzliwości Marszałka, Wojewody i ich urzędów. Aktywizują się działania niektórych gmin i miejscowości przygranicznych po obu stronach granicy, w czym doniosłą rolę odgrywa Konsulat Generalny RP w Kaliningradzie. Stale kontakty z partnerami z Obwodu Kaliningradzkiego utrzymuje 26 podmiotów z regionu, reprezentujących gospodarkę, oświatę, naukę, szkolnictwo wszystkich szczebli, infrastrukturę, turystykę itp.

Od trzech lat przedstawiciele branży turystycznej obu regionów spotykają się na organizowanych przez obie strony targach turystycznych. Efektem tych spotkań jest znaczny wzrost zainteresowania przygraniczną wymianą turystyczną. Ogromną szansą dla rozwoju regionalnej turystyki zdaniem Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego może być zagospodarowanie Kanału Mazurskiego, położonego na obszarach o wybitnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych.

Biuro Współpracy Zagranicznej przy Elbląskim Stowarzyszeniu Wspierania Inicjatyw Pozarządowych od końca 2002 roku pomaga organizacjom pozarządowym z terenu województwa warmińsko-mazurskiego w nawiązywaniu współpracy z organizacjami zagranicznymi. Dotychczas skojarzyło ponad 25 organizacji i instytucji z województwa warmińsko-mazurskiego i Obwodu Kaliningradzkiego. Przez doradztwo i konsultacje przyczyniło

się do uzyskania ponad 300 tys. euro w 25 projektach transgranicznych. Zorganizowało 10 wizyt studyjnych, 20 seminariów dotyczących współpracy transgranicznej, utworzyło Fundusz Młodzieżowy, który wspiera organizacje i instytucje pracujące na rzecz młodzieży z terenu województwa warmińsko-mazurskiego i Obwodu Kaliningradzkiego. W czasie Dni Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Kaliningradzie biuro organizuje seminaria organizacji pozarządowych. Prowadzi też szeroko zakrojoną działalność wydawniczą, promującą aktywną współpracę transgraniczną.

Od roku 2003 funkcjonuje w Elblągu **Forum Przyjaznego Sąsiedztwa**. Jest to otwarte miejsce spotkań osób, organizacji i instytucji, dla których idea przyjaznej egzystencji narodów ponad granicami nie jest frazesem, i które potrafią konsekwentnie i skutecznie wdrażać ją w życie. Program zapoczątkowała Fundacja im. Stefana Batorego i Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa „**Borussia**” z Olsztyna. Dołączyło do nich **Elbląskie Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Pozarządowych**, które koordynuje program. Dzięki temu programowi skutecznie rozwija się współpraca transgraniczna partnerów społeczno-gospodarczych (samorządów lokalnych, instytucji, organizacji obywatelskich, biznesu) województwa warmińsko-mazurskiego oraz pomorskiego z Obwodem Kaliningradzkim i Litwą. Program jest inicjatywą obywatelską, tworzącą płaszczyznę spotkań sektorów administracji publicznej, biznesu i organizacji obywatelskich ze strony polskiej, rosyjskiej i litewskiej. Prace odbywają się w siedmiu grupach roboczych w Elblągu, Olsztynie i Gdańsku. Zajmują się najistotniejszymi obszarami współpracy transgranicznej (biznes, ekologia, edukacja, kultura, sprawy obywatelskie, administracja, turystyka, młodzież itp.).

W październiku 2004 roku w ramach Forum Przyjaznego Sąsiedztwa zorganizowano w Elblągu międzynarodową konferencję poświęconą doświadczeniom Polski i Litwy – będących już w Unii Europejskiej – we współpracy z Obwodem Kaliningradzkim. Na konferencji zaprezentowano świetny raport, w którym określono kierunki, zakres i bariery polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej za lata 1990–2003.

W ramach programu Forum Przyjaznego Sąsiedztwa od trzech lat ukazuje się wydawane w języku polskim i rosyjskim „Kalendarium Współpracy Regionu Warmii i Mazur z Obwodem Kaliningradzkim”, Kalendarium to daje wyobrażenie, jak liczne, różnorodne i cenne podejmowane są wspólnie inicjatywy. Pozwala również na koordynację wszelkich form współpracy, a także na pełne wykorzystanie potencjału samorządowego, podmiotów i społeczności lokalnych po obu stronach granicy. Kalendarium na rok 2004 wymieniało 191 inicjatyw, na 2005 rok zawierało informacje o 250 wspólnych przedsięwzięciach, a kalendarium na rok 2006 wymienia ich aż 286.

W Obwodzie Kaliningradzkim wspólnie organizowane są m.in. Dni Polskie (Czerniachowski), wystawy malarstwa, turnieje rycerskie (Kaliningrad),

w Olsztynie Olsztyńskie Spotkania Teatralne, Spartakiada Młodzieży, w Elblągu Festiwal Tańca, Festiwal Folkloru Euroregionu Bałtyk, w Bartoszycach Przegląd Małych Form Artystycznych Środowiskowych Placówek Wsparcia z Terenu Euroregionu Bałtyk. Po obu stronach granicy organizuje się szereg konferencji, seminariów, posiedzeń i spotkań.

Szczególnością aktywnością we współpracy transgranicznej wyróżnia się Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa „Borussia”. We współpracy naukowej najbardziej aktywne są: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski i Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa z Elbląga oraz Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego z Olsztyna, gdzie oprócz szeregu wydawnictw poświęconych Obwodowi Kaliningradzkemu, od lat wydawany jest miesięcznik „Obwód Kaliningradzki, Przegląd Faktów, Wydarzeń, Opinii”.

Województwo warmińsko-mazurskie i Obwód Kaliningradzki uczestniczą także w wielu wielostronnych programach międzynarodowych. Ostatnio przystąpiły m.in. do projektu „Seagull II” (w ramach programu INTERREG III Region Morza Bałtyckiego), mającego na celu wzmocnienie struktur instytucjonalnych i możliwości rozwoju przestrzennego Euroregionu Bałtyk (od lipca 2005 do grudnia 2007).

14. Wnioski

- Pozycja Kaliningradu jest unikatowa pod względem historycznym, ekonomicznym i geopolitycznym. Tę dawną część Prus Wschodnich należąca do Rosji dzieli odległość 600 km od tego kraju. Stąd do Warszawy i Berlina jest znacznie bliżej niż do Moskwy. Z drugiej strony obwód położony jest stosunkowo niedaleko od wysoko rozwiniętych regionów Europy Zachodniej.
- Region posiada status wolnej strefy ekonomicznej, a od 1996 roku specjalnej strefy ekonomicznej. Ustawa o Specjalnej Strefie Ekonomicznej w Obwodzie Kaliningradzkim z grudnia 2005 roku ma na celu przyspieszenie socjalno-gospodarczego rozwoju tego regionu. Ustawa jest zorientowana na dużych inwestorów, szczególnie kapitału moskiewskiego. W ustawie brakuje odniesienia do małego i średniego biznesu, dla którego próg 5 mln euro stanowi barierę.
- Obecne przemiany zachodzące nad Pregolą napawają sporą nadzieją, w mniejszym stopniu niepokojem. Współczesny, należący do Rosji Kaliningrad znajduje się w stanie ciągłych przemian prawie we wszystkich dziedzinach życia. Odcięty przez dziesięciolecia od świata obecnie energicznie nadrabia dotychczasowe zaniedbania gospodarcze i kulturalne.
- Produkt regionalny brutto na jednego mieszkańca stanowił w 2000 roku 65% poziomu uzyskanego przez kraje bałtyckie i 50% uzyskanego przez Polskę.

- Rozbudowa i modernizacja portów Kaliningradu i Bałtyjska oraz połączeń promowych z Sankt Petersburgiem i Ust-Ługą poza znaczeniem strategicznym ma zapewnić stabilne, niezależne od „kaprysów sąsiadów” powiązania komunikacyjne z Rosją.

*

- Wszelkie napięcia polityczne na linii Warszawa – Moskwa odbijają się na szczeblu lokalnym. Można zaobserwować to w rytmie i płynności odpraw na przejściach granicznych. Z drugiej strony im lepsze oficjalne stosunki międzyrządowe, tym łatwiejsza współpraca lokalna. Dzięki staraniom Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie oraz polskich i rosyjskich władz regionalnych wzajemne relacje pomiędzy północno-wschodnimi województwami Polski i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej układają się znacznie lepiej niż na szczeblu rządowym. Jednak ośrodkiem, gdzie zapada szereg fundamentalnych decyzji dotyczących Obwodu Kaliningradzkiego, nie jest Kaliningrad, lecz Moskwa.

*

- Polsko-rosyjska współpraca transgraniczna na poziomie lokalnym najlepiej dotychczas rozwija się w dziedzinie kultury, oświaty i sportu. Znacznie rozwinęły się też kontakty interpersonalne. Najważniejsze potencjalne korzyści ze wzajemnych kontaktów to rozwój infrastruktury przygranicznej, pomoc przedsiębiorcom w nawiązywaniu kontaktów z zagranicznymi partnerami, możliwość wspólnego ubiegania się o środki pomocowe UE.
- Transgraniczna współpraca kulturalna z Rosjanami pomaga lepiej poznać się ludziom po obu stronach granicy. Tworzy ona dobry fundament pod współpracę gospodarczą. Relacje między przedstawicielami polskich i rosyjskich środowisk układają się wyjątkowo dobrze.
- Wprowadzenie wiz od 1 października 2003 skomplikowało przekraczanie granicy, a zarazem trochę ją „ucywilizowało”. Liczba przekraczających granicę polsko-rosyjską zmniejszyła się o prawie 21%. Od tego czasu następuje systematyczny wzrost do 3,8 mln w roku 2005.
- Najważniejszym motywem podpisywania umów o współpracy transgranicznej dla gmin, jak i powiatów była i jest możliwość ubiegania się osób o środki pomocowe UE na współpracę transgraniczną (Phare CBC, INTERREG).
- Zakres współpracy gospodarczej jest stosunkowo niewielki. Niezadowolające były także prace nad zabezpieczeniem i obsługą polskich inwestorów w Obwodzie Kaliningradzkim.
- Wymiana handlowa Polski z Obwodem Kaliningradzkim rozwija się stosunkowo dobrze, jednak niewielkie, znacznie poniżej możliwości jest nasze zaangażowanie kapitałowe.

- Jedną z bardzo dobrych form promowania i prezentowania polskich towarów i usług w Kaliningradzie jest organizowana corocznie w tym mieście Polska Wystawa Narodowa Polexport.
- Szans na dalszy wzrost eksportu do Obwodu Kaliningradzkiego upatrywać należy w dynamicznie rozwijającym się sektorze budownictwa, materiałów budowlanych i wykończeniowych oraz w turystyce.

*

- Dotychczasowe próby inicjowania współpracy transgranicznej w dziedzinie rolnictwa nie przyniosły rezultatów.
- Relatywnie powoli rozwija się turystyka transgraniczna. Wyjątek stanowią organizowane dla mieszkańców obwodu wyjazdy do Mikołajek, Sopotu i Zakopanego.
- Praktycznie niewielka była współpraca w zakresie ochrony środowiska (np. Puszcza Romincka). Podobna sytuacja dotyczyła gospodarki przestrzennej i komunalnej.

*

- Ważnym czynnikiem współpracy transgranicznej jest położenie gminy czy miejscowości względem przejść granicznych. Przejścia graniczne stanowią istotny czynnik rozwoju lokalnego.
- Wspólne starania o utworzenie przejścia granicznego stanowią jeden z impulsów podejmowania współpracy transgranicznej z Rosjanami przez niektóre gminy nadgraniczne. Do tej pory jedyną gminą, która osiągnęła ten cel, jest Gołdap.
- Rozwój infrastruktury drogowej i kolejowej, prowadzącej do stale modernizowanych przejść granicznych, może być istotnym czynnikiem rozwoju lokalnego i regionalnego.
- W celu rozwoju powiązań transgranicznych przedstawiciele gmin nadgranicznych postulują otwarcie kolejnych przejść, m.in. Perły-Kryłowo, Michałkowo-Żeleznodorożnyj, Piaski-Bałtyjsk, Rapa-Oziersk oraz rzeczno-przełazowego przejścia granicznego Łyna-Ława.

*

- Główne bariery polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej to brak środków finansowych (szczególnie po stronie rosyjskiej), bariery administracyjno-prawne, ograniczony dostęp do informacji o rosyjskim partnerze, trudności w znalezieniu zagranicznych partnerów oraz brak wsparcia ze strony państwa.
- Jedną z barier współpracy o charakterze społeczno-kulturowym jest bierność mieszkańców gmin wywodzących się ze środowisk byłych PGR-ów.
- Bariery utrudniające rozwój współpracy organizacji pozarządowych to problemy związane z przekraczaniem granicy, biurokracja, trudności

związane z uzyskaniem środków na prowadzenie współpracy transgranicznej oraz brak procedur przepływu informacji.

- Ze względu na brak lub słabe informacje o prowadzonych formach i kierunkach współpracy transgranicznej polsko-rosyjskiej, wiele inicjatyw inicjowanych przez poszczególne regiony, jednostki czy organizacje posiada charakter rozproszony.

*

- Około 30% polskich firm działających w Obwodzie Kaliningradzkim pochodzi z Warmii i Mazur. Stanowią one istotną rolę w wymianie handlowej Polski z Obwodem Kaliningradzkim. Część artykułów rolno-spożywczych eksportowana do obwodu pochodzi z województwa warmińsko-mazurskiego.
- Pomimo że współpraca transgraniczna stanowi dla wielu firm ważne źródło dochodów, dotychczas nie wpłynęło to w znaczący sposób na rozwój gospodarczy województwa warmińsko-mazurskiego.
- Tylko część samorządów z miast, powiatów i gmin z województwa warmińsko-mazurskiego zawarła oficjalne umowy o współpracy z partnerami z Obwodu Kaliningradzkiego. Część prowadzi także współpracę w sposób nieformalny (bez umów czy porozumień).
- Stałe kontakty z partnerami z Obwodu Kaliningradzkiego utrzymuje 26 podmiotów z regionu warmińsko-mazurskiego reprezentujących gospodarkę, oświatę, naukę, szkolnictwo wszystkich szczebli, infrastrukturę, turystykę itp.
- Dwustronna współpraca transgraniczna skutecznie wspierana jest przez władze regionu Warmii i Mazur oraz Konsulat Generalny RP w Kaliningradzie.
- Działania Wojewody Warmińsko-Mazurskiego koncentrują się głównie na rozwoju infrastruktury przygranicznej. Samorząd wojewódzki, w miarę posiadanych środków patronuje i wspiera przedsięwzięcia transgraniczne podejmowane w regionie.

*

- Na wyższym szczeblu nie udało się rozwiązać jednego z najważniejszych problemów dla polskiej części Zalewu Wiślanego i funkcjonowania portu morsko-rzeczny w Elblągu – odblokowania swobodnej żeglugi przez rosyjską część Zalewu Wiślanego. Podobnie niewiele zrobiono w dziedzinie ochrony środowiska i kompleksowego zagospodarowania całego Zalewu Wiślanego – akwenu przeciętego granicą.
- Szansą na prawidłowe funkcjonowanie rozbudowanego i zmodernizowanego ze środków UE portu elbląskiego może być budowa kanału w poprzek Mierzei Wiślanej w Skowronkach (położonych na terenie województwa pomorskiego). Kanał może być istotnym czynnikiem wpły-

wającym także na aktywizację portów i rozwój turystyki transgranicznej na tym akwenie.

- Opracowano koncepcję uruchomienia Kanału Mazurskiego jako drogi wodnej łączącej Wielkie Jeziora Mazurskie z Bałtykiem. Strony polska i rosyjska są zainteresowane złożeniem wspólnego projektu, który miałaby współfinansować Unia Europejska.

*

- Euroregiony, w szczególności Euroregion Bałtyk, poprzez stymulowanie i finansowanie wspólnych projektów bardzo pozytywnie oddziałują na rozwój współpracy transgranicznej.
- Poprzez euroregion lokalni urzędnicy zdobywają doświadczenia w zakresie pozyskiwania środków oraz programowania unijnej pomocy. Małe projekty euroregionalne efektywnie przyczyniają się do zacieśniania kontaktów i tworzenia trwałych więzi transgranicznych.
- W kolejnych edycjach Funduszu Małych Projektów wykonywanych w Euroregionie Bałtyk na 186 projektów, 147 wykonano przy współudziale partnerów z Obwodu Kaliningradzkiego.

*

- Polsko-Rosyjska Rada do spraw Współpracy Regionów RP z Obwodem Kaliningradzkim FR od 1994 roku pełni rolę inicjującą i koordynującą, a do jej głównych zadań należy aktywizowanie wzajemnych kontaktów transgranicznych. Ze względu na to, że ośrodki decyzyjne, mające realny wpływ na kształtowanie stosunków polsko-rosyjskich, znajdują się poza Radą, konieczne wydaje się wypracowanie nowej formuły tej instytucji.
- Postulowane kierunki działań na szczeblu rządowym i regionalnym wspierających współpracę transgraniczną to: gwarancje kredytowe dla polskich przedsiębiorców, pomoc finansowa przy wykonywaniu projektów z partnerem zagranicznym, dalsze inwestycje infrastrukturalne (budowa przejść granicznych, dróg do nich prowadzących, budowa wodociągów, oczyszczalni ścieków), usuwanie przeszkód biurokratycznych w prowadzeniu współpracy transgranicznej, a także organizowanie spotkań, konferencji i seminariów dla potencjalnych podmiotów współpracy transgranicznej.
- Wspólne działania w organizowaniu np. dużych, świetnie zorganizowanych i szeroko promowanych spotkań, wystaw czy targów może przynieść bardziej wymierne efekty.
- Do poszerzenia wiedzy o sąsiadach mogłyby przyczynić się centra informacyjne o Obwodzie Kaliningradzkim w sąsiadujących z obwodem polskich województwach, centrum informacji o Polsce w Obwodzie Kaliningradzkim. Wspólne wydawanie dwujęzycznego czasopisma (np. kwartalnika) to kolejna propozycja, stałe rubryki o sąsiadach w prasie

codziennej, współpraca mediów i wspólne audycje radiowe i telewizyjne, możliwość oglądania programów telewizyjnych sąsiadów z drugiej strony granicy. Wszystkie te formy mogą w znaczący sposób zwiększyć bardzo słabą dotychczas wiedzę o sąsiadach, pokonać istniejące trudności i wspomóc w ten sposób rozwój polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej.

*

- Decydujące dla przyszłości Obwodu Kaliningradzkiego będzie to, czy rosyjskie władze federalne, bo to na nich spoczywa w głównej mierze odpowiedzialność za sytuację w eksklawie, opowiedzą się za polityką integracji czy polityką izolacji tego bałtyckiego, najbardziej na zachód wysuniętego rosyjskiego regionu. Coraz częściej jednak do głosu, szczególnie w samym obwodzie, dochodzą zwolennicy polityki integracji gospodarczej i społecznej Obwodu Kaliningradzkiego z otoczeniem. Zdają sobie sprawę z faktu, że obwód nie może funkcjonować bez ścisłej współpracy z sąsiadami z Europy Bałtyckiej, w szczególności zaś z Polską i Litwą. Sprzyjają współpracy transgranicznej.
- Przewaga opcji otwarcia Kaliningradu na kooperację regionalną stanowić może ważny krok na drodze do pełnej integracji Europy Bałtyckiej. Budowanie przyszłości gospodarczej Kaliningradu nie wymaga nadmiernej koncentracji na tych zagadnieniach. Wymaga natomiast równoważenia gospodarczych, ekologicznych, społecznych i politycznych aspektów rozwoju, wymaga równoważenia głównych aktorów, to znaczy Moskwy, obwodu, UE i państw nadbałtyckich przyjętych do UE. Gospodarczy sukces Kaliningradu zależeć będzie od wypracowania właściwych relacji pomiędzy UE, NATO, z jednej strony i Rosją z drugiej.

Spis literatury:

- Калининградская Область в Цифрах 2000. Статистический сборник, 2000, Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Калининградской области Калининград.
- Калининградская Область в Цифрах 2005. Статистический сборник, 2005, Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Калининградской области, Калининград.
- Федоров Г. М., Зверев J. М. 2002, Социально-экономическое и геополитическое развитие Калининградской области, Издательство Калининградского государственного университета, Калининград.
- ABC Inwestora w Federacji Rosyjskiej, Kaliningrad – Rosyjska Specjalna Strefa Ekonomiczna, 1997, Sambia Consulting Ltd., Kaliningrad.
- Atlas Organizacji Pozarządowych Obwodu Kaliningradzkiego, 2003, Wyd. 2 uzupełnione i poprawione, Kaliningrad.
- Archemczyk S., 1977, Historia Warmii i Mazur, OBN, Olsztyn.

- Bielińska M., Kulesza E., 2004, Obecność firm z województwa warmińsko-mazurskiego na rynku kaliningradzkim [w:] E. Romanowska, B. Samojułowicz (red.) Polsko-rosyjska współpraca transgraniczna. Raport, Forum Przyjaznego Sąsiedztwa, Olsztyn, s. 50-51.
- Bilczak W. S., Zacharow W. F., 1999, *Ekonomia regionalna*, TWP, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii, Olsztyn, Olsztyn.
- Borys T., Panasiewicz Z., 1997, *Panorama euroregionów*, Urząd Statystyczny w Jeleniej Górze, Jelenia Góra.
- Cichocki B., 2001, Rosyjski rząd chce poprawić sytuację w Kaliningradzie, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Dudo J., 1995, *Gospodarcze aspekty środowiska naturalnego w obwodzie kaliningradzkim*, Ośrodek Badań Naukowych w Olsztynie, Olsztyn.
- Bałtyk, Stowarzyszenie Gmin RP Euroregion Bałtyk, 2005, Nr 33(53).
- Exodus of Italian businessmen, 1999, *The Coastal Times*, No. 2(68).
- Fibak A., Bojakowski Ł., 2001, Kierunek Kaliningrad, *Pomorski Przegląd Gospodarczy* Nr 2/2001.
- Fiodorow G., Korneyevets V., 1996, *Multilevel Interests for the Development of Kaliningrad Region as an Enclave Territory of Russia*, *IŠR-Schriften*, nr 17/1996.
- Galcow W., 1996, *Obwód Kaliningradzki w latach 1945–1999*, *Komunikaty Warmińsko-Mazurskie*, 2(212).
- Grzelak G., Kulesza E., 2004, *Polsko-Rosyjska Rada ds. Współpracy Regionów Północnych RP z Obwodem Kaliningradzkim FR* [w:] E. Romanowska, B. Samojułowicz (red.) *Polsko-rosyjska współpraca transgraniczna. Raport. Forum Przyjaznego Sąsiedztwa*, Olsztyn, s. 19–21.
- Jendryszczyk P., 1997, *Niewykorzystana szansa Kaliningradu*, *Rzeczpospolita*, nr 12.09.1997.
- *Kaliningrad ważny port bałtycki*, 1961, *Technika i Gospodarka Morska*, Nr 10/1961.
- Kulesza E., 2003, *Współpraca transgraniczna jako czynnik rozwoju lokalnego na przykładzie gmin polskiego pogranicza z Rosją*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kulesza E., 2004, *Podstawy prawne i kierunki polsko-rosyjskiej współpracy transgranicznej na poziomie lokalnym i regionalnym* [w:] E. Romanowska, B. Samojułowicz (red.) *Forum Przyjaznego Sąsiedztwa*, *Polsko-rosyjska współpraca transgraniczna. Raport, „Borussia”*, Olsztyn.
- Lisikiewicz J. (red.), 1974, *Województwo olsztyńskie. Monografia ekonomiczno-społeczna*, OBN im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Małecka E. (red.), 2004, *Euroregiony na granicach Polski 2003*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław.

- Modzelewski W. T., 2004, Współpraca samorządów powiatowych [w:] E. Romanowska, B. Samojułowicz (red.) Forum Przyjaznego Sąsiedztwa. Polsko-rosyjska współpraca transgraniczna. Raport, „Borussia”, Olsztyn, s. 33–35.
- Muraszow N., 1999, Pokojowa produkcja „Obronki”, Rosyjskie Regiony, nr 3(279).
- Mydel R., Balon J., 2002, Atlas Polski. Tom 2, Oficyna Wydawnicza Fogra, Kraków.
- Pacuk M., Palmowski T., 1998, The Development of Kaliningrad in the Light of Baltic Co-operation, The NEBI Yearbook.
- Pastusiak L., 2004, Wstąpienie Polski do UE nie zagrozi handlowi z Rosją. Raport PAP, Kaliningrad 21.04.2004.
- Poljakow E., 1999, Dawni wojskowi zostają przedsiębiorcami, Rosyjskie Regiony, nr 3(279).
- Przekroje terenowe 1945–1965, 1967, GUS, Warszawa.
- Romanowska E., Samojułowicz B., 2004, Organizacje pozarządowe w Obwodzie Kaliningradzkim i województwie warmińsko-mazurskim [w:] E. Romanowska, B. Samojułowicz (red.) Forum Przyjaznego Sąsiedztwa. Polsko-rosyjska współpraca transgraniczna. Raport, „Borussia”, Olsztyn, s. 61–62.
- Stasiak A., Komornicki T. (red.), 1994, Problemy współpracy przygranicznej pomiędzy Polską i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Szalkiewicz W. K. (red.), 2004, Biznes bez granic, poradnik dla przedsiębiorców, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Szomburg J., 2002, Rozszerzenie Unii Europejskiej szansą regionu Morza Bałtyckiego, Pomorski Przegląd Gospodarczy, Nr 3–4/2002, s. 54–57.
- Warunki działania w Obwodzie Kaliningradzkim, Informator dla przedsiębiorców, 2005, Wydział Ekonomiczno-Handlowy Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie, Kaliningrad.
- Wir brauchen das reiche Europa, 2001, Der Spiegel, nr 11, 13.01.2001, s. 152–155.
- Województwo Warmińsko-Mazurskie 2005, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn. Województwo Warmińsko-Mazurskie. Plan Zagospodarowania Przestrzennego. Diagnoza prospektywna, 2000, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Zbudzki A., 1997, Współpraca przygranicznych województw RP z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej [w:] J. Rocławski, G. Grzelak (red.) Województwo Gdańskie 2000 plus. Strategia rozwoju, Samorząd Województwa Gdańskiego, Sejmik Samorządowy Województwa Gdańskiego, Gdańsk, s. 59–67.